

**Az orosz
történelem
válogatott
kútfői**

A kötet az MTA-ELTE
Történeti Ruszisztikai Kutatócsoportjában készült

AZ ÚJKORI
OROSZ
TÖRTÉNELEM
FORRÁSAI

XVIII. század

Egyetemi segédkönyv

PANNONICA
Budapest, 2006

Főszerkesztő:
SZVÁK GYULA

Szerkesztette, válogatta,
jegyzetekkel és kommentárokkal ellátta:
FILIPPOV SZERGEJ

A borító előoldalán:
Pétevár: Szenátusi tér és I. Péter szobra
B. Patersen akvarellje

A borító hátoldalán:
I. Pál orosz cár

ISSN 1787-5331

ISBN 963 7319 28 X

© Pannonica Kiadó, 2006
© Filippov Szergej editor, 2006

Felelős kiadó a Pannonica Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Jávor Éva
Nyelvi lektor: Filippov Gábor

Borítóterv és tördelés: Typo D'Apo Bt.

Nyomdai kivitelezés: Printer Art Kkt.
Telefon/fax: 4000-920
Felelős vezető: Némedy Jenő

TARTALOM

A szerkesztő előszava	9
-----------------------	---

I.

I. (NAGY) PÉTER REFORMJAI

I/1. I. Péter cár levele fivéréhez, Ivánhoz	15
I/2. I. Péter utasítása külföldre küldött önkénteseknek	16
I/3. Az új naptár bevezetése	17
I/4. A szakállviselés betiltása és a nyugat-európai mintájú öltözék elterjesztése	18
I/5. A házasságkötésről szóló szerződések tilalmáról	20
I/6. Kiáltvány a külföldiek Oroszországba való meghívásáról	21
I/7. A Kormányzó Szenátus azon megbízásáról, hogy gondoskodjék az igazságszolgáltatásról, az állami bevételek, a kereskedelem és az állami gazdaság más területeinek rendben tartásáról	23
I/8. A Szenátus hatalmáról és felelősségéről	24
I/9. A Kormányzó Szenátus üléseinek és ügyintézésének rendjéről	24
I/10. A Szenátus státusa	25
I/11. A főügyész tisztsége	26
I/12. A nemesek és a kishivatalnokok kötelező oktatásáról	29
I/13. A vagyonok örökléséről	30
I/14. I. Péter manifesztuma idősebbik fiának, Alekszejnek oroszországi trónöröklési jogáról való megfosztásáról és fiatalabbik fiának, Péternek örökössé való kinevezéséről	33
I/15. Az általános szolgálati szabályzat	35
I/16. A kereskedők által épített üzemek működését biztosító falvak vásárlásáról	38
I/17. A cár őfelségének legkegyelmesebb intézkedése és a fő magisztrátus reglamája vagy szabályzata	39
I/18. Egyházi szabályzat	43
I/19. A Kormányzó Szenátus előterjesztése I. Péterhez a „Haza Atyja” és a „Nagy” címek elfogadásához	47
I/20. Rangtáblázat	48
I/21. A trónöröklés jogáról	50

II. OROSZORSZÁG I. PÉTER UTÁN

II/1. Mitauba küldött kondíciók, amelyek korlátozzák az uralkodó hatalmát a Legfelsőbb Titkos Tanács javára	55
II/2. A Szenátus reformjának és a Legfelsőbb Titkos Tanács megszüntetésének tervezete	56
II/3. A nemesség küldöttei által benyújtott petíció az autokratikus kormányzás visszaállításáról	57
II/4. Anna Ivanovna által megsemmisített, az uralkodó hatalmát korlátozó kondíciók	58
II/5. B. H. Münnich feljegyzései	59
II/6. A szárazföldi nemesi hadtest megalapítása	62
II/7. Minden zsidónak nagy- és kisorosz városokból és falvakból történő kiutasításáról	63
II/8. Rendelet a birtokosok azon jogáról, hogy paraszjaikat Szibériába száműzhetik	64
II/9. Kiáltvány az egész orosz nemességet megillető szabadság adományozásáról	65
II/10. A moszkvai egyetem szabályzata	66

III. FELLENDÜLÉS ÉS MEGTORPANÁS

III/1. II. Katalin elbeszélése trónra lépéséről	73
III/2. III. Péter lemondása és A. Orlov levelei III. Péter haláláról	76
III/3. Arról, hogy a parasztek engedelmességgel tartoznak földesuraiknak	79
III/4. Az egyházi birtokok szekularizációja	80
III/5. Rendelet a földesurak által fegyelmezés céljából küldött jobbágyoknak az admirális kollégium általi átvételéről és nehéz munkára való alkalmazásáról	83
III/6. Rendelet a földbirtokosok cselédjeinek és parasztjainak földesuraik iránt tanúsítandó engedelmes és szófogadó viselkedéséről és az alázatos kérelmek őfelsége saját kezébe való átadásának megtiltásáról	84
III/7. Szalticsiha ügye	86
III/8. Darja Nyikolajeva özvegy a jobbágyok kínzásáért és sok gyilkosság elkövetéséért való megbüntetéséről	87
III/9. Az új törvénykönyv tervezetét előkészítő bizottság összehívásáról Moszkvában, valamint a küldöttek megválasztásáról	89
III/10. Az új törvénykönyv tervezetét előkészítő bizottságnak szóló utasítás	93
III/11. A nemesek, kereskedők és üzemi parasztek utasításaiból	100
III/12. Pugacsov rendeletei	105
III/13. Manifesztum az állami és magánüzemekhez hozzáírt parasztek által végzendő munkáról	109

III/14. A Zaporozsjei Szecs megszüntetése	111
III/15. Határozatok az Orosz Birodalom kormányzóságainak igazgatásáról	113
III/16. A nemeseknek adományozott kiváltságlevél	116
III/17. A városoknak adományozott kiváltságlevél	120
III/18. A zsidók bíraskodással, kereskedelemmel és iparral kapcsolatos jogainak betartásáról	127
III/19. A népiskolák szabályzata az Orosz Birodalomban	129
III/20. A forradalmi Franciaországgal való kapcsolatok megszakítása	132
III/21. A könyvnyomtatás szabadságának korlátozásáról	134
III/22. Je. R. Daskova I. Péterről	135
III/23. M. M. Scserbatov: Az erkölcsök megromlásáról Oroszországban	137
III/24. L.-Ph. Ségur II. Katalinról	147
III/25. Adam Czartoryski visszaemlékezései I. Pálról	152
III/26. Kiáltvány arról, hogy a parasztokat vasárnap nem szabad munkára kényszeríteni	157
III/27. Törvény a trónöröklés rendjéről	157
III/28. I. Pál halála	158

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA

„A mai Oroszország, vagyis az európai Oroszország, a diplomácia, a politika, a hadügyek, a kereskedelem Oroszországa, a manufakturális, az iskolákat alapító, az irodalmi Oroszország – Nagy Péter műve. A polgári életnek bármely, itt felsorolt szféráját tekintjük is át, bármely intézményről beszélünk is, bizonyos, hogy minden ilyen vizsgálat Nagy Péterig vezet vissza, akinek kezében csomóvá állnak össze a hozzánk vezető szálak végei.”¹ A XIX. században élt orosz történész szavai jól illusztrálják azt az általános meggyőződést, hogy I. Péter uralkodásával, a cár által végrehajtott reformokkal új szakasz kezdődött az orosz történelemben. Ez a közhelyszerűnek tűnő megállapítás azonban bizonyos tekintetben magyarázatra szorul. A legfontosabb az, hogy Péter uralkodása semmiképpen nem jelenti a „középkor” végét és az „újkori” szakasz kezdetét. Az utóbbi évtizedekben újra megerősödött az az orosz fejlődés lényegi sajátosságait előtérbe helyező megközelítés, amely módszertanilag azt is implikálja hogy Oroszországra nem, vagy csak komoly megszorításokkal alkalmazhatók bizonyos, a nyugat-európai fejlődés tanulmányozása során megalkotott fogalmak, kategóriák, amelyeket korábban előszeretettel használt a szovjet történetírás. Ilyenek például a „feudalizmus”, „rendiség”, „rendi-képviselői monarchia”, „reneszánsz” kifejezések, de magát a középkor fogalmát is ezek közé sorolhatjuk. Nem részletezve ezt a problémát, megjegyezzük, hogy már azért is csak idézőjelben beszélhetünk „orosz középkorról”, mert míg a reneszánsz idején Nyugaton megalkotott középkor fogalma kimondottan az antikvitás és a reneszánsz között eltelt korszakot jelölte, jelöli, addig az orosz történelem kapcsán sem antikvitásról, sem pedig reneszánszról nem beszélhetünk. Ezzel kapcsolatosak a „kronológiai” problémák is, hiszen olyan hagyományos „határdátumok”, mint „az utolsó nyugatrómai császár” letétele (476), Amerika felfedezése (1492) vagy a reformáció kezdete (1517) nem értelmezhetők az orosz történelem kontextusában, hacsak nem úgy, hogy éppen a Kr. u. 1492-ben (a világ teremtésétől számított 7000. évre) várták a korabeli oroszok a világvégét és az utolsó ítéletet.

Az orosz gondolkodásban és historiográfiában már a XVIII. sz. első negyedében kialakult az az elképzelés, mely szerint I. Péter gyökeres fordulatot hozott Oroszország fejlődésére, mintegy újjáalkotta azt. A kortársak és a közvetlen utódok képzeletét megragadták a „nagy és megszámlálhatatlan”, az élet minden területére kiterjedt reformok, ezért a „rég” és az „új”, Péter által „megalkotott” Oroszországot olyan, néha szinte már mitológiai mélységű ellentétpárok segít-

¹ Погодин М. П.: Петр Великий. In: Москвитянин, 1841, часть 1, № 1. С. 3.

ségével próbálták értelmezni, mint káosz és rendezettség, sötétség és fény, műveltség és tudás, barbárság és civilizálódás, elmaradottság és felemelkedés és még sorolhatnánk. Péter cár és művének mitizálásából olyan, Oroszországban is jól ismert és nagy tekintélynek örvendő európai gondolkodók is kivették részüket, mint Fontenelle, Montesquieu, Voltaire vagy Rousseau. I. Pétert dicsőítő, de sokszor kritikai ítéleteik, véleményeik amellet, hogy erősítették, tovább építették a „cárdemiurgoszról” szóló mítoszt, a későbbiekben ösztönözték a reformok bizonyosfajta átértékelését Oroszországban, amely a XVIII. század utolsó harmadában kezdődött el, és a XIX. század elején nyerte el koncepcionális megfogalmazását N. M. Karamzin *A régi és új Oroszországról* című traktátusában (amelyből jelen kötet több részletet közöl).

Karamzin kijelölte azokat a kutatási irányokat, amelyeket követve későbbi korok történészei mára meggyőzően kimutatták, hogy I. Péter egyáltalán nem utasította el olyan élesen a „régii” Oroszországot, reformjai komoly előzményekre támaszkodhattak, sőt maga a Nyugathoz való közeledés is már legalább az első Romanovok idején kezdetét vette. Ugyanakkor ha figyelembe vesszük is a XVII. századi előzményeket, valamint azt, hogy a péteri reformok után is megmaradtak, sőt megszilárdultak nagyon fontos régi struktúrák (autokrácia, jobbágyrendszer), úgy véljük, igenis joggal beszélhetünk „radikális reformról”, péteri „forradalomról”, amely ha nem is állítja szembe, de egyértelműen elválasztja a „régii”, moszkvai és az „új”, pétervári Oroszországot. A „forradalom” lényege a követendő minták határozott és tudatos cseréjében állt. A Bizánci Nemzetközösség részeként megjelenő, a bizánci politikai és vallási-kulturális modelleket évszázadokon keresztül szem előtt tartó orosz állam a megváltozott körülmények nyomása alatt új tájékozódási pontok után nézett. A bizánci minták átültetését felváltotta az európaizáció, a nyugat-európai katonai, ipari, intézményi és kulturális tapasztalatok gyors átvétele. Péter a különböző reformok előkészítésekor szisztematikusan tanulmányozta a nyugati országokban már létező intézményeket, amelyeket később modellként használt fel törvényalkotói tevékenysége során. Ennek eredményeképpen következett be a hagyományos politikai rendszer teljes mértékű, radikális átalakítása, a közigazgatás új formáinak és mechanizmusainak a bevezetése, a kulturális élet új infrastruktúrájának létrehozása, így jött létre a polgári élet és a szociokulturális érintkezés új rendje.

Halála előtt I. Péternek nem maradt ideje, hogy megnevezze az utódját, és mivel nem volt egyenes ági férfi örököse, az ország belpolitikai helyzete destabilizálódott. A trón különböző udvari klikkek és gárdaezredek játékszerévé vált, ezért az I. Péter halálától II. Katalin trónra lépéséig eltelt időszakot a történészek a „palotaforradalmak korának” nevezik. 1725 és 1762 között Szentpétervárott hat olyan uralkodó váltotta egymást, aki bonyolult udvari intrikák vagy katonai puccs eredményeképpen került hatalomra. I. Péter reformjai alapvetően meghatározták Oroszország egész további fejlődését: utódai kisebb-nagyobb visszalépésekkel, több-kevesebb hozzáértéssel és sikerrel folytatták az egyre növekvő birodalom átalakítását. Az első orosz császárnak a figyelem és a viták középpontjába került alakja rendszerint elfedi azt a tényt, hogy például II. Katalin uralkodása alatt a törvényhozói tevékenység még jelentősebben felgyorsult. Oroszországban a XVIII. századot a reformok századának nevezhetjük; ezek a reformok pedig az

európaizáció szinonimáivá váltak. A Nyugat-Európától való különbözőség még mindig oly mértékű volt, hogy a felzárkózás mindegyre újabb és újabb változásokat követelt: ennek következtében a Péter által elkezdett reformok sora változó intenzitással egészen II. Katalin haláláig, vagyis a XVIII. század végéig folytatódott, amikor is a folyamat fordulóponthoz ért. A külügyek tekintetében a császárnő megvalósította Péter elképzelését, amennyiben az országot a nemzetközi politika teljes jogú tagjává tette, a központi és helyi közigazgatás tökéletesítése, a gazdasági és szociális reformok bevezetése azonban olyan határvonálhoz érkezett, amelyen lehetetlen volt túllépni két kulcsfontosságú probléma, az autokrácia és – különösen – a jobbágykérdés megoldása nélkül.

1789-ben Franciaországban kitört a forradalom, és az események hatása természetesen az Orosz Birodalmat sem kerülte el. I. Pál (1796–1801) elsőként tett kísérletet Oroszország Nyugattól való teljes izolálására. Megtiltotta a francia ruha- és tánctánc követését, de még néhány szót is, úgymint „klub”, „képviselő”, „jakobinus” stb., melyek a franciaországi eseményekre emlékeztettek. A totális hatalom kiépítésére törekvő, a „felforgató eszmék” potenciális hordozójának tartott nemesség jogainak korlátozásától sem tartózkodó uralkodót azonban az orosz-szezeküvők megölték. Az Oroszország előtt álló feladatok megoldása az új cárra hárult.

Ezeket a bonyolult folyamatokat igyekszik bemutatni ez a szöveggyűjtemény. Összeállítása közben nagyban támaszkodtunk az ötven éve megjelent *Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához* című válogatás I. kötetére (Bp., 1956). Az akkor magyar nyelven megjelent és ma is alapvető fontosságú forrásokot nem fordítottuk újra, de minden esetben összevetettük az orosz eredetivel, és igyekeztük kijavítani a fordítási és nyomtatási hibákat, pontatlanságokat. Az átvett szövegeket néhol kiegészítettük új, az *Olvasókönyvben* nem közölt részekkel, amelyeket Erdős Anna fordított. És természetesen a szöveggyűjtemény tartalmaz az *Olvasókönyvben* nem szereplő dokumentumokat is, amelyek tanulmányozása véleményünk szerint elősegíti a korszerűbb történelmi szemléletnek és a mai oktatási követelményeknek megfelelő tudás megszerzését. A terjedelmi korlátok csak rendkívül szűkös jegyzetapparátus alkalmazását tették lehetővé, ez a hiányosság azonban a szemináriumi munka vagy a szakirodalom olvasása segítségével minden komolyabb nehézség nélkül pótolható.

A szerkesztő

I.

I. (NAGY) PÉTER REFORMJAI

(1689–1725)

I/1. I. PÉTER CÁR LEVELE FIVÉRÉHEZ, IVÁNHOZ

A Fjodor Alekszejevics cár halála után néhány héttel, 1682. május 15-én kitört lázadást követően az orosz trónt egyszerre két társuralkodó foglalta el: az Alekszej Mihajlovcics cár első feleségétől, Marija Miloszlavszkajától született, gyengeelméjű és szinte teljesen vak Iván és a Natalja Nariskinától született Péter. Kiskorúságuk idejére a hatalmat nővérük, Zsófia gyakorolta, akit viszont 1689-ben, a belviszályok újabb fordulataként sikerült kiszorítani a hatalomból. Élete hátralévő részét, 1704-ben bekövetkezett haláláig kolostorban töltötte. Iván megtartotta cári címét, de ténylegesen nem vett részt az ország irányításában; 1696-ban halt meg. Az új helyzetet, a Nariskin család győzelmét illusztrálja Péter 1689. szeptember 8–12-i levele.

Szövegközlés: Письма и бумаги Петра Великого. Т. 1. Санкт-Петербург (továbbiakban: СПб.), 1887. С. 13–14. *Magyarul:* Olvasókönyv..., I. 158–159.¹

Fivérem uram, Iván Alekszejevics cár, köszöntelek, s egyazonképpen sógornőmet, a te feleségedet és újszülött gyermekedet² is. Emlékezetedbe idézem, felséged, és kérek, érts egyet velem abban, hogy Isten kegyelméből kettőnk személyére bízott a mi ősi Orosz Cárságunk kormányzásának jogara, amiképpen erről anyánknak, a mi keleti egyházunknak 190-ben kelt³ zsinati határozata tanúskodik, és mint ahogy a mi uralkodásunkról fivérünknek, a szomszédos uralkodónak tudomása is van, és harmadik személyről, hogy velünk egy sorban kormányozzon, említés egyáltalában nem történt. És hogy miként kezdett nővérünk, Szofja Alekszejevna saját kényére-kedvére uralkodni, és hogy ebben az uralkodásban mi az, ami személyünk ellen irányult, és a népnek terhére volt, tudja felséged, valamint eziránti türelmünket is. És most gonosz elleneink, Fegyka Saklovitij⁴ és cimborái, nem érve be a mi kegyelmességünkkel, megszegették fogadalmukat, és más latrokkal együtt tervet koholtak, hogy merényletet kövessenek el a mi életünk és anyánk élete ellen, és ezt a bűnüket a vizsgálat alatt és kínvallatás során be is ismerték. És most, fivérem uram, közeleg az idő, hogy az Istentől kettőnk személyére bízott cárságot magunknak kell kormányoznunk, mert elérkeztünk a megfelelő életkorba, és nem engedjük meg, hogy harmadikként az ocsmány személy, sz. a. c.⁵ velünk, két férfiemberrel a címekben és az ügyek intézésében osztozkodjék; és bárha erre fivérem uram is hajolna, és így akarná, mivel ő, a cárleány már

¹ Itt és a későbbiekben is a következő kötetre hivatkozunk: *Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához*. I–II. Bp., 1956, 1958.

² Marija nevű, első lányáról van szó.

³ 1682-ben.

⁴ Fjodor Leontyevics Saklovitij: Zsófia kegyence, a Péter elleni szervezkedés vezetője. Az összeesküvés bukása után, 1689. szeptember 11-én kivégezték.

⁵ Zsófiáról van szó: Szofja Alekszejevna cárleány.

elkezdett az ügyekbe beavatkozni, és kezdte a címeket önkényesen használni a mi engedélyünk nélkül, s hozzá még szégyenünk betetőzéséül meg akarta magát koronáztatni a cári koronával. Gyalázat, felség, hogy amikor nagykorúak vagyunk, ez az ocsmány személy minket mellőzve irányítsa az államot. Neked pedig, fivérem uramnak kinyilvánítom, és kérek rá: engedd meg felség, hogy a te atyai engedélyeddel, a mi nagyobb hasznunkra és a nép megnyugtatóására újólág a veled, felséggel való tárgyalás nélkül a kormányzésekbe⁶ igazságos bírákat állítsak be, a meg nem felelőket pedig kicseréljem, hogy ezzel az államunkat megnyugtassam, és minél előbb megörvendeztessem. És fivérem uram, mihelyt találkozzunk, mindent kellőképpen elrendezünk. Én pedig kész vagyok fivérem uramat mint atyámat tisztelni. És megparancsoltam a mi hű bojárunknak, Pjotr Ivanovics Prozorovszkij hercegnek, hogy más egyébről felségednek szóbelileg tegyjen jelentést, és erre az én írásomra és szóbeli rendelkezésemre választ hozzon.

Írta keserűségében fivéred, Péter cár, aki mély hódolattal jó egészséget kíván.

I/2. I. PÉTER UTASÍTÁSA KÜLFÖLDRE KÜLDÖTT ÖNKÉNTESÉKNEK

1697-ben I. Péter „a nagy követség” tagjaként Nyugat-Európába utazott, ahol a diplomáciai tárgyalások mellett tanulásnak, különböző mesterségek, mindenekelőtt a hajóépítés elsajátításának szentelte idejét. A cár utasítására a követséghez csatlakozott 30 (később még további 5) „önkéntes” a haditengerészeti szakma tanulmányozására. Nekik szólt az az utasítás, amelyet a cár 1697 január elején fogalmazott meg.

Forrásközlés: Инструкция волонтерам, отправленным в чужие края. In: Письма и бумаги Петра Великого. Т. 1. СПб., 1887. С. 117–118. *Magyarul:* Olvasókönyv..., I. 207.

A tengerészeti tanulmányok szabályai

1. Ismerni kell a tengeri ábrákat és térképeket, valamint az iránytűt és egyéb tengeri jeleket.

2. Tudni kell a hajó irányítását mind a harcban, mind egyszerű menetben, ismerni kell minden felszerelését és a hozzá tartozó eszközöket: a vitorlákat, a köteleket, a gályákon és egyéb hajókon pedig az evezőket és egyebeket.

3. Amennyire lehet, keresni kell a tengeri ütközetben való részvétel lehetőségét, akinek pedig nem sikerül, annak szorgalmasan kell kutatnia azt, hogy mit kell ilyenkor tenni, de mindkettőnek, aki látott és aki nem látott ütközetet, a tengerészparancsnoktól erről aláírással és pecséttel ellátott írást kell kérnie arról, hogy szolgálatára méltó.

4. Ha valaki visszatérve nagy kegyeinket akarja élvezni, azoknak ezen fentebb előírt ismereteken kívül azt is meg kell tanulnia, hogyan kell olyan hajókat építeni, amelyeken gyakorlatát megszerezte.

5. Amikor Moszkvába visszaindulnak, mindegyik köteles lesz két, tengeri tu-

⁶ Kormányzések (приказы): a moszkvai államban a bíraskodás és az államigazgatás központi szervei.

dományokban jártas mestert magával hozni Moszkvába a saját költségén, megérkezésük után ezeket a költségeket megtérítik. Ezenfelül egy-egy katonát adunk melléjük tanulni. Ha valamelyik nem akar a katonák közül valót maga mellé venni, annak ismerését vagy saját emberét kell megtanítani rá, a katonák táplálékát és utazását a kincstár fizeti. Ha valaki a katonákon felül valakit még megtanít, minden ember kosztjáért száz-száz rubelt kell adni, s ha valaki a katonák vagy a sajátjai közül akar valakit tanítani, erről haladéktalanul jelentsenek a tábornoknak.

6. Moszkvából még ezen a télen el kell utazniuk, hogy február végére senki ne maradjon itt.

7. Útlevelet és útiköltséget a Külügyi Kormányszéktől kapnak, amiről hamarosan jegyzéket és rendeletet küldünk a Külügyi Kormányzéknek.

I/3. AZ ÚJ NAPTÁR BEVEZETÉSE

I. Péter 1699. december 20-i rendeletével vezette be az ún. Julianus-naptárt, amely 1918. február 14-ig volt érvényben Oroszországban, amikor is az európai országokban már 1582. október 4-én életbe lépett Gergely-naptár váltotta fel.

Forrásközlés: О праздновании Нового года. In: Законодательство Петра I. Москва (továbbiakban: M.), 1997. C. 626–627. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 202.

Őfelsége elrendelte: számára ismerős nemcsak az, hogy sok európai keresztény országban, hanem a szláv népeknél is, akik a mi keleti pravoszláv egyházunkkal mindenben egyetértenek, mint a románok, moldvaiak, szerbek, dalmátok, bolgárok és maga őfelsége alattvalói, a cserkeszek és a görögök, mind akiktől pravoszláv vallásunkat átvettük, ezek a népek mind egybehangzóan a Krisztus születése után eltelt nyolc naptól számítják az évet, vagyis január 1-jétől, nem pedig a világ teremtésétől. Az évek számításának azon különbözőségében a jelen 1699. év folyik Krisztus születése óta, a következő január 1-jétől pedig az új 1700. év, és egyben új évszázad köszönt be. Ezen jó és hasznos ügy céljából felséges urunk elrendelte, hogy a jövőben a kormányzésekben és mindenféle ügyekben és okiratokban az éveket a Krisztus utáni 1700. év január 1-jétől számolják.⁷ A jó ügy és az új évszázad kezdetének jeléül Moszkva fejedelmi városunkban a kellő istentisztelet és könyörgő ének után a templomban, akinél úgy adódik a saját házában is, a nagy forgalmú ismert utcákon, a nemes emberek és az egyházi és világi rangot viselők házában csináljanak valamilyen díszítést a szentkép köré fenyő-, gyantás fenyő- és borókaágakból, olyat, amilyen a vendégfogadónál és az alsó patikánál van, vagy kinek milyen alkalmasabb, a helytől és a kapuktól függően; a szegényemberek pedig tűzzenek hacsak egy ágat is a kapura vagy a szentélyre, és ezt a most következő év január 1-jéig kell megtenni, a díszítés az 1700. év január 7-ig legyen kitéve. Január első napján az öröm jeléül boldog új évet és évszázadot kell

⁷ Mivel a reform előtti időszámításban az új év szeptember 1-jén kezdődött, 1700. január 1-jén a világ teremtésétől számított 7208. év ötödik hónapja vette kezdetét.

kívánni, és végrehajtandó a következő: amikor a nagy Vörös téren meggyújtják a tűzijátékot – lövés lesz, aztán pedig a nemesi udvarokban, a bojárok és okolnyicsijek⁸ és dumabeliek, a polgári, katonai és kereskedői rangú nemes emberek, mindegyik a maga udvarán kis ágyúkból, ha van valakinek, néhány muskétából vagy más kis fegyverből adjanak le háromszoros sortüzet, és engedjenek ki néhány rakétát, ki mennyit bír; és a nagy széles utcákban január 1-jétől január 7-ig éjszakánként gyűjtsanak tüzeket tűzifából vagy faágakból, vagy szalmából, ahol pedig kicsik az udvarok, ott öt vagy hat udvar népe együtt gyűjtsen ilyen tüzet...

I/4. A SZAKÁLLVISELÉS BETILTÁSA ÉS A NYUGAT-EURÓPAI MINTÁJÚ ÖLTÖZÉK ELTERJESZTÉSE

Nyugat-európai utazásáról (1697–1698) visszatérve I. Péter több alkalommal saját kezűleg vágta le a bojárok szakállát, amely a régi életet és az elmaradottságot szimbolizálta a szemében. Valószínűleg 1698 végén vagy 1699 elején jelentek meg első ilyen tárgyú rendeletei is. Az első ránk maradt, a szakállnyírásról szóló rendelet 1705. január 16-ra datálható. A rendelet értelmében az ország összes lakosa – kivéve a papokat, szerzeteseket és parasztokat – köteles leborotválni bajszát és szakállát, vagy kifizetni a társadalmi helyzetüktől függő mértékű adót. 1699 februárjában a cár ollóval rövidebbre vágta az ünnepi lakomán megjelent vendégek hagyományos orosz ruháját. Az 1700-ban kiadott rendeletek előírták minden embernek – kivéve a papokat, kocsisokat és parasztokat – a magyar és a német ruha hordását, 1701-ben pedig „szigorú büntetés” terhe mellett betiltották az orosz öltözék viselését és gyártását. Alább idézünk egy John Perry nevű angol kapitány visszaemlékezéseiből (*The State of Russia under the present czar*. London, 1716), aki a cár meghívására 1715-ig szolgált Oroszországban. A magyar szöveg a visszaemlékezések orosz nyelvű fordításából készült.

Forrásközlés: Капитан Джон Перри: Состояние России при нынешнем царе. Перевод с английского О. М. Дондуковой-Корсаковой. М., 1871. С. 126–129. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 203–205.

Az oroszoknak az volt a szokásuk, hogy a régi pátriárkákhöz hasonlóan hosszú, a mellükre lenyúló szakállat viseljenek; büszkéek voltak szakállukra, fésülték, cirógatták, gondoskodtak annak szépségéről, és igyekeztek egészben megőrizni minden szálát. Bajuszukat olyan hosszúra növesztették, hogy mikor inniuk kellett, a pohárban mindig úgy benedvesítették, hogy utána meg kellett törölni; ugyanakkor a hajukat nagyon rövidre nyírták, csak a papoknak volt szokásuk a hátukra leérő hosszú haját növesztetni, a többiektől való megkülönböztetésre. A cár át akarván alakítani ezt a buta szokást, és oda eljuttatni őket, hogy külsőre hasonlítanak a többi európaihoz, megparancsolta, hogy a szakállviselés jogáért adót vessenek minden nemesre, kereskedőre és más alattvalóra (a papok, egyszerű parasztok vagy rabszolgák kivételével), úgy, hogy ezek mindegyike évente 100 rubelt fizessen, alacsony sorból való embereknek pedig egy-egy kopejkát kellett fizetniük Oroszországban, amikor valamely város kapuján áthaladtak, ahol adószedő működött. Abban az időben ezt a rendelkezést szinte bűnnek számították

⁸ Okolnyicsijek: a bojár дума második, nem bojári csoportjának a tagjai.

a cár részéről, és a vallás elleni merényletnek,⁹ és úgy tekintették, mint nagy megszorítást, az idegen befolyásnak tulajdonítva az egészet. Mivel azonban a nőknek így jobban tetszik a férjük és szeretőjük (szakáll nélkül), ők már majdnem kibékölték evvel a szokással.

Az oroszok határozottan tápláltak bizonyos vallási tiszteletet szakálluk iránt, annál is inkább, mert ez megkülönböztette őket a külföldiektől; a papok pedig támogatták őket ebben a szokásukban, például hozva fel azt, hogy régen minden jámbor férfi szakállat viselt, úgy ahogyan az ikonokon ábrázolják a szenteket. Az oroszokat semmi nem kényszerítheti arra, hogy megválljanak szakálluktól, kivéve a cár önkényét és az attól való retteget, hogy (a lélek vidáman hangolt percében) megparancsolja, hogy tövestől kell kitépni, és olyan goromba módon kell megsemmisíteni, hogy a szőrrel együtt a bőr is kiszakad. Ez alkalomból a cár nevére címzett nyomtatott leveleket dobáltak, amelyekben azért, mert kényszeríti az embereket megválni szakálluktól, azt vetették a szemére, hogy zsarnok és pogány.

Ez idő tájt a cár Voronyezsbe érkezett, ahol akkor én szolgálatot teljesítettem, és munkatársaim között sokan, akik egész életükben szakállat viseltek, meg kellett, hogy váljanak tőle; közülük az egyik első, akivel a borbélytól való visszatérésekor találkoztam, egy öreg orosz ács volt, aki velem volt Kamisinkában, aki kitűnően forgatta a fejszét, és akit én mindig különösen szerettem. Én könnyedén tréfálkoztam vele ez alkalomból, bizonygatva neki, hogy fiatalemberré változott, és megkérdeztem, hogy mit csinált a szakállával? Erre ő benyúlt a hóna alá, és elővette a szakállát, megmutatta nekem, s ezt mondta, hogy ha hazamegy, el fogja rejteni, hogy majd vele együtt helyezték a koporsóba, és vele együtt temessék el, azért, hogy megjelenve a másvilágon, számot tudjon róla adni Szent Miklósnak. Hozzátette, hogy minden testvére (értve ezen ácsbajtársait), akiket ezen a napon, mint őt megborotváltak, szintén gondoskodtak erről.

Ami öltözködésüket illeti, a ruha, amelyet az oroszok általában viseltek, hosszú öltözékből állott, amely lábszáruk közepéig ért, oldalt ráncokba volt szedve, és külsőre alig különbözött a női szoknyáktól.

Ennek következtében a cár elhatározta ennek az öltözéknek a megváltoztatását, és először kiadta a parancsot, hogy minden bojárja és az udvarhoz közel állók, akik tőle fizetést kaptak, kegyvesztés terhe mellett öltözzenek angol divat szerint, ezüsttel vagy arannyal kivarrt vékony posztókaftánba, anyagi helyzetüktől függően. Ezek után Moszkva valamennyi kapujára kifüggesztette ezt az angol posztómintát, és kihirdettette, hogy mindenki (a városba árut és élelmiszereket hozó egyszerű parasztok kivételével) köteles magának ruhát varratni erre a mintára, és hogy mindenki, aki nem engedelmeskedik ennek a parancsoknak, és a város kapuit hosszú kaftánban lépi át, köteles lesz vagy két grivnát (grevens) fizetni, ami húsz pence-t tesz ki, vagy le kell térdelnie a város kapujánál, hogy elvágják a kaftánját, és olyan hosszú darabbal megrövidítsék, ami természetéhez mérve feleslegesnek mutatkozik, ha így térden áll. Ily módon néhány száz kaftánt

⁹ A szakáll viselése Oroszországban vallási előírásnak számított, a szakáll leborotváltását súlyos és megalázó büntetésnek fogták fel. Ha pedig valaki önként borotválta le a szakállát, akkor az elterjedt vélemény szerint meggyalázta az Isten által férfinak adott külsőt. Már a nagy egyházszakadástól kezdve a szakállvágást „latin” és eretnek szokásnak tartották, és mint ilyet tiltotta azt például az 1551-es Százcikkelyes egyházi zsinat is.

megrövidítettek. Mivel mindezt jólelkűen csinálták, a nép közt vidámságot váltott ki, és hamarosan megsemmisítette a hosszú kaftán viselésének szokását, különösen azon helyeken, amelyek Moszkvával határosak és a többi városban, ahol átutazott a cár.

A nőknek, főleg az udvarhölgyeknek, szintén megparancsolta, hogy cseréljék le viseletüket az angol divatnak megfelelő öltözékre, ám ők ezzel hamar megbarátkoztak, a következő okból kifolyólag: Oroszországban mindig is élt az a szokás, hogy a társasági multságokon nem engedték a nőket részt venni a férfiakkal való társalgásban; sőt a nők nem is mutatkozhattak férfiak előtt; az összes előkelő és tiszteleltre méltó ember lakhelyét úgy építették, hogy abban volt egy külön, a nők számára fenntartott bejárat, amely a nők saját lakosztályába vezetett. Kivételes szokásnak számított az, hogy a ház ura, amennyiben egy olyan vendég érkezett hozzá, akit nagyon meg akart tisztelni, kivezette a lakosztályából feleséget a hátsó bejáraton; a nő szolgálóinak kíséretében jelent meg, üdvözölte a vendéget, és egy kupica vodkával kínálta őt és az egész társaságot, majd a nők, szokás szerint távoztak lakhelyükre, és többet nem látták őket. Minthogy a cár nem csak az angol öltözet viseletét akarta bevezetni, de arról is gondoskodott, hogy mindez kellemes legyen az orosz hölgyek számára, ezért olyan rendeletet adott ki, amely előírta, hogy ez időtől fogva ugyanúgy, ahogy a férfiakat, a nőket is meghívják minden esküvőre és más társasági multságba, de csakis az angol divatnak megfelelő öltözékben. Ugyanabban a teremben vendégelték meg őket, mint a férfiakat, hasonlóan ahhoz, ahogy azt külhonban is teszik; az est zenével és tánccal fejeződött be, amelyben ő maga is részt vett a nemesség és az udvarhölgyek többségével együtt. A cár minden előkelő esküvőre figyelmet fordított, különösen a külföldiek közötti esküvőkre; általában ezeket az alkalmakat megtisztelte jelenlétével, és nemritkán olyan ajándékot adott a menyasszonynak – főleg akkor, ha a vőlegény azon katonatisztek egyike volt, akik újonnan érkeztek külföldről –, hogy az megfelelt a rendkívüli kiadásoknak, amelyeket megkövetelt az ilyen megvendéglés. Ezeknek a multságoknak az idején az orosz hölgyek hamar megbékültek az angol ruhával, mivelhogy észrevették, azok kellemesebbé és vonzóbbá tették őket.

I/5. A HÁZASSÁGKÖTÉSÉRŐL SZÓLÓ SZERZŐDÉSEK TILALMÁRÓL

Személyes rendelet
1702. április 3.

A házasságkötésről szóló hagyományos szerződések eltörlésével kezdődött el a házasság intézménye és a családalapítási szokások fokozatos átalakítása. A szóban forgó szerződésekben a menyasszony és a vőlegény szülei megállapodtak az esküvő időpontjáról, a hozományról, olykor a szerződésszegés esetében fizetendő „kártérítésről” is. Miközben az egyház általában elítélte az ilyen szerződések felbontását, a jelen rendelet megengedi azt. A rendelet korlátozta a szülőknek a gyermekek családalapítására gyakorolt befolyását, és nagyobb szerepet biztosított a menyasszony és a vőlegény kölcsönös szimpátiájának.

Forrásközlés: Об отмене рядных и сговорных записей... In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 718. Fordította: Erdős Anna.

A nagy uralkodó elrendelte: a jövőben házasságkötésről szóló szerződések ne köttessenek... helyettük hozománylajstromokat kell összeállítani és ezeket aláírni, de ezekben semmilyen kártérítésről nem szabad említést tenni. Ha valaki leányát vagy leánytestvérét, vagy más nőrokonát férjhez akarja adni, vagy maga a leány vagy özvegy vőlegényt talál magának, az esküvő előtt hat héttel tartsanak eljegyzést, és ha az eljegyzés után a vőlegény a menyasszonyt nem kívánja elvenni vagy a menyasszony már nem akar férjhez menni, ebben ők szabadon döntsenek a szentatyák helyes megítélése szerint. Az eljegyzés megsemmisíthető, ha a vőlegény eljegyezte a menyasszonyt anélkül, hogy látta volna az eljegyzés előtt vagy eljegyzéskor, vagy ha nem látta, hogy a menyasszony nem kellemes külsejű, vagy ha balszerencséjére azt hitte, hogy szép és kellemes külsejű, erős és egészséges, az eljegyzés után pedig megtudta, hogy csúf, gyenge és beteg, ilyen esetekben megszabadulhat tőle. Ha a menyasszony férjhez megy és elhalálozik gyermektelenül, a hozományából semmit nem kell visszaadni, kivéve az örök- és szolgálati birtokokat és portákat. [...]

I/6. KIÁLTVÁNY A KÜLFÖLDIEK OROSZORSZÁGBA VALÓ MEGHÍVÁSÁRÓL

1702. április 16.

A kiáltvány nemcsak gyökeresen új módon rendezi a nem ortodox vallású külföldi szakemberek helyzetét (vallásgyakorlás szabadsága, ingyenes utazás a határtól a fővárosig, Oroszországból való szabad távozás joga stb.), de általánosságban felvázolja I. Péter tevékenységének főbb törekvéseit is.

Forrásközlés: Манифест о вызове иностранцев в Россию. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 535-537. Fordította: Erdős Anna.

A Magasságos által kormányzásunkra bízott minden területen elég jól ismert az, hogy trónra lépésünk óta szándékoztunk és igyekeztünk úgy irányítani ezt az államot, hogy a közjóról való gondoskodásunknak köszönhetően minden alattvalónk egyre jobb helyzetbe és nagyobb jólétbe kerüljön. Ezért fölöttébb igyekeztünk megőrizni az ország belső nyugalalmát, megvédeni azt a külső támadástól, és mindenféle módon előmozdítani és kiterjeszteni a kereskedelmet. Ugyanabból a célból kénytelenek voltunk magában az irányításban is szükséges és országunk javát szolgáló változtatásokat végrehajtani, lehetőséget nyújtva ezzel alattvalóinknak arra, hogy jobban és kényelmesen megtanulhassák az eddig számukra rejtve maradt ismereteket, s ezáltal még jártasabbakká váljanak a kereskedelmi ügyletekben. Ennek érdekében mi az összes, a külföldiekkel való kereskedelmet leginkább elősegítő parancsokat, utasításokat és intézkedéseket kegyesen megtettük, és a jövőben is megtenni szándékoztunk. Mivel pedig attól tartunk, hogy ezek az ügyek nem egészen abban az állapotban vannak, amelyben azokat látni akarunk, és hogy alattvalóink még nem élvezhetik teljes nyugalomban fáradozásaink gyümölcseit, kigondoltunk más eszközöket is, amelyek segítségével határainkat

az ellenséges támadásoktól megvédehetjük, és államunk jogait és előnyeit, valamint a keresztények általános nyugalalmát megőrizhetjük, ami egy keresztény uralkodó kötelessége. Ezen hasznos célok elérése érdekében mindenekelőtt államunk támaszának, a hadseregnek a lehető legjobb megszervezésére törekedtünk, hogy seregeink ne csak jól képzett emberekből álljanak, de nagy rendben és fegyelemben éljenek. És hogy ezt minél jobban megvalósítsuk, és a cél elérését elősegíteni képes külföldieket, valamint más, államunk számára hasznos idegeneket arra buzdítsunk, hogy hozzánk jöjjenek, és a szolgálatunkban maradjanak, megparancsoltuk, hogy jelen kiáltványt a benne lévő pontokkal mindenhol kihirdessék, és kinyomtatva egész Európában nyilvánosságra hozzák.

1. Nem ismeretlen az, hogy már régebben, uralkodásunk idejében eltöröltük és megsemmisítettük azt a régi szokást, mely teljesen tiltotta a külföldiek szabad beutazását Oroszországba. Ezért ezt az intézkedésünket nemcsak megerősítjük, de ki is terjesztjük oly módon, hogy ha bárki, aki hozzánk katonai szolgálatra jönni szándékozik, és főbiztosunktól, akit a jövőben Németországban e célból állomásoztatni fogunk, a friss igazolásokat beszerezte, az első határ menti kormányzónál vagy helytartónál jelentkezik, azt a személyt kíséretével és poggyászával együtt a fővárosunkig való utazáshoz szükséges lovas kocsikkal lássák el, és utazásának biztonságát minden eszközzel biztosítsák. [...]

2. És mivelhogy itt, fővárosunkban már bevezettük azt, hogy mindenfajta, akár a mi egyházunkkal egyetértésben nem álló keresztény szekta szabadon tarthassa meg istentiszteletét, ezt is még egyszer megerősítjük oly módon, hogy a Magasságos által nekünk adományozott hatalommal emberek lelkiismeretét kényszeríteni nem akarjuk, és szívesen megengedjük minden kereszténynek, hogy saját felelőssége szerint gondoskodik a lelke megmentéséről. És szigorúan fogjuk ellenőrizni azt, hogy a régi szokás szerint senkit az istentisztelet saját gyakorlásában ne akadályozzanak, azt megtarthassa, és védelmet kapjon annak bármilyen megzavarása ellen. Ha pedig előfordul, hogy országunk valamelyik pontján, a seregeinkben vagy valamelyik helyőrségünkben nem akad igazi egyházi prédikátor vagy templom, akkor mindenkinek engedélyezzük nemcsak hogy a maga és a háza népe számára istentiszteletet tarthasson a saját otthonában, de azokat is befogadhassa, akik nála gyülekezni kívánnak, hogy a keresztény egyházak általános előírásai szerint egyetértésben az Istent dicsőítsék, és ily módon az istentiszteletet megtarthassák. [...]

3. Azért hogy a külföldieket ne tartsa vissza az Oroszországba való utazástól a félelem, hogy olyan törvényeknek, ítékezésnek vagy büntetésnek vethetik alá őket, amelyek nincsenek összhangban az ő országuk polgári törvényeivel és szokásaival, megparancsoltuk, hogy a hadügyekben jártas külföldiekből állíttassék fel a Titkos Katonai Kollégium, amely az elnökből, tanácsosokból, titkárokból és egyéb hivatalnokokból kell hogy álljon... és ettől a Kollégiumtól függjön a külföldiekből álló katonai állományunkat érintő mindenfajta ügy, bármilyen természetű legyen is... A fent említett elnök pedig kizárólag nekünk köteles beszámolni intézkedéseiről, és csak tőlünk várhatja a parancsokat és előírásokat azokban az ügyekben, amelyekben ez szükséges... Azonban a vizsgálat, bíraskodás és büntetés esetében a Titkos Katonai Kollégium illetékességi körébe nemcsak külföldiekből álló katonai állományunk minden, felső és alsó rangú tagja – tisztek, szol-

gálatot teljesítő más személyek és közkatonák szolgálóikkal, valamint kíséretükben álló, hozzájuk tartozó és tőlük függő emberekkel együtt – tartozik. Ugyanennek a bíróságnak vetünk alá minden más külföldit is, aki szolgálatunkba állt és valamilyen módon a hadügyi hivataloktól függ, hogy ezek se tartsanak attól, hogy az ő polgári törvényeiknek, szokásainak és erkölcsüknek nem megfelelő bírósághoz kerüljenek. Ezekben az esetekben engedélyezzük, hogy a mi Titkos Katonai Kollégiumunk szolgáltasson igazságot: először is az isteni törvények szerint, azután pedig a római polgári jog és más népi szokások szerint – abban bízva, hogy eközben a mi cári előnyeinket, jogainkat és javainkat megőrzi.

4. Annak érdekében, hogy mindenki, aki szolgálatunkba áll, biztos lehessen abban, hogy nem veszíti el a szolgálatunkból való kilépés szabadságát, személyesen biztosítjuk őket arról, hogy a szolgálatunkból való távozásukkor minden esetben úgy járunk el, ahogy ez más európai uralkodóknál szokás; minden érintettnek a fent leírtaknak megfelelően kell eljárnia.

A rendelet kiadásra került fővárosunkban, Moszkvában.

I/7. A KORMÁNYZÓ SZENÁTUS AZON MEGBÍZÁSÁRÓL, HOGY GONDOSKODJÉK AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSÁRÓL, AZ ÁLLAMI BEVÉTELEK, A KERESKEDELEM ÉS AZ ÁLLAMI GAZDASÁG MÁS TERÜLETEINEK RENDEN TARTÁSÁRÓL

Személyes rendelet
1711. március 2.

A törökök elleni hadjárat előtt, 1711. február 22-én I. Péter létrehozta a távollétében országot irányítani hivatott kilenc tagú testületet, a Kormányzó Szenátust, amely átvette a megszűntett bojár дума szerepét. Az 1711 márciusában kiadott rendeletekben a cáár meghatározta a Szenátus kiemelt feladatkörét és új működési elvét, a kollegialitást. A Szenátus egészen 1917-ig az Orosz Birodalom irányításának egyik legfontosabb intézménye maradt.

Forrásközlés: О поручении Правительствующему Сенату попечения о правосудии, об устройстве государственных доходов, торговли и других отраслей государственного хозяйства. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 72–73. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 192–193.

Rendelet arról, hogy mit kell tenni a távozásom után.

1. A bírászkodás ne legyen részrehajló, az igazságtalan bírakat tisztségük és teljes vagyonuk elvételével kell büntetni, ugyanez legyen a sorsa a rágalmozók-nak is.

2. Meg kell vizsgálni az egész államban a kiadásokat, a nem szükségeseket, de különösen a hiábavalókat meg kell szüntetni.

3. A pénzt, amennyit csak lehet, össze kell gyűjteni, mivel a pénz a háború ütőere.

4. A nemes ifjakat össze kell gyűjteni tisztii utánpótlás céljából, azokat pedig, akik bujkálnak, leginkább felkutatni, ugyanerre a célra ezer írástudó bojárt kell kiállítani.

5. A váltókat be kell váltani, és egy helyen tartani.
6. A bérben vagy kancelláriákban és kormányzóságokban lévő árukat meg kell vizsgálni, és jegyzékbe foglalni.
7. Igyekezni kell a sötét bérbe adni, és a haszonról gondoskodni.
8. Jó társaság létrehozása után a kínai kereskedelmet is bérbe kell adni.
9. A perzsa kereskedelmet gyarapítani kell, az örményeknek, amennyire lehet, kedveskedni kell, és könnyíteni a helyzetükön, hogy ezáltal kedvet csináljunk nekik a nagyobb arányú üzlethez. Minden hivatalos ügyben ellenőröket¹⁰ kell kinevezni, arról, hogy ezek mit tegyenek, híradással leszünk.

I/8. A SZENÁTUS HATALMÁRÓL ÉS FELELŐSSÉGÉRŐL

Személyes rendelet
1711. március 2.

Forrásközlés: О власти и ответственности Сената. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 73-74. Fordította: Erdős Anna.

Megparancsoljuk mindenkinek, akinek erről tudomással kell bírnia, egyháziaknak és világiaknak, a katonai és polgári közigazgatás felsőbb és alsóbb rangú képviselőinek, hogy mindenkor hadba vonulásaink esetére létrehoztuk a Kormányzó Szenátust, amelynek és amely rendeleteinek mindenki engedelmessé kell válnia, mintha minenkünk engedelmessé válna, szigorú, akár halálbüntetés terhe mellett, az illető bűnétől függően. Amennyiben a Szenátus az Isten előtt adott ígérete ellenére igazságtalanul cselekedne valamilyen partikuláris ügyben, és valaki erről tudomást szerez, a mi visszatérésünkig erről hallgasson, hogy meg ne zavarja a többi folyó ügy intézését, utána pedig értesítsen minket, de a hiteles dokumentum alapján, hiszen az ügyet megvizsgáljuk, és a bűnös szigorú büntetést kap.

I/9. A KORMÁNYZÓ SZENÁTUS ÜLÉSEINEK ÉS ÜGYINTÉZÉSÉNEK RENDJÉRŐL

Személyes rendelet a Kormányzó Szenátusnak
1714. március 5.

Forrásközlés: О порядке заседаний и делопроизводства в Правительствующем Сенате. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 74. Fordította: Erdős Anna.

1. Mindenki, aki a Szenátusban ülészik, írott rangsor szerint foglaljon helyet, és külön rendeletbe kell foglalni, melyik ki után következik.

¹⁰ Ellenőr (фискал): az állami hivatalnokok és intézmények munkáját ellenőrző tisztviselő.

2. A szavazatok egyenlők legyenek, és minden rendeletet saját kezűleg írjanak alá, és ha akár egyvalaki nem írja alá, és tanúsítja, hogy a hozott döntés jogtalan, akkor a többi is érvénytelenné válik, de aki a döntéssel szemben ellenvéleménnyel él, tegye azt írásban és saját kezű aláírásával hitelesítve.

I/10. A SZENÁTUS STÁTUSA

Személyes rendelet 1722. április 27.

Az állami intézményrendszer átszervezését, a kollégiumok bevezetését követően, 1718 decemberében I. Péter külön rendeletben újból meghatározta a Szenátus összetételét, szerepét, feladatait és működésének rendjét. 1722-ben kiadtak egy újabb, a régit hatályon kívül helyező rendeletet, amelynek a fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a cár maga szerkesztette át hat alkalommal.

Forrásközlés: Должность Сената. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 77–79. Fordította: Erdős Anna.

1. A Szenátus valóságos titkos tanácsosokból és titkos tanácsosokból kell hogy álljon, akik tőlünk parancsot kaptak vagy kapnak a jövőben, és akik rangjuk szerint foglalnak helyet az üléseken, rajtuk, valamint a főügyészen és ügyészekén, a vezető titkáron, a titkárokon és a jegyzőkönyvvezetőn kívül semmilyen hivatalos személy nem léphet be az ülésterembe tanácskozások idején...

2. A Szenátus hatáskörébe tartozik, amikor egy kollégiumban olyan ügy fordul elő, amelyet abban a kollégiumban eldönteni nem lehet; ezeket az ügyeket el kell vinni a kollégium elnökének, és jelenteni kell a főügyésznek, aki a Szenátus elé terjeszti az ügyet, ahol arról dönteni kell, ha pedig nem lehet, akkor véleményezni kell és előterjeszteni a javaslatot.

3. A kormányzók és a vajdák ugyanabba a hivatalba kötelesek írni az olyan ügyekről, amelyek nem tartoznak a kollégiumok hatáskörébe, így például háború vagy járvány kitöréséről, zavargásokról vagy megbetegedésekről. [...]

5. A legmagasabb tisztségekre szavazással kell megválasztani a tisztségviselőket, a kollégiumi tanácsostól és feljebb, leszámítva az udvari tisztségeket, a kisebb tisztségekre pedig szavazás nélkül. [...]

9. A Szenátusban tárgyalandó ügyekről mindennap részletes listát kell vezetni annak a feltüntetésével, hogy mióta nincs róluk döntés, és ezen lista szerint kell azokat intézni, nem pedig önkényesen válogatva. A legfontosabb ügyeket előre kell venni, mindenekelőtt pedig a legfontosabbként rendeleteinket. Minden ügyet a következőképpen kell tárgyalni és eldönteni: tárgyalás közben nem szabad egymással beszélgetni, és ha a meghallgatott ügy nem fontos, azonnal kell véleményezni; az alacsonyabb rangúak szavazatával kell kezdeni, és döntést kell hozni, ha pedig az ügyben nem lehet gyorsan határozni, fel kell állni és az ügyet megbeszélni – mindenkivel, akivel jónak látja – kellő idő alatt, az ügy fontosságától és a főügyész megítélésétől függően. Ezért a főügyész tartson magánál

homokórát, és ahogy a többiek felállnak és elkezdenek tárgyalni, a tárgyalásra szükséges időt mutató homokórát mutassa meg nekik, és megfordítva helyezze az asztalra. Ahogy az idő letelik, mindenki újra helyet foglal, és a fentiek szerint szavaznak egymás után, az alacsonyabb rangúaktól kezdve, szavazás után pedig döntést kell hozniuk. A kijelölt időnél többet a döntéshozatallal nem szabad tölteni, és az elintézett ügyeket jegyzőkönyvezni és lajstromozni kell, ha pedig nagyon nehéz ügy akad, amely rövid idő alatt nem dönthető el, másnapra kell halasztani. Ha pedig az ügy nem tűr halasztást, meg kell tárgyalni, gondolkodni kell rajta akár három óra hosszat, utána pedig dönteni kell a fent leírtak szerint. A szavazásnál a titkár minden szavazatot felír, és mindenki a szavazatát aláírja...

10. A Szenátusban senki sem beszélgethet egyéb, a mi szolgálatunkhoz nem tartozó ügyekről, és még kevésbé merjen bárki is renyhe fecsegéssel vagy viccelődéssel előállni, mert tudni kell, hogy ezen a helyen a legnagyobb udvariassággal illik viselkedni, hiszen a Szenátus a mi személyünk jelenlétét helyettesítendő ül össze távollétünk idején. [...]

12. A Szenátusban semmilyen ügyet nem lehet szóban elintézni, hanem csak írásban, mert a Szenátusnak ebben a fontos tevékenységében nagy elővigyázattal és körültekintéssel kell eljárnia, hogy érdekeinket semmiben meg ne sértse, tagjai pedig ezért szigorú felelősségre vonást el ne szenvedjenek, és mi se kételkedjünk semmiben.

I/11. A FŐÜGYÉSZ¹¹ TISZTSÉGE

Személyes rendelet

1722. április 27.

I. Péter rendkívül nagy fontosságot tulajdonított az állami szervek és tisztviselők felügyeletének és ellenőrzésének. Többéves kísérletezés eredménye volt az itt közölt rendelet, amely Svédország, Dánia, Franciaország és más országok intézményi tapasztalatain alapult, mégis egyedi megoldást léptetett életbe. 1722. január 12-én a cár létrehozta az ügyészség intézményét, 1722. január 18-án pedig kinevezte az első főügyészt, a feltétlen bizalmát élvező P. I. Jaguzsinszkij személyében. Az 1722. április 27-i rendelet részletesen szabályozza a főügyész feladatait és hatáskörét.

Forrásközlés: Должность генерального прокурора. In: Российское законодательство X–XX вв. В 9-и т. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. М., 1986. С. 196–199. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 196–197.

I.

1. A főügyész köteles a Szenátusban ülni, és erősen ügyelni arra, hogy a Szenátus végezze a feladatait, és minden ügyben, amely felülvizsgálati és háttározathozatali jogkörébe tartozik, igazságosan, szorgosan és rendesen, az idő vesztegetése nélkül, a szabályzatok és rendeletek szerint intézkedjék, ha pedig valamiféle törvényes ok az ügyintézését megzavarja, köteles azt mind feljegyezni naplójába.

¹¹ Főügyész: francia nyelvből átvett orosz elnevezése: генерал-прокурор.

2. Ugyancsak ügyelnie kell arra is, hogy a Szenátusban az ügyek ne csak az asztal mellett intéződjenek, hanem azokat a gyakorlatban is teljesítsék a rendeletek szerint. Ezért köteles érdeklődni azoknál, akik valamire utasítást kaptak, hogy olyan időre teljesítették-e azokat, amikor azok elintézése lehetséges.

3. És ha nem teljesítették, akkor meg kell tudnia, hogy milyen ok miatt valami olyan okozott-e zavart, ami lehetetlenné tette a végrehajtást, vagy valamilyen szenvedély vagy lustaság.

4. És erről köteles haladéktalanul jelentést tenni a Szenátusnak.

5. Erre a célra egy könyvvel kell rendelkeznie, amelynek az egyik felére azt kell beírnia, hogy milyen napon milyen utasítás volt, a másik felére pedig azt kell beírnia, hogy ezen utasításokból mikor mit teljesítettek vagy nem teljesítettek, milyen okból, továbbá a többi körülményt is fel kell jegyeznie.

II.

1. Ugyancsak nagyon kell ügyelnie arra, hogy a Szenátus a maga hivatását igazságosan és részrehajlás nélkül lássa el.

2. Ha valami evvel ellenkezőt észlel, akkor köteles haladéktalanul és nyíltan részletesen kifejteni a Szenátusnak, hogy ők vagy közülük egyesek miben nem úgy járnak el, ahogyan kell, hogy ezt kijavíthassák.

3. Ha pedig nem engedelmessé válnak, azonnal tiltakoznia kell, és azt az ügyet le kell állítani.

4. És nekünk haladéktalanul tegyen jelentést, ha nagyon fontos.

5. A többi ügyről pedig – amikor a Szenátusban tartózkodunk vagy havonként, vagy hetenként, ahogyan erről majd rendelet intézkedik.

6. Azonkívül óvatosan és körültekintően kell a főügyésznek eljárnia, ha jelentést tesz nekünk, hogy ok nélkül senkinek a becsületét meg ne sértse.

7. Ilyenképpen, ha észrevesz valamilyen ügyet, amely neki törvényellenesnek tűnik, de nem világos az ügy, vagy két oldala is van, akkor tiltakozásával állítsa le, de nem kell azonnal jelentenie, hanem előbb tanácskozzék avval, akivel szükségesnek látja.

8. És ha belátja, hogy az ügy valóban úgy áll, vagy ha jobban kideríteni, vagy a kétséget kizárni nem tudja, akkor nekünk tegyen jelentést, de egy hétnél tovább ne késlekedjék.

9. Amennyiben pedig az ügy teljesen világos, azonnal jelentse, ha sürgős, más esetekben pedig, mint fentebb írtuk, ne hivatkozzon egyéb fontos teendőire, és ne késlekedjen egy hétnél tovább.

10. Ha távol tartózkodunk, tüstént írja meg levélben, és futárral küldje meg nekünk jelentését.

11. Ha pedig jogtalanul jelent valamely saját szenvedélye miatt, akkor őt magát büntetjük meg az ügy fontosságának megfelelően.

III.

1. Ügyelnie kell valamennyi ügyészre, hogy azok hivatásukat az igazságnak megfelelően és szorgosan lássák el.

2. Ha pedig akárki közülük valamiben is bűnt követ el, a Szenátus ítélkezik felette.

3. Minden ügyészi jelentést a Szenátus elé köteles terjeszteni, és szorgalmaznia kell, hogy azokról döntsenek.

4. Ha az ügyészekre érkezik feljelentés, hogy azok hivatalukat nem látják el igazságosan és szorgosan, ezeket bíraskodásra szintén a Szenátusba kell betervezni.

IV.

1. A főügyész köteles az ellenőröktől a tisztségük leírásának 7. pontjában megfogalmazottak szerint beérkezett jelentéseket összegyűjteni, a Szenátusba betervezni, és szorgalmazni az intézkedést.

2. Kötelessége az ellenőröket felügyelni, és ha valami rosszat észrevesz, azonnal jelentenie kell a Szenátusnak.

V.

1. Irányítása alatt legyen szenátusi kancellária és a benne szolgálók.

VI.

A végrehajtónak¹² a Szenátusban a főügyész irányítása alatt kell állnia.

VII.

1. A kollégiumok és az udvari bíróságok ellenőrei mindenről kötelesek jelentést írni ügyészeknek, a helyi bíróságok ellenőrei pedig a helyi bíróságoknak.

2. Ha a bíróságokban nem tartják be az ezekben a jelentésekben leírtakat, és igazságosan nem javítják meg az ügyeket, akkor ezt is a kollégiumok és az udvari bíróságok ügyészeinek jelentsék aszerint, hogy mire tartozik.

3. Ha pedig az ügyészek a jelentések alapján történő számonkérést a szükséges időnél tovább húzzák vagy hamisan intézkednek, erről az ellenőrök a főellenőrnek kötelesek jelentést tenni.

4. A főellenőr pedig a főügyésznek.

5. Ha pedig a főellenőr sem tesz jelentést vagy vonakodik azt megtenni, akkor a főellenőrt egyenesen a főügyésznek kell feljelenteni.

VIII.

1. A fontos ügyekről szóló rendelkezéseket nem posta útján kell elküldeni, hanem a végrehajtó által küldött futár által, hogy az mindig teljes jelentéssel térjen vissza arról, hogy milyen intézkedés történt, vagy miért nem lehetett intézkedni. Ugyanúgy kell eljárni abban az esetben is, ha valamelyik intézkedő személy mulasztást követ el, és ezt vizsgálni kell vagy büntetést kell rá kiszabni.

2. A kollégiumokba pedig és a többi közeli helyekre végrehajtóval kell elküldeni a rendeleteket, hogy az elnököktől az ő aláírásaikkal írásbeli jelentéseket hozzon a Szenátusba arról, hogy hányadikán kapták kézhez a rendeleteket a Szenátusból.

3. Amit be kell jegyezni a könyvbe abból a célból, hogy ha azon idő elteltével, ami alatt a rendelet szerint az adott ügyet el lehetett volna intézni, az elintézésről szóló jelentés nem érkezik be, a bejegyzés szerint számon lehessen kérni.

¹² Végrehajtó (экекутор): I. Péter korában a Szenátus egyik hivatalnok, aki regisztrálta a kimenő rendeleteket, és ellenőrizte a rendeletek kiküldését és a végrehajtásokról szóló jelentések beérkezését.

IX.

1. A főügyész és az ügyészek semmilyen bíróságnak nincsenek alávetve a miénken kívül.

2. Ha pedig távollétünkben valami súlyos és halaszthatatlanul kivizsgálendő bűnt követnek el, mint például az árulás, akkor a Szenátus letartóztathatja és nyomozást indíthat, az ügyet pedig valaki másra bízza.

3. Azonban semmiféle kínzást, testi fenyítést vagy büntetést nem alkalmazhat velük szemben.

X.

1. Amely ügyekben a rendeletek nem adnak világos eligazítást, azokról jelentést kell készíteni a Szenátusnak, hogy azokra az ügyekre nézve világos rendeleteket készítsenek a 1722. év április 17-i rendelet szerint, amelyet mindig az asztalon kell tartani.

2. És amint elkészültek, nekünk jelentsék.

3. Ha pedig ezen utasítás kiegészítéseképpen valamit kigondol, arról is tegyen jelentést.

XI.

1. És mivel ez a tisztség olyan, mintha a viselője a mi szemünk, az államügyek intézésében a megbízottunk lenne, mindig helyesen kell eljárnia, mert mindenekelőtt rajta fogjuk számon kérni, ha valami hibát követ el.

2. Ha valamiben becsap, vagy akármilyen más módon szándékosan és tudatosan megszegi tisztsége előírásait, olyan büntetést kap, mint aki a rendeletet megsértette és az államot nyilvánvalóan megkárosította.

3. Ha azonban nem megfontolt szándékkal teszi, nem kell bűnösnek kimondani, mivel jobb, ha a jelentéseiben hibázik, mint ha hallgatásával.

4. Ha azonban ez gyakran előfordul, nem viheti el bűnösség nélkül.

XII.

1. Az ügyész a főügyész segítője, távollétében pedig neki kell átadni az ügyeket.

I/12. A NEMESÉK ÉS A KISHIVATALNOKOK KÖTELEZŐ OKTATÁSÁRÓL

1714. január 20. – 1714. február 28.

Az orosz nemesség legfontosabb és elengedhetetlen kötelessége I. Péter szerint az állami szolgálat volt. A cár számos intézkedése arra irányult, hogy felkészült és művelt szakemberekkel lássa el a hadsereget és az állami hivatalokat. Ezt célozta az idegen nyelvű könyvek oroszra fordítása és kinyomtatása, az első újság és múzeum, valamint különböző oktatási intézmények megalapítása, továbbá orosz fiatalok külföldi taníttatása (1700 és 1725 között kb. 1000 fő). Ebbe a sorba illeszkedik az itt közölt két rendelet is.

Forrásközlés: Полное собрание законов Российской империи, том V. СПб., 1830. С. 78, 86. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 207–208.

I. Minden kormányzóságba kell küldeni néhány embert a matematikai iskolából, hogy – az egy portával rendelkezők¹³ kivételével – a nemesek és a kishivatalnokok gyermekeit aritmetikára és geometriára tanítsák, és olyan büntetést szabassanak ki rájuk, hogy mindaddig ne nősülhessenek meg, amíg ezt az iskolát el nem végzik. És evvel kapcsolatban értesíteni kell a püspököket, hogy egyházi házasságlevelet senkinek ne adjanak azok hozzájárulása nélkül, akik az iskolák élén állnak...

II. A nagy hatalmú cár megparancsolta: minden kormányzóságban a nemesek és a kishivatalnoki rangú írnokok és alírnokok gyermekeit tíztől tizenöt éves korukig – az egy portával rendelkezők kivételével – oktassák aritmetikára és a geometria egynemely részére, és ennek az oktatásnak a biztosítása végett küldjenek minden kormányzóságba a matematikai iskolákból néhány tanítót a püspökhöz és a híresebb kolostorokba, és a püspöki udvarokban és kolostorokban állítsanak fel részükre iskolákat, és ezen oktatás ideje alatt ezeknek a tanítóknak ellátásukra adjanak naponta három altint – két gyengát¹⁴ a kormányzósági jövedelmekből, amelyeket ő cári felsége személyes ukázával átengedett erre a célra, és a tanulóktól maguktól egyáltalában semmit ne kérjenek, hogy ezt a tudományt, akik tanulják, tökéletesen megtanulják: és erre az időre adjanak nekik aláírással ellátott bizonyítványt, és a tanulóktól, amikor elbocsátják őket, a tanításért egy-egy rubelt szedjenek személyenként; és ilyen bizonyítvány nélkül nem szabad megengedni nekik, hogy nősüljenek, és egyházi házasságlevelet sem szabad nekik adni.

I/13. A VAGYONOK ÖRÖKLÉSÉRŐL¹⁵

Személyes rendelet

1714. március 23.

A majorátusról szóló nyugat-európai törvénykezés által ihletett rendelet az „ingatlan vagyon” fogalmában egyesítette az örök- és szolgálati birtokot, valamint előírta egy tagban való öröklését. Egy későbbi törvény kizárta azt a lehetőséget is, hogy a szülők eladják birtokaik egy részét, és az így befolyt pénzből biztosítsák az ingatlan örökléséből kizárt fiaik jövőjét. *Forrásközlés: О наследии имений. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 698–702. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 185–186.*

Mi I. Péter egész Oroszország cárja és egyeduralkodója, stb., stb., stb.

Ezen rendeletet tudtára adjuk államunk minden alattvalójának, bármilyen rangú és méltóságú legyen is.

Az ingatlan vagyon jelenlegi felosztásából a gyermekek közt az apák halála

¹³ Egy portával rendelkezők (однодворцы): az ország déli határvidékén élő állami szolgálatban álló emberek, akik társadalmi és gazdasági helyzetüket tekintve nem sokban különböztek a parasztoktól, s I. Péter reformjai következtében a parasztokéhoz hasonló örökös státust kaptak.

¹⁴ I. Péter korában altin (алтын): háromkopejkás pénzdarab; gyenga (денга): félkopejkás pénzdarab.

¹⁵ 1714. április 14-i kiegészítéssel.

után nagy kára származik mind az állam, mind az alattvalók érdekének, ebből származik egyes családok pusztulása is, mégpedig:

1. Az adókról

Ha például valakinek volt ezer portája és öt fia, megfelelő háza, híres háztartása, és fényesen bánt az emberekkel, de ha halála után felosztják gyermekei közt, akkor egynek már csak kétszáz porta jut. A gyermekek pedig emlékezve apjuk dicsőségére és a nemzetség becsületére szintén nem akarnak szegényesen élni, hanem mindegyik fényesen (ha nem is annyira, mint apjuk). Így a szegény alattvalóktól öt háztartás lesz, nem egy, és a kétszáz portának majdnem ugyanannyit kell elviselnie, mint az ezernek kellett (és állami adókat fizetni). Vajon nem jelent-e ez az emberek számára elszegényedést, az állam érdekeinek pedig kárt? Kétszáz porta ugyanis nem tudja az adót olyan rendesen fizetni sem a kincstárnak, sem a földesúrnak, mint ezer, mert (mint fentebb írtuk) ha ezer portának van egy ura, nem kétszáznak, és ez az egyötöd résszel is meg lesz elégedve, és ezzel könnyít a parasztokon, akik rendesebben tudják fizetni az adót a kincstárnak is, az úrnak is. A vagyon felosztásából tehát ilyen nagy kára származik a kincstárnak és elszegényedése az alantas népnek.

2. A családokról

És amikor majd az öt fiúnak két-két fia lesz, akkor már száz-száz porta jut, és tovább szaporodva ilyenformán olyan szegénységre jutnak, hogy ők maguk egy portával rendelkezőkké válhatnak, és a nemesi családok a dicsőség helyett egyszerű falulakókká válnak, mint erre már sok példa van az orosz népben.

3. A haszontalanságról

Eme két káros dolgon kívül az is áll, hogy aki ajándékba kap kenyeret, ha nem nagyot is, kényszerítés nélkül az államnak semmi hasznos szolgálatot tenni nem fog, hanem azt keresi, hogyan lehet kibújni alóla és tétlenségben élni, ami pedig (a Szentírás szerint) minden rossznak a szülőanyja.

Ezekkel szemben:

(az elsőhöz)

Ha az ingatlant mindig egy fiú kapja, a többi pedig csak az ingóságokat, akkor az állami jövedelmek nagyobb rendben lesznek, mivel a nagy birtokról az úrnak több jut, még ha kevesebbet szed is, egy háztartás lesz és nem öt (amint fentebb írtuk), és az alattvalóinak inkább kedvezményeket adhat, mintsem tönkretegye.

(a másodikhoz)

A családok nem pusztulnak ki, hanem fényességükben megingathatatlanok lesznek dicső és nagy udvartartásuk révén.

(a harmadikhoz)

A többiek nem lustulnak el, szolgálattal, tanulással, kereskedéssel stb. lesznek kénytelenek megkeresni a kenyeret. És amit saját fenntartásukra tesznek, az államnak is hasznos, éppen ezért helyesnek találtuk bevezetni az alábbiakat.

1. Az örökölt, szolgálatban szerzett vagy vásárolt ingatlanokat, azaz családi vagy adománybirtokokat, portákat, boltokat sem eladni, sem elzálogosítani nem lehet, hanem a következőképpen kell velük bánni.

2. Akinek fiai vannak, az ingatlan vagyont végrendeletben arra hagyja közülük, amelyikre akarja, a többi mindkét nembeli gyermeket pedig az ingó vagyonnal kell megajándékozni, amit az apjuk vagy anyjuk életében oszt fel köztük mind a fiúknak, mind a lányoknak saját akarata szerint, azon egy kivétellel, amelyik az ingatlan örököse lesz. Ha valakinek fiai nincsenek, de lányai vannak, ugyancsak így kell eljárni. Ha életében nem rendelkezett, akkor a törvény szerint az ingatlan a legidősebb fiúra száll, az ingó vagyon pedig a többiek közt egyenlő részben lesz szétosztva; ugyanez vonatkozik a lányokra is.

3. Aki gyermektelen, saját akarata szerint hagyhatja ingatlan vagyonát családjában valamelyik tagjára, az ingó vagyont pedig akire akarja, rokonokra vagy idegenekre. Ha azonban életében nem rendelkezik, akkor mindkét fajta vagyon a törvény szerint kerül felosztásra a rokonok közt: az ingatlan egy valakinek, a legközelebbi rokonnak, a többi pedig egyenlő arányban azok közt, akiket illet. [...]

7. Annak a családnak a folytatása érdekében, amelyben csak egy férfinemű személy maradt, a nemzetség többi fel- és lemenő ágú tagjai pedig már meghaltak, leszámítva a nőneműeket, akik közül egy vagy több maradt hajadon vagy férjezett, a család említett utolsó férfitagja köteles minden általa örökölt ingatlant örökbe adni az egyik családbeli nőnek, akinek akarja, legyen az férjezett, özvegy vagy hajadon, azzal a kikötéssel azonban, hogy a férjezettnek az ura köteles saját nevét elhagyva annak nevét felvenni, akitől ő és örökösei az ingatlan vagyont kapták, az özvegy és a hajadon pedig olyan férfit ne válasszon és vele ne házasodjon, aki a nevét nem veszi fel, és a házasság se kapjon véglegesen ingatlant, amíg oda, ahol az ilyen ügyeket intézik, írásbeli kötelezvényt be nem nyújt, miszerint azt a bizonyos nevet ő és utódai örökre felveszik. Ha pedig közülük senki azt a nevet fel nem veszi, az egész ingatlan vagyont büntetésül az uralkodó nevére kell írni, az ingó vagyont pedig szét kell osztani a leírt módon.

8. Ha valakinek különböző örök- és szolgálati birtokokat hozományként hozó feleségektől lesznek gyermekei, és az apa az egyik gyermekét teszi meg örökösének, akkor ezen akarata csakis az atyai ingatlan vagyonra vonatkozik, az anyák ingatlan vagyonát pedig az ő gyermekeik örököljék meg. Ugyanígy kell eljárniuk azoknak a nőnemű személyeknek is, akiknek különböző férjektől lesznek gyermekeik. [...]

16. Ha a jövőben olyan ügyek merülnek fel, amelyeket a jelen rendelet alapján megoldani nem lehet, az ilyen ügyekről írásos jelentést kell küldeni a Szenátusba, ahol erre külön szabályokat hoznak, amelyeket aztán nyilvánosan kihirdetnek a népnek, ahogy ezt a rendeletet is. És az egész vagyon elkobzása és száműzetés terhe mellett semmiképpen nem szabad cselekedni, még ha helyesnek tűnik is, az új rendelet megjelenéséig, hogy ne hagyjanak alkalmat a gonosztevőknek csapdáik felállítására.

I/14. I. PÉTER MANIFESZTUMA IDŐSEBBIK FIÁNAK,
ALEKSZEJNEK ÖSSZOROSZORSZÁGI
TRÓNÖRÖKLÉSI JOGÁTÓL VALÓ MEGFOSZTÁSÁRÓL
ÉS FIATALABBIAK FIÁNAK, PÉTERNEK
ÖRÖKÖSSÉ VALÓ KINEVEZÉSÉRŐL

1718. február 3.

I. Péter első házasságából származó fia, Alekszej ellenségesen fogadta apja újításait, és azok nemritkán erőszakos eszközökkel történő végrehajtását, ezért majdani trónra lépése veszélyeztette a reformok sorsát. A hosszúra nyúló és eldurvuló családi viszálykodás eredményeképpen Alekszej Bécsbe menekült, de később engedett a cári követ rábeszélésének, és 1718 januárjában visszatért Oroszországba, ahol nyilvánosan bocsánatot kért, és lemondott a trónról Péter öccse javára. Ezt követően Alekszej ellen – az apai ígélet ellenére – vizsgálat indult, majd 1718. június 24-én a katonai, polgári és egyházi vezetőkkel álló bíróság halálra ítélte. Június 26-án Alekszej tisztázatlan körülmények között meghalt börtönében.

Forrásközlés: Манифест Петра I о лишении старшего сына Алексея прав наследования престола всероссийского и о назначении наследником малолетнего своего сына Петра. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 54–59. Fordította: Erdős Anna.

Isten kegyelméből mi, I. Péter, egész Oroszország cárja és egyeduralkodója, stb., stb., stb.

Közöljük az egyházi, katonai és polgári tisztségviselőkkel, illetve az orosz nép más rangú tagjaival, hűséges alattvalóinkkal.

Bizakodunk abban, hogy ismert igaz alattvalóink többsége előtt, különösen pedig azok előtt, kik rezidenciáinkon élnek és szolgálatunkban állnak, mily nagy buzgalommal és gondoskodással törekedtünk elsőszülött fiunk, Alekszej nevelésére. Gyermekkorától fogva nem csupán orosz nyelvre, de idegen országok nyelveire is okították tanítói, és megparancsoltuk, hogy ezeket tanulja. És ne csak istenfélelemben, a mi pravoszláv görög keresztény hitünkben nőjön fel, de ismerje jobban a hadi és politikai (vagy polgári) ügyeket, a külföldi államok állapotát és az arrafelé honos viselkedési szokásokat. Más nyelvekre is okíttattuk, hogy a fent említett országok történelméről, valamint a hadi és polgári tudományokról olvasván az állam vezetését és oroszországi trónunk örökös jogát megérdemlő uralkodó válhassék belőle.

De fiunk nevelésére és oktatására minden fent sorolt törekvésünket sikertelennek látjuk. Mert ő soha nem hallgatott reánk, és semmit, ami egy jó örökös előnyére válna, nem fogadott meg. Nem tanult, nem hallgatott az általunk kinevezett tanítókra, és olyan nemkívánatos személyekkel tartott kapcsolatot, akiktől csak mindenféle rosszat, de semmiképp nem a saját hasznát szolgáló dolgokat tanulhatott. És mindezek ellenére többször is gyöngédséggel és szeretettel, olykor atyai büntetést kiróva rá, hasznos dolgok felé igyekeztünk őt irányítani, és ennek érdekében sok hadjáratba magunkkal vittük, hogy a hadakozás tudományát mint a világi ügyek legfontosabbikát és saját hazájának védelméhez szükségeset tanítsuk meg neki. De közben az ádáz harcoktól, amelyekben saját személyünket nem sajnáltuk, őt mindig távol tartottuk mint majdani örököst, néha pedig Moszkvá-

ban hagytuk, ahol is állami ügyek intézését bíztuk rá a jövőre való felkészülés okán. Később külhonba küldtük, abban bízva, hogy ott szabályozott államokat látván jobban fog igyekezni, és hasznos dolgok, illetve a munkaszeretet felé fordul hajlandósága. De törődésünk mit sem használt, a tudás minden magja köves talajra hullott. És nemcsak hogy nem követte a fenti példákat, de egyenesen gyűlölte azokat, és sem a hadi, sem pedig a polgári ügyek iránt nem mutatott hajlandóságot, ellenben egyfolytában nemkívánatos és becstelen emberekkel találkozott, akik durva és elavult szokásoknak hódoltak. [...]

És látván az ő macacsságát ezen ártalmas tetteiben, feleségének temetésén közöltük vele, hogy amennyiben nem követi akaratunkat, és nem tanulja meg azt, amit egy állam örököséhez illik, akkor, tekintet nélkül arra, hogy ő a mi egyetlen fiunk (mert akkor még nem volt másik fiunk), megfosztjuk örökségétől. És örökségében ne is reménykedjék, mert szívesebben jelölünk ki egy idegen, de arra érdemes embert örökösnek, mint saját, de érdemtelen fiunkat. Mert nem hagyhatok ilyen örököst magam után, aki által az apa elveszítené azt, amit Isten segédelmével kapott, és elveszne az orosz nép dicsősége és becsülete; azé a népé, amelyért eltékoztam egészségemet, néhány esetben pedig még tulajdon életemet sem sajnáltam. És félnék is Isten ítélőszéke elé állni, ha ilyen hatalmat adnék annak kezébe, akiről tudom, hogy erre alkalmatlan. Többször is lelkére beszéltem, hogyan tudna a jóság útjára lépni, és időt is adtam neki, hogy megjavuljon. És ő nekem szóló feleletében elismerte, hogy bűnös mindebben, elmondta, hogy egészségének és elméjének gyengesége miatt nem tud a tanulásban elvárásainknak megfelelni, éppen ezért maga is elismerte, hogy nem érdemes az örökségre, és kérte, hogy fosszák meg tőle. De mi jó szülőhöz illő módon a lelkére beszélünk és fenyegettük, minden erőnkkel azon voltunk, hogy jó útra térítsük, és amíg dán földre utaztunk hadi ügyeinkből kifolyólag, Szentpétervárot hagytuk őt, időt adván neki, hogy gondolkodjon és jó útra térjen. De hírt kapván az ő ottani, távollétünk alatt elkövetett egyetlen cselekedeteiről, írtunk neki, hogy jelenjen meg színünk előtt Koppenhágában, azért, hogy részt vegyen a hadjáratban, és hogy jobban tanuljon. De ő, megfélemlítve az istenfélelemről és az isteni törvényekről, amelyek megparancsolják az egyszerű, de még inkább az uralkodói szülőknél való engedelmisséget, a fent leírt atyai törődésünkért és gondoskodásunkért soha nem hallott háládatlansággal fizetett. Ahelyett, hogy hozzánk utazott volna, pénzt vett magához, és azzal a nővel, akivel törvénytelenül kötötte össze magát, elutazott, és császári védelem alá helyeztette magát, sok rosszat híresztelvén rólunk, szülőjéről és uralkodójáról: igaztalanul rágalmazott, hogy mi üldözzük őt, és ok nélkül akarjuk megfosztani örökségétől, és tulajdon élete is veszélyben van miattunk. [...]

És habár tulajdon fiúgyermekünk itt felsorolt, apjával és uralkodójával szemben ellenséges cselekedetei miatt, különösen az egész világ előtt fejünkre hozott szégyen miatt, amit tőlünk való szökésével és ránk mondott rágalmaival okozott, s amiatt, hogy saját apja ellen vádaskodott, és saját uralkodójával szegült szembe, rászolgált, hogy megfosszuk életétől. Azonban atyai szívünkkel együtt érzünk vele, megbocsátjuk bűnét, és felmentjük minden megtorlás alól. Azonban szem előtt tartva méltatlanságát és összes fent leírt egyetlen cselekedetét, nem tudjuk tiszta lelkiismerettel oroszországi trónunk örökösévé tenni, tudván, hogy tisztos-

ségtelen cselekedeteivel a nép dicsőségét és az állam hasznát, amit Isten kegyelméből, állandó munkánk gyümölcseként kaptunk, eltékozolja. Pedig nemcsak az ellenségeink által országunktól elszakított tartományainkat csatoltuk vissza, de sok új híres várost és vidéket is szereztünk a fentiek mellé, s ugyanígy népünket sok hadi és polgári tudományra megtanítottuk az állam hasznára és üdvére, és ez mindenki előtt ismert. És így, féltvén államunkat és igaz alattvalóinkat, nehogy egy ilyen uralkodó alatt a réginel is rosszabb állapotba kerüljenek, atyai hatalmunknál fogva, amellyel az állam törvényei szerint bármely alattvalónk megfoszthatja saját fiúgyermekét az örökségtől egy másik fiúgyermeké javára, valamint egyeduralkodóként, az állam érdekében megfosztjuk őt, Alekszej nevű gyermekünket bűnei és gonosz tettei miatt örökségünktől, oroszországi trónunktól abban az esetben is, ha családunkban rajta kívül egyetlen más személy sem marad. És trónunk örököséként másik fiunkat, Pétert nevezük meg, és hirdetjük ki kiskorú volta ellenére, mivel más örökösünk nincs. És fentebb említett fiúgyermekünknek, Alekszejnek szülői parancsunkkal parancsoljuk meg, hogy az örökségre igényt semmikor ne tartson, azt ne is keresse; kívánjuk továbbá, hogy minden egyházi és világi ranggal bíró hűséges alattvalónk, valamint az orosz nép ismerje el és tisztelje törvényes örökösünket, akarattunkból és tulajdon választásunkból az örökségre kinevezett fiunkat, Pétert. És rendeletünk megerősítése végett esküt tegyen a szent oltár előtt a szent evangéliumra, és csókolja meg a keresztet. És bárkit, aki akarattunk ellenére tesz és Alekszej fiunkat fogja örökösnek tekinteni, és segíteni merészeli trónöröklését, személyünk és a haza árulójává kiáltjuk ki. És megparancsoljuk, hogy akarattunkat minden alattvalónk számára hírül vigyék és kihirdessék.

I/15. AZ ÁLTALÁNOS SZOLGÁLATI SZABÁLYZAT

1720. február 27.

Az állami igazgatás egészére vonatkozó, meghatározó fontosságú dokumentum rögzítette a minden állami kollégium számára kötelező működési szabályokat és a hivatalnokok kötelesegeit. Emellett minden kollégium számára kidolgozták a maga sajátosságait figyelembe vevő külön szabályzatát is. A szabályzatok és a különböző ellenőrző szervek segítségével a cár megkísérelte egységesíteni és szigorú törvényes keretek közé szorítani az állami apparátus tevékenységét, de így is képtelen volt eredményesen fellépni a hivatalnoki önkénnyel és a korrupcióval szemben.

Forrásközlés: Генеральный регламент. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 99–124. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 194–195.

Az állami ügyek rendes vitele és jövedelmeinek pontos elszámolása céljából; a hatékony igazságszolgáltatás és rendőrség, azaz a bíraskodás és a polgári rend megjavítása céljából; továbbá hűséges alattvalóink minden lehetséges módon való megvédelmezése, tengeri és szárazföldi seregeink jó állapotban való tartása céljából; valamint a kereskedelem, a művészetek, a manufaktúrák terjesztése, a tengeri és helyi vámok rendezése, az ércbányák és az üzemek gyarapítása céljából és

más állami szükségletek kielégítésére a cár őfelsége, legkegyelmesebb uralkodónk a többi keresztény területek példájára a legkegyesebben határozni méltóztatott a következő, ezen célok szolgálatára alkalmas és szükséges állami kollégiumok megalapításáról.

Nevezetesen:

Külügyi

Pénzügyi

Igazságügyi

Ellenőrzési

Hadügyi

Admiralitási

Kereskedelmi

Állami Kiadások Kollégiuma

Bánya és Manufaktúra Kollégium

És ezekbe a kollégiumokba elnököket, elnökhelyetteseket és további hozzájuk tartozó tagokat, kancelláriai és irodai hivatalnokokat nevezett ki, főként saját alattvalói közül. Létrehozta továbbá a megfelelő kancelláriákat és irodákat is. Ezért a cár őfelsége kegyeskedett elrendelni, hogy legkegyesebb parancsát az összes, itt felsorolt állami kollégiumban dolgozó, magasabb és alsóbb rangú hivatalnoknak együtt és külön-külön, az általános instrukció helyett ezen általános szolgálati szabályzattal, az alábbi fejezetekben kell kihirdetni. [...]

II. fejezet. A kollégiumok előnyéről

Mivel minden állami kollégium a cár őfelsége, valamint a kormányzó Szenátus rendeleteinek van alávetve, ha a Szenátus valamely ügyben parancsot ad ki, a kollégium pedig úgy találja, hogy az őfelsége rendeleteivel és magas érdekeivel ellentétes, akkor nem kell azt haladéktalanul teljesítenie, hanem tegyen írásbeli javaslatot az ügyről a Szenátusnak. Ha a Szenátus ezt nem veszi figyelembe, és megmarad első határozata mellett, köteles erről tájékoztatást adni, a kollégium viszont köteles végrehajtani a Szenátus írásbeli utasítását. Ezek után pedig köteles jelentést tenni erről a cár őfelségének, mert ha nem így cselekszik, az egész kollégiumot az okozott kárnak megfelelő büntetéssel sújtják. Ezért a cár őfelsége megparancsolja, hogy a Szenátusnak és a kollégiumoknak szóló rendeleteit s ugyanígy a Szenátusból és a kollégiumokból kiadottakat írásban kell küldeni, mert sem a Szenátusban, sem a kollégiumokban szóbeli rendeleteket nem szabad végrehajtani.

III. fejezet. Az ülések napjairól és óráiról

A kollégiumok minden hét hétfőjén, keddjén, szerdáján és péntekén kell hogy ülésezzenek. Ne ülésezzenek viszont vasárnap, isteni ünnepeken és az uralkodói család névnapjain, csütörtökönként pedig a Szenátusban kell összegyűlniük az elnököknek. A legrövidebb napokon 6 óraker, hosszú napokon pedig 8 óraker kell érkezniük, és 5 órát kell bent tölteniük. Ha pedig fontos, halaszthatatlan és gyors elintézését kívánó ügyeik akadnak, a körülményektől függően vagy az egész kollégiumnak, vagy csak bizonyos tagjainak az említett időpontokra való tekintet nélkül kell összeülniük és az ügyeket intézniük. [...]

V. fejezet. A kollégiumi előterjesztésekről

Ha a kollégium a fent említett órákban összeült, még ha nem is mindenki, csak a tagok többsége, a titkár jelentést tesz, és felolvassa az ügyeket a megfelelő sorrendben, mégpedig: először a cár őfelsége érdekeit érintő állami közügyeket, azután pedig a magánügyeket; a titkár kötelessége mindkét esetben abban áll, hogy minden érkező jelentésre és levélre számot és dátumokat írjon: melyik mikor érkezett be, és ezekről minden hamisság és részrehajlás nélkül, a számok és dátumok szerinti sorrendben jelentést tegyen. [...]

VI. fejezet. A kollégiumi szavazásról

Ha megtörtént a javaslatétel, a jegyző a fent leírt rend szerint beírja a jegyzőkönyvbe. Ezt követően az egész kollégium minden ügyet alaposan megtárgyal, és végezetül alulról kezdve, egymás beszédét nem megzavarva szavazni kell, ami után a többség véleményének kell érvényesülnie. Ha pedig azonos a szavazatok száma, azt a véleményt kell követni, amellyel az elnök egyetért. Amíg az ügyet tárgyalják, esküjének és tisztségének megfelelően minden kollégiumi tag köteles véleményét szabadon és nyíltan, lelkiismerete és a legjobb tudása szerint, személyekre való tekintet nélkül kifejezni. [...]

VIII. fejezet. Arról, hogy senkit ne keressenek otthon

Mivel őfelsége ügyeit a kollégiumban (az ülések számára) kijelölt helyiségben, meghatározott időben kell intézni, félhavi fizetés elvesztésének terhe mellett senkinek, viseljen az illető akármilyen tisztséget a kollégiumban, nem szabad keresnie a másikat otthonában, és ezáltal az időt pocsékolnia. Abban az esetben azonban, amikor az elnökök betegség miatt vagy másfajta akadályoztatás esetén nem tudnak megjelenni a kollégiumban, magukhoz rendelhetik a titkárt vagy a jegyzőt, és rajtuk keresztül hozhatják a véleményüket a kollégium tudomására, amelynek tagjai ilyen esetekben szintén kötelesek az elnökök kívánságára megjelenni. Azonban soha nem szabad az elnökök házában kollégiumi ülést tartani vagy jegyzőkönyvet írni. [...]

X. fejezet. Az otthoni félfogadásról

Mivel az elnököknek és őfelsége más, magas rangú hivatalnokainak a rájuk tartozó ügyeket nem szabad saját házukban intézniük, ezáltal pedig a kérvényezők alkalmatlankodását saját házukban eltűrniük, az ilyen ügyeket a megfelelő helyre kell küldeni. Mindazonáltal a cár őfelsége úgy méltóztatott rendelkezni, hogy amikor őfelsége egyik katonai vagy polgári rangú embere őfelsége személyes rendelete alapján vagy hivatali feladatát teljesítve valamilyen sürgős (halasztást nem tűrő) ügyről tesz jelentést az elnöknek vagy más magas rangú személynek, ez utóbbi köteles azonnal fogadni az illetőt, neki választ adni és nem elutasítani. Mert a cár őfelsége magas szolgálatát szorgosan és haladéktalanul kell ellátni. Ha pedig valaki hanyagságból ezen kötelességét megszegi, és ezáltal őfelsége ügyeinek kárt vagy késedelmet okoz, felelni fog érte. Ebből a célból az öröknek és a szolgálóknak parancsba kell adni, hogy a fent leírt esetben az illetőt engedjék be, ha viszont felesleges ügyekkel engednek be valakit és azokkal foglalkoznak, akkor a kérvényezővel együtt pénzbüntetéssel sújtják őket.

I/16. A KERESKEDŐK ÁLTAL ÉPÍTETETT ÜZEMEK MŰKÖDÉSÉT BIZTOSÍTÓ FALVAK VÁSÁRLÁSÁRÓL

Személyes rendelet

1721. január 18.

I. Péter eleinte állami forrásokból próbálta meg finanszírozni a hadsereg és a flotta szükségleteit kielégítő ipar megteremtését és fejlesztését. 1710 második felétől kezdve a kormányzat részben változtatott iparpolitikáján, és az állam domináns szerepét megőrizve igyekezett bevonni kereskedői tőkét is. Az itt közölt rendelet szemlélteti az állam arra irányuló törekvését, hogy a jobbágyrendszer feltételei között oldja meg a kereskedők által működtetett gyárak munkaerőgondjait.

Forrásközlés: О покупке купечеству к заводам деревень. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 709. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 167.

A császár őfelsége elrendelte saját császári rendelete szerint. Mivelhogy korábbi rendeletek értelmében kereskedőknek a falvak vásárlása meg volt tiltva, és akkor ez a tilalom azért volt, hogy ők, az állam hasznát tartva szem előtt, a kereskedésen kívül semmilyen más vállalkozással ne rendelkezzenek. Mostanság már a mi rendeleteink alapján, amint mindenki előtt tudott dolog, sok kereskedő társaságokban és sok másik magánosan az állam hasznának gyarapítására különféle új gyárakat épített, jelesen: ezüst-, réz-, vas-, tűgyárakat és más ezekhez hasonlókat, s kívülük még selyem- és vászon- és gyapjúárugyárakat, amelyek közül sok már üzembe is lépett, éppen ezért jelen rendeletünkkel megengedjük, hogy az ilyen gyárak szaporodása céljából mind a szlahta,¹⁶ mind a kereskedők ezekhez a gyárakhoz akadálytalanul vásároljanak falvakat a Bányászati és Manufaktúra Kollégium engedélyével, azzal a feltétellel azonban, hogy ezek a falvak mindig a gyárakhoz tartozzanak elválaszthatatlanul. És ezért sem a szlahta, sem pedig a kereskedők ezeket a falvakat külön, a gyárak nélkül senkinek el nem adhatják, és el nem zálogosíthatják, és semmiféle koholt címen senkire rá nem írhatják, és megváltásra ezeket a falvakat senkinek át nem engedhetik, kivéve azt az esetet, ha valaki végső szorultságában ezeket a falvakat és velük együtt a gyárakat is el akarja adni, amikor is a Bányászati és Manufaktúra Kollégium engedélyével kell ilyen módon eladnia. Ha pedig valaki ennek megszegésével jár el, akkor visszavonhatatlanul mindettől meg kell fosztani. Ha pedig valaki csak színleg akar kisebb üzemeket felállítani, hogy azokhoz valakitől falvakat vásároljon, az ilyen csalóknak egyáltalában nem szabad lehetővé tenni a vásárlást, erre pedig a legszigorúbban ügyeljen a Bányászati és Manufaktúra Kollégium. Ha pedig ilyenek jelentkeznek, minden ingó és ingatlan vagyonuk elkobzásával kell büntetni őket.

¹⁶ Szlahta (шляхетство): az orosz nemesség egyik elnevezése a XVIII. században és a XIX. század elején.

I/17. A CÁR ŐFELSÉGÉNEK LEGKEGYESEBB INTÉZKEDÉSE ÉS A FŐ MAGISZTRÁTUS REGLAMÁJA VAGY SZABÁLYZATA

1721. január 16.

I. Péter már 1699-ben hozzálatott a városirányítás átalakításához. A Fő Magisztrátus szabályzata jelezte a folyamat kezdetét. A reform nyugat-európai mintákat követett, de nem vette figyelembe az orosz és nyugat-európai városfejlődés közötti különbségeket. Így például sikertelennek bizonyult a céhek létrehozására tett kísérlet is. A reformmal párhuzamosan adó-kivetés céljából végrehajtották a városi lakosság összeírását, ami a magisztrátusrendszer bevezetése mögött meghúzódó pénzügyi okokra mutat rá.

Forrásközlés: Его царского величества милостивейшее учреждение и регламент или устав Главного магистрата... In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 438–461. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 188–192.

Ő cári felsége elrendelte ezen felséges kezével aláírt személyes rendeletével, hogy Trubeckoj herceg brigadérost és testőrkapitányt nevezze ki az itteni és egyéb magisztrátusok legfőbb elnökévé, és hogy ő valamennyi kereskedő felett bíraskodjék, és azok dolgairól jelentést tegyen a Szenátusnak, és (az oroszországi kereskedők) ezen szétszórt szentélyét összegyűjtse, helyettesévé pedig a helyi magisztrátus fölé ki kell nevezni Ilja Iszajev elnököt. Ennek céljából ezen instrukció és a benne kifejtett pontok értelmében kell neki itt a Fő Magisztrátusban eljárnia.

I. fejezet. Az esküdttszétségről

A magisztrátus legfőbb elnöke és tagjai együtt és egyenként mindenekelőtt kötelesek a cár őfelsége, a cárné felséges asszony és az ő magas utódaik hűséges, becsületes, jó emberei és szolgálói lenni, és mindenféleképpen keresni, elősegíteni hasznukat és sikerüket; a kárt és a veszedelmet előre elhárítani és azt idejében jelenteni, és a magisztrátusi hivatalokról és azok munkájáról az összes kormányzóságokban és tartományokban a szükség szerinti méltó közigazgatást létesíteni az illető város és helység állapotának megfelelően. Mindezt annak szem előtt tartásával tegyék, hogy ebből az államnak maximális jövedelme származzék. Erre kell törekedniük minden tőlük telhető erővel, ahogyan ezt becsületes emberektől és a cár őfelsége alattvalóitól elvárják, és ezért Isten és őfelsége előtt, valamint az egész becsületes világ előtt saját lelkiismeretükkel felelniük is kell. Ezért minden magas és alsóbb rangú hivatalnok köteles külön-külön írásban és szóban esküt tenni. [...]

II. fejezet. A Fő Magisztrátus ügyeiről

Az esküdttszétségnek megfelelően a Fő Magisztrátus irányítása a következőkben áll:

1. Létrehozni minden városban a rendes magisztrátust.
2. Ellátni azt megfelelő szabályzattal és törvényekkel.
3. Ügyelni arra, hogy legyen igazságszolgáltatás.
4. Jó rendőrséget létrehozni.
5. Növelni a kereskedők és a manufaktúrák számát (nem az olyan nagy ma-

nufaktúrákat, mint a posztó-, brokát- vagy a vas- és rézöntő üzemek és hasonlók, hanem a mindezek mellett is szükségeseket, mint szabók, cipészek, ácsok, kovácsok, ötvösök és hasonlóak). Hozzák ezeket jó állapotba, és termeljük mindazt, amit lehet és ami hasznos a magisztrátus számára, és ellenőrizték a termelést.

III. fejezet. A városok állapotáról

Ezért a Szenátusból rendeleteket küldtünk a kollégiumokba és kormányzóságokba a kormányzóknak, helyettes kormányzóknak és a vajdáknak abból a célból, hogy a magisztrátus szabályozásáról tudomásuk legyen, és hogy teljesítsék az onnan jövő utasításokat, hogy minden nagy- és kisvárosról jelentést küldjenek és benne a következőket:

1. Rajzokat azon városok helyzetéről, amelyek tengerek vagy nagy folyók mentén fekszenek.

2. Annak leírását, hogy ezek a tenger menti városok milyen állapotban vannak, hogy milyen lakosság él bennük, milyen a kereskedő- és iparosréteg, honnan és milyen behozatali áruk vannak az illető városban, és azokat hová viszik onnan, valamint kikkel szomszédosak ezek a városok.

3. A városok lakóinak részletes leírását, ki milyen iparágat űz..., valamint azt, hogy melyik város mely ipari és kereskedői negyedéből hány kereskedő és iparos költözött el és hova, milyen rendelet értelmében; ezekről minden városból a valóságnak megfelelő híreket kell közölni. [...]

VI. fejezet. A magisztrátusok létesítéséről és elnökeik kinevezéséről

Mivel az ilyen magisztrátus új dolog, lehetetlen azokat egy időben, egyszerre létesíteni, éppen ezért legelőször Szentpétervárott kell létrehozni, kezdve a magisztrátustól az utolsó cipészig és szabóig minden tisztséget, azután olyan sorrendben, ahogyan a jegyzékben lesznek, mégpedig: Moszkvában és a nagyvárosokban egyet-egyed, de ha lehetséges többet is egyszerre. Erre minden városban ki kell választani a vendégek közül,¹⁷ a kereskedői századból,¹⁸ a kisebb kereskedők¹⁹ és a tehetős polgárok soraiból jó nevű, gazdag és okos embereket, közülük pedig azokban a városokban, amelyekben jelentős ipari és kereskedelmi negyedekek vannak, magisztrátusokat kell létrehozni. Közülük kell megválasztani a magisztrátusok elnökét, aki az udvari bíróság helyett lássa el a bírói és fellebbviteli feladatokat. Máshol pedig polgármestereket kell választani saját belátásuk szerint, hol hogy illik. [...] Ennek érdekében a Fő Magisztrátusból szét kell küldeni a kormányzóságokba és a provinciákba²⁰ az ilyen alkalmas személyek megválasztásáról szóló rendeleteket a kormányzóknak, alkormányzóknak és vajdáknak, és ezeket a rendeleteket a Szenátus utasítása szerint végre kell hajtani. Ezért a kor-

¹⁷ Vendégek (гости): a XVI. század végétől a XVIII. század elejéig Oroszországban a kereskedők legfelső, kiváltságos csoportja.

¹⁸ Kereskedői század (гостиная сотня): a XVI. század végétől a XVIII. század elejéig Oroszországban a kereskedők jelentőségét és gazdagságát tekintve második (a vendégek után következő), szintén kiváltságos csoport. A század jelölés itt nem jelent pontos számot, a csoport létszáma változó volt.

¹⁹ Oroszul: из гостиных детей.

²⁰ I. Péter által bevezetett közigazgatási egység.

mányzók, alkormányzók és vajdák kötelesek minden városban a polgármestereket és a legbefolyásosabb városlakókat összehívni, és előadni nekik azt, hogy a cár őfelsége rendeletének értelmében létre kell hozni belőlük a városban a magisztrátust az elnökkel, akik együtt az ő hasznukra fognak irányítani, bíraskodni és jó rendet tartani, a kereskedők és az egész város hasznát és gyarapodását előmozdítani. Ennek érdekében válasszanak elnököket maguk közül erre a magisztrátusi tevékenységre, polgármestert és *ratmanokat*²¹ pedig a legbecsületesebb, legjobb, leggazdagabb és legokosabb emberek közül. [...]

VII. fejezet. A polgárság felosztásáról

Mivel mindenhol a városokban, nemcsak a nagyokban, de a kicsikben is, a városi iparosokon és kereskedőkön kívül (akik közül mindegyiknek különböző vagyona van) különböző rangú emberek élnek, mégpedig: nemesek, akiknek a városok közelében vannak falvaik és majorságaik, mások maguk is a városban laknak saját házukban; ezeken kívül hivatalnokok és tisztviselők, papság, egyháziak és külföldiek, akik közül egyesek kereskedők, mások művészek vagy valamilyen kézművesek. Az ilyen fajta embereket nem sorolták be a polgárok közé; a polgárok pedig, akik a magisztrátushoz tartoznak, két gildébe vannak osztva:

Bankárok (akik váltókra pénzt adnak), nagykereskedők, akik távolsági kereskedelemmel foglalkoznak, és akik sokféle áruval kereskednek a boltokban; városi doktorok, gyógyszerészek, orvosok, a kereskedőhajók hajósai, aranyművesek, ezüstművesek, ikonkészítők, festők, szabók, cipészek, kovácsok, ácsok, asztalosok, vésnökök, esztergályosok és hasonlók. Ezek közül vagyon szerint az első osztályba tartoznak és az alsóbb polgárságtól kiváltságokkal és előnyök élvezése által különülnek el: a bankárok, a nagykereskedők, akik távolsági kereskedelemmel foglalkoznak, és akik sokféle áruval kereskednek a boltokban; városi doktorok, gyógyszerészek, orvosok, a kereskedőhajók hajósai, aranyművesek, ezüstművesek, ikonkészítők, festők. A második osztályba tartoznak azok, akik apróbb árucikkkel és élelmiszerekkel kereskednek, valamint a kézművesek, vésnökök, asztalosok, szabók, cipészek és hasonlók. Az összes többi alacsonyabb rangú nép, akik bérért alsóbbrendű munkát végeznek, akiket sehol az előkelő, törvényes polgárok közt nem tartanak nyilván. E szerint a felosztás szerint minden művészetnek, mesterségnek megvan a maga külön céhe vagy a mesterek gyűlése, amelyek élén *oldermanok*, vagyis vezetők állnak, a város nagyságától és a művészek számától függően. Ugyanúgy minden művészetnek és mesterségnek megvan a maga könyve, amely a mesteremberek törvényeit, szabályzatait, jogait és kiváltságait kell hogy tartalmazza. Ha pedig valaki a fentebb említett céhek vezetői közül kitünteti magát, az ilyeneket a fentebb leírt polgári rangokba kell bevásztani. Ők aztán kötelesek a magisztrátust minden városi ügyben tanácsukkal és cselekedetükkel is támogatni. Közülük a legjobbakat városi tanácsossá, majd polgármesterré kell választani. [...]

XI. fejezet. A kereskedőkről és a manufaktúrákról

Mivelhogy minden város minden gazdagsága Isten és a jól működő rendőrség segítségével a tengeri hajózásból, a szabad, mindenben háborítatlan kereskede-

²¹ Ratman: magisztrátusi tanácsos.

lemből és a rátermett kézművesek munkájából származik, erősödik és gyarapszik, a Fő Magisztrátusnak a Kereskedelmi és Manufaktúra Kollégiummal együtt a lehető legjobban arra kell törekednie, hogy az ilyen, az egész állam javát szolgáló ügyek, amennyire lehet és amennyire a városok helyzete megköveteli, minden városban a legjobb állapotban legyenek. Mindezekhez tudni kell, hogy valamennyi törvényt és szabályzatot, ami ehhez kell, vagy újonnan meghozni szükséges, a kollégiumokban kell megalkotni, amelyekre a cár őfelsége instrukciói értelmében ráruházta az állami kereskedelem és a manufaktúrák általános igazgatását. Így tehát a Fő Magisztrátusnak a következőkre kell ügyelnie: 1. Törekednie kell arra, hogy a szabályzatokat, amelyeket a kollégiumok a kereskedelemről, a manufaktúrákról és a hajózásról alkottak (és nyomtatásban ki fognak adni) és amelyek az állam minden városára vonatkoznak, kellőképpen kihirdessék, és maradéktalanul életbe léptessék. 2. Ha a Fő Magisztrátus vizsgálatot indít vagy feljelentés útján tudomást szerez arról, hogy valamelyik város helyzete a kereskedőkre és manufaktúrákra vonatkozó különleges törvényeket vagy szabályzatokat kíván, vagy hogy a kollégiumok által hozott törvények valamilyen téren elégteleneknek mutatkoznak, vagy azok alkalmazására nincs lehetőség, úgy a megfelelő kollégium számára erről írásbeli javaslatot kell készítenie; és a kollégiumi tanácskozásokon vagy tárgyalásokon a Fő Magisztrátustól magának a legfőbb elnöknek kell részt vennie, hogy eldöntse, min kell a kollégiumokban javítani. [...]

XIV. fejezet. A magisztrátusi hatalomról

Mivelhogy a magisztrátus az egész polgárság feje és feljebbvalója, kötelessége: hogy bíraskodjék a polgárok fölött, felügyelje a rendőrséget, beszedje a polgároktól az előírt adókat és elossza azokat a Pénzügyi Kollégium utasításai szerint; hogy rendben tartsa a város egész gazdaságát, a kereskedelmet, mindenfajta kézművességet, a művészeteket és egyebeket; hogy különböző gondokról, valamint a polgárok hasznára fordítható javaslatokról jelentést tegyen a Fő Magisztrátusnak. Ezért pedig a magisztrátusok ne legyenek alárendelve a kormányzóknak és vajdáknak abban, ami a városi bíraskodást és gazdaságot illeti, és sem polgári, sem pedig katonai parancsnok nem idézhet bírósága elé (hivatalába) egy polgárt, ehelyett panaszt tehet ellene a magisztrátusban, és ezt követően a városi polgárjogok értelmében a polgári bíróság vezetőjénél lehet ellene keresetet indítani... Ha pedig valaki a magisztrátusból a rábízott szolgálatban nagy igyekezetet mutat és egész szolgálati ideje alatt becsületes marad, a cár őfelségéhez folyamodhat, és nemességet kaphat jutalmul. És ha valaki a polgárok közül alaptalanul fordul a magisztrátus ellen alázatos kérelemmel, vagy azt feljelenti, az ilyen személyt tanúvallomások alapján ítélik el, a bíróság büntesse meg bűnei alapján, ahogy a cár őfelsége törvénykönyve és szabályzatai előírják. [...]

XVII. fejezet. A vásárokról

Más államokban nem csupán a nagy- és kisvárosokban, hanem a mezővárosokban és a falvakban is szinte mindenütt rendeznek kisebb és nagyobb vásárokat, amelyekből az alábbi haszon származik. Először: szaporítják a kincstári adót. Másodsor: jó szolgálatot tesznek a kereskedőknek és az iparosoknak a kereskedelem és az ipar területén. Harmadszor: a nem tengerek mentén elterülő belföldi

városokba mindenhonnan különböző szükségleti cikkeket hoznak be, amelyeket az ottani lakosok egyébként távoli városokban kénytelenek felkutatni és megvásárolni fölös áron. Negyedszer: ezekbe a városokba pedig más helyekről mindenféle kenyérgabonát és élelmiszert elhoznak, lovakat és marhát hajtanak fel eladásra, ebből mindenütt gyarapodik a kereskedelem és az ipar, és ebből a népnek számos különféle haszna származik. Éppen ezért a Fő Magisztrátusban törekedni kell arra, hogy a városokban, járásokban alkalmas helyen szaporítsák ezeket a vásárokat, de leginkább azokban a városokban, amelyekbe szabad vízi út vezet, és igyekezzenek erről megfelelő időben a Pénzügyi és Kereskedelmi Kollégiumokkal tanácskozni.

XVIII. fejezet. A tőzsdékről és a találkozóhelyekről

A nagy tengerparti és egyéb neves kereskedővárosokban alkalmas helyen, a városháza közelében idővel tőzsdét kell építeni a külföldi kereskedővárosok mintájára, ahol összejöhetnek a kereskedelemmel foglalkozó polgárok üzletek lebonyolítására és váltók kiállítására, valamint értesülések szerzésére a kereskedelmi hajók érkezéséről is indulásáról, mivel ezeken a helyeken minden kereskedő egy óra alatt megtalálhatja azokat, akikkel találkoznia kell. [...]

XXI. fejezet. Az iskolákról

Mivelhogy az akadémiákra és iskolákra nagy szükség van a nép oktatásában, és a cár őfelsége legfelsőbb egyetértésével már történtek hasznos kezdeményezések, hogy ezt a szükséges és hasznos ügyet minden lehetséges módon megvalósítsák; ebből a célból a magisztrátus köteles ezen intézményeket nem hanyagolni, sőt mindenféle segítséggel támogatni. Ami pedig a kisiskolák fenntartását illeti, amelyekben csak olvasást, betűvetést és aritmetikát tanulnak, arról minden város magisztrátusa önállóan gondoskodik.

I/18. EGYHÁZI SZABÁLYZAT

1721. február 14.

Az Egyházi szabályzat gyökeresen megváltoztatta az egyházszervezet helyét Oroszországban, és gyakorlatilag állami irányítás alá vonta az ortodox egyházat, amely az állam egyik intézményévé vált. A különböző időben kiadott rendeletekből álló dokumentum tartalmazza a végrehajtott változások „ideológiai” megalapozását is.

Forrásközlés: Духовный регламент. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 540-603. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 195.

Mi I. Péter, Isten kegyelméből Oroszország cárja és egyeduralkodója, stb., stb., stb.

Isten által nekünk adott hatalmunkkal együtt járó kötelességünk gondoskodni népünk és a többi, nekünk alárendelt területek lakosságának jobb életéről. Ezért amikor többek közt megvizsgáltuk az egyház helyzetét és láttuk annak sok

rendetlenségét és hiányosságát, lelkiismeretünkben nagyon megborzadtunk: ha az egyházi rend megjavítását mellőzzük, vajon nem vagyunk-e hálátlanok a Magasságos iránt, akitől a hadsereg és polgári rend megjavításában oly sok segítséget kaptunk. És amikor ő, az igazságos bíró felelősségre von bennünket a tőle kapott nagy feladat ügyében, ne kelljen hallgatnunk. Ezért az Ó- és Újszövetségbeli jámbor uralkodók példáján felbuzdulván, az egyházi rend megjavításának feladatát magunkra vállalva, nem láttunk erre jobb módot, mint a zsinati kormányzás módszerét. Mivel egyetlen személy sem mentes a szenvedélyektől, továbbá mivel örökölhető hatalom hiányában nem megfelelően őrködnek felette, létrehozuk az Egyházi Kollégiumot, vagyis a zsinati irányító testületet, amelynek feladata, hogy az alább következő szabályzat alapján az oroszországi egyházban mindennemű egyházi ügyeket intézzен. Az összes, mindenféle egyházi vagy világi rangú hű alattvalónknak megparancsoljuk, hogy úgy tekintsen rá, mint fontos és erős kormányzatra, amelyhez fontos egyházi ügyekben döntésért és intézkedésért lehet fordulni, ítéletével meg kell elégedni, és rendeleteit be kell tartani mindenben, az egyéb kollégiumok rendeleteinek megszegéséért járó büntetés terhe mellett. A Kollégium, ha különböző ügyek megkövetelik, köteles szabályzatát új pontokkal kiegészíteni, ezt azonban jóváhagyásunk nélkül nem teheti meg. Elrendeljük, hogy az Egyházi Kollégiumban a következő tagok foglaljanak helyet: egy elnök, két alelnök, négy tanácsos és négy ülnök. [...]

Pétervár, 1721. január 25.

Első rész

Mi az Egyházi Kollégium, és melyek létrejöttének legfontosabb okai?

A kormányzó kollégium nem más, mint egy kormányzó gyűlés, amelyben az ügyeket nem egy, hanem több arra alkalmas és a legfelsőbb hatalom által megbízott személy intézi.

A kollégium lehet ideiglenes vagy állandó; ideiglenes, amikor a megfelelő személyek egy felmerülő eset vagy több, egy időben eldöntendő ügy miatt gyűlnek össze. Ilyenek az egyházi zsinatok és rendkívüli világi vizsgálatok, bíróságok és tanácsok.

Állandó kollégium az, amikor elegendő számú férfit bíznak meg meghatározott, hazájukban gyakran vagy mindig felmerülő ügyek intézésével.

Ilyen volt a szanhedrin az ószövetségi jeruzsálemi egyházban, az areopagiták világi bírósága Athénban vagy ugyanannak a városnak egyéb, dikasztériának nevezett irányító testületei.

Hasonlók voltak és vannak sok egyéb régi és jelenlegi államban is.

Ilyen, a különféle ügyeknek és állami szükségleteknek megfelelő kollégiumokat hozott létre 1718-ban a haza javára bölcsen I. Péter, Oroszország legfelső hatalmat birtokló cájja.

És keresztény uralkodó, az igaz hit és a szent egyház rendjének őrzője lévén, áttekintve az egyház ügyeit, és igyekezőn megjavítani azok irányítását, kegyeskedett létrehozni az Egyházi Kollégiumot is. [...]

Az alábbiakban felsorolásra kerülnek azok a fontos érvek, amelyek azt bizonyítják, hogy az olyan állandó zsinati irányítás, mint a szinódus vagy a szanhed-

rin, tökéletesebb és jobb, mint az egyszemélyi irányítás, különösen pedig egy olyan monarchikus államban, mint amilyen a mi Oroszországunk.

1. Először is: a zsinati gyűlés jobban megtalálja az igazságot, mint egyetlen személy. [...]

2. És amiképpen jobb az ügy vizsgálata, úgy erősebb a határozat is, mert a zsinati döntés inkább kiváltja az engedelmességet, mint egy egyszemélyes rendelet. [...]

3. És ez akkor legerősebb, amikor a kormányzó kollégium közvetlenül a legfelső hatalmat birtokló uralkodó alatt működik, és általa jött létre. Hiszen világos, hogy a kollégium nem egy titokban szövetkező és saját érdekeit követő falkció,²² hanem az egyeduralkodó által egybegyűjtött személyekből álló, a köz javára létrehozott testület.

4. Az is fontos, hogy egyszemélyes kormányzás esetén az uralkodó fontos teendői, gyengélkedése vagy betegsége miatt az ügyek intézése elhúzódhat vagy megszakadhat. Ha pedig elhalálozik, az ügyintézés még inkább elakad. Másképpen van a zsinati irányítás esetében, hiszen ha valaki, akár a legfontosabb személy is nincs jelen, a többiek dolgoznak, és az ügy akadálytalanul halad előre.

5. De a leghasznosabb az, hogy egy ilyen kollégiumban nincs helye részrehajlásnak, álnokságnak és megvesztegetésnek: nehezen állnának össze a bűnös védelmére vagy az ártatlan elmarasztalására, mert ha egy közülük részrehajló vagy ellenséges lenne is a vádlott iránt, a második, a harmadik és az összes többi mentes lenne a haragtól és a részrehajlástól. [...]

7. Nagy dolog az is, hogy zsinati kormányzás mellett hazánkban nem kell tartani olyan lázadásoktól és ellenségeskedésektől, amelyeket egyes egyházi vezetők okozhatnak. Mert az egyszerű nép nem tudja, hogy az egyházi hatalom miben különbözik az egyeduralkodótól, és emiatt, a legfőbb pásztor nagy tekintélyét és dicsőségét csodálva, azt gondolhatja, hogy az egyházi vezető egy másik uralkodó, aki az egyeduralkodóéval egyenlő vagy éppenséggel nagyobb hatalommal rendelkezik, és hogy az egyházi rend egy másik, jobb állam. A nép magától így szokott okoskodni. Ehhez még hozzájárulhatnak a hataloméhes egyháziak kártékony beszédei, amelyek tüzet hánynak a száraz rőzsére. Így az efféle vélemény olyan züllést okoz az egyszerű szívekben, hogy bizonyos ügyekben egyeduralkodójukra nem úgy tekintenek, mint legfőbb pásztorukra. És ha meghallják, hogy valamilyen viszály van közöttük, vakon és esztelenül mindegyik inkább az egyházi, mint a világi vezetővel ért egyet, érte merészel harcolni és lázadozni, miközben az átkozottak azzal hízelegnek maguknak, hogy az Istenért magáért harcolnak, és kezeiket nem mocskolják be akkor sem, amikor vérontásra vetemednek. Nemcsak egyszerű, de álnok emberek is igen örülnek a nép ezen véleményének; ezek az uralkodójuk ellen hadakoznak, és az uralkodó és a pásztor közötti viszályt látva azt gonoszságuknak kedvező alkalomnak tekintik, és az egyházi buzgóság ürügyén nem haboznak kezüket emelni Krisztus urunkra. És az egyszerű népet is, mint Isten szolgálatára, ilyen törvénytelenésre biztatják. És mi történik akkor, ha magának a pásztornak is ilyen dölyfös véleménye van magáról, és nem akar tétlenkedni? Kimondani is nehéz, mekkora bajok szoktak származni ebből.

²² Falkció: párt, csoportosulás, a régi orosz nyelvben gyakran pejoratív jelentésű szó.

És nem képzeletbeli dolgok ezek, adná bár az isten, hogy ilyesmiről csak képzelegni lehessen. Sok államban nemegyszer a valóságban is megestek hasonlók, elég belegondolnunk Konstantinápoly történetébe Justinianus korában, az is soknak tűnik. És a pápa sem másképpen győzelmeskedett, és nemcsak a római államot osztotta ketté és rabolta el magának a nagyobbik részt, de nemegyszer más államokat is majdnem a végső pusztulásig megrengetett. És inkább ne is emlegessük a nálunk is megesett hasonló próbálkozásokat.

A zsinati egyházi kormányzás mellett ilyen gonoszszágnak nincs helye, hiszen magának az elnöknek nincs nagy és a nép csodálatát kiváltó dicsősége, nincs rajta túlzott fényesség vagy gyalázat, nem alkotnak róla túlságosan jó véleményt, és nem tudják a hízelgők mértéktelen dicséretekkel felmagasztalni, hiszen semmi jót, amit az ilyen kormányzat tesz, nem lehet kizárólag neki tulajdonítani. Maga az elnök megnevezés sem gögös, semmi mást nem jelent azonkívül, hogy valaki elnököl, tehát sem ő magáról, sem mások róla nem gondolhatnak túl sokat. Ha pedig a nép még azt is látja, hogy a zsinati kormányzatot az uralkodó rendelete és a Szenátus határozata hozta létre, még inkább szelíd marad, és félreteszi azon reményét, hogy lázongásaihoz segítséget kaphat az egyházi rendtől. [...]

Kiegészítés az egyházi papságra és a szerzetesekre vonatkozó szabályokról

[...] 11. Ha gyónás közben valaki még végre nem hajtott, de végrehajtani szánt bűncselekményről, legfőképpen árulásról, az uralkodó vagy az állam elleni lázadásról, az uralkodó méltósága vagy testi épsége és családja elleni gonosz szándékról értesíti lelki atyját; és ha ráadásul az illető a kitervelt gonoszszágot elmesélvén nem mutat megbánást, sőt továbbra is helyesnek tartja szándékát és nem mond le róla, nem bűnként vallja be, hanem azért, hogy megerősítést nyerjen a gyóntató egyetértéséből vagy hallgatásából – ez abból látszik, hogy amikor lelki atyja Isten nevében megparancsolja neki, hogy véglegesen tegye félre gonosz szándékát, ő ezt hallgatván ingadozva vagy magát mentegegetve hajthatatlannak mutatkozik –, akkor a gyóntató nem csupán a bevallott bűnök megbocsátását és a feloldozást köteles megtagadni... de hamarosan bejelentést kell tennie a megfelelő helyen, a császár őfelsége folyó 1722. április 28-án kiadott és nyomtatásban megjelent személyes rendeletének engedelmességgel, amely az ilyen gonosztevőkről szól... Ha valaki gonosz és meg nem bánt szándékát gyónás közben bevallja, arról a császár őfelsége említett személyes rendelete értelmében a gyóntató köteles haladéktalanul bejelentést tenni annak, akire ez tartozik, azonban bejelentéskor még nem szabad felfedni a gyónás alkalmával bevallott ügy fontosságát, mert a szóban forgó rendelet szerint azokat a gonosztevőket, akik a fent említett gonosz szavakban magukat felfedik, nem máshol, mint a Titkos Kancellárián és a Preobrazsenszkojei kormányzókban kell kikérdezni.²³ Ezért bejelentéskor titokban kell közölni, hogy a megnevezett személynek (be kell mondani nevét és

²³ Preobrazsenszkojei kormányzók: az 1690-es évektől Preobrazsenszkoje faluban működő, a kegyetlenségéről híres Romodanovszkij herceg által irányított szerv, amely a legfontosabb állami ügyekkel foglalkozott, 1702-től pedig az állam- és uralkodóellenes bűncselekményeket vizsgáló központi intézménnyé vált. A Titkos Kancellária 1918-ban jött létre Pétervárott. Eredetileg I. Péter fia, Alekszej ügyével, később államellenes ügyek vizsgálatával foglalkozott.

rangját) gonosz gondolatai és meg nem bánt szándéka van az uralkodó vagy más fent említettekkel kapcsolatban, amiből nagy kár származhat, ezért az illetőt késedelem nélkül el kell fogni és le kell tartóztatni. [...]

I/19. A KORMÁNYZÓ SZENÁTUS ELŐTERJESZTÉSE I. PÉTERHEZ A „HAZA ATYJA” ÉS A „NAGY” CÍMEK ELFOGADÁSÁRÓL

1721. október 21.

Az északi háború sikeres befejezése után I. Péter a Szenátus kezdeményezésére felvette a „Császár”, a „Nagy” és a „Haza Atyja” címeket. Ezek közül a másodikat és a harmadikat csak az országon belüli, az elsőt viszont nemzetközi használatra szánták, és az orosz uralkodók hivatalos titulúsának részévé vált, Oroszországból pedig császárság lett.

Forrásközlés: Представление Правительствующего Сената о поднесении государю императору Петру I титулов отца отечества и великого. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 60–61. Fordította: Erdős Anna.

Legkegyelmesebb Uralkodónk!

Mivelhogy őfelsége fáradozásai a mi hazánk és egész Oroszország, az Ön alattvalói életének felvirágoztatásában²⁴ az egész világ előtt ismeretesek; és bár tudjuk, hogy őfelsége korlátlan hatalmú egyeduralkodóként²⁵ mindent birtokol, annak őszinte jeléül és elismeréséül, hogy nem másnak, hanem kizárólag az Ön lankadatlan, a legnagyobb mértékben drága egészsége megkárosításával kifejtett gondoskodásának és erőfeszítéseinek köszönhetően egész Oroszország, az Ön alattvalói a világ dicsőségének és a jólétnek oly magas fokára vezettettek elő; az ókori, különösen pedig a római és a görög népek példáját követve azt merészeltük kigondolni, hogy az őfelsége fáradozásaival Oroszország dicsőségére és jólétére megkötött béke megünneplésének és kihirdetésének napján, a békeszerződésnek a templomban való felolvasása után, alattvalói hálánk jeléül nyilvánosan átnyújtjuk arra vonatkozó kérelmünket, hogy kegyeskedjék „a Haza Atyja, egész Oroszország Császára, Nagy Péter” címet tőlünk, hűséges alattvalóitól köszönetképpen elfogadni, amiképpen jeles cselekedeteikért a császárok is ilyen címeket kaptak ajándékba nyilvánosan a római szenátustól, és szobraikra ezeket a címeket vésték örök emlékül.

Ebben a Szent Szinódus is egyetért velünk.

És így mindannyian csupán őfelsége kegyes beleegyezését várjuk.

Alekszandr Menysikov

Aprakszin gróf, admirális

Golovkin gróf, kancellár

Dmitrij Golicin herceg

K. Grigorij Dolgorukij

Pjotr Tolsztoj

Dmitrij Kantyemir herceg

Andrej Matvejev

Pjotr Safirov báró

1721. évben

²⁴ Az orosz eredetiben egy erőteljesebb (в произведении) kifejezés szerepel, melynek jelentése: életre hívásában, megalkotásában.

²⁵ Oroszul: самодержец.

I/20. RANGTÁBLÁZAT

1722. január 24.

Az 1917-ig kisebb változásokkal érvényben maradt Rangsábjázat mintegy betetőzte az államapparátus átalakítását, és meghatározta az állami szolgálat új rendjét. A dokumentum az orosz történelemben először világosan elkülönítette a katonai, polgári és udvari szolgálatot, biztosítva egyúttal a katonai pálya elsőbbségét. A szolgálat kötelezően a 14. rangtól kezdődött, és alulról felfelé történő, rangonkénti előmenetellel folytatódott. Nem nemesek is válhattak állami szolgálatot, ezáltal pedig nemességet is kaphattak.

Forrásközlés: Табeль о рангах. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 393–401. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 198–199.

Az összes katonai, polgári és udvari szolgálatban lévő katonák rangját feltüntető táblázat, amelyben benne foglaltatik, hogy az egyes tisztséget viselők milyen rangosztályban vannak; akik egy osztályban vannak, azok szolgálati idejüknek megfelelően lépnek elő, de a katonák megelőzik a többieket, még ha valaki régebben volt is ugyanabba az osztályba besorolva.

RANG- OSZTÁLY	KATONAI RANGOK		POLGÁRI RANGOK	UDVARI RANGOK
	TENGERÉSZETI	SZÁRAZFÖLDI		
I.	Vezértengernagy	Tábornagy	Kancellár	
II.	Tengernagy	Tüzérségi tábornok lovassági tábornok gyalogsági tábornok	Valóságos titkos tanácsos	Főhofmarsall
III.	Altengernagy	Altábornagy	Főügyész	Főstallmeister
IV.	Ellentengernagy	Vezérőrnagy	Kollégiumi elnök, titkos tanácsosok	Főhofmeister
V.	Parancsnok- kapitány	Brigadéros	Heroldmeister, kollégiumi alelnök	Hofmeister
VI.	I. oszt. kapitány	Ezredes	Kollégiumi tanácsos, kollégiumi ügyész	Stallmeister, Hofmarsall
VII.	II. oszt. kapitány	Alezredes	Udvari bíróságok alelnökei, állami főellenőr	Őfelsége, a császárné melletti hofmeister
VIII.	III. oszt. tengerészkapitány	Őrnagy	Kollégiumi ülnök	Hofstallmeister, udvari intendáns
IX.	Másodkapitány	Kapitány	Címzetes tanácsos	Udvari jägermeister
X.	Tengerészhadnagy	Törzsszázados vagy törzskapitány	Kollégiumi titkár	

RANG-OSZTÁLY	KATONAI RANGOK		POLGÁRI RANGOK	UDVARI RANGOK
	TENGERÉSZETI	SZÁRAZFÖLDI		
XI.	Hajótitkár			
XII.	Tengerészalhadnagy	Hadnagy	Kormányzósági titkár	Hofjunker
XIII.		Alhadnagy	Szenátusi iktató	
XIV.	Hajóbiztos	Fendrik ²⁶	Kollégiumi biztos, kollégiumi iktató	Udvari titkár, udvari könyvtáros

A felállított és fentebb kihirdetett rangtáblázathoz mellékeltek a következő pontok, hogy miképpen kell mindenkinek a rangok tekintetében eljárnia. [...]

3.§. Aki több tiszteletet követel magának, mint amennyi rangja után jár neki, vagy előkelőbb helyet foglal el, mint amilyen rangja szerint megilleti, minden egyes alkalommal fizessen kéthavi illetményének megfelelő pénzbüntetést. Ha pedig valaki fizetés nélkül szolgál, annyit fizessen, amennyi fizetést az a tisztviselő élvez, akinek vele egyenlő rangja van, s ténylegesen fizetést kap; a büntetésből befolyó pénzek egyharmada a feljelentőt illeti meg, a többi azonban a kórház javára menjen. A rangokra nem kell ilyképpen ügyelni olyan esetekben, amikor egyesek mint jó barátok vagy szomszédok jönnek össze, és nem értendő nyilvános gyülekezésekre; hanem csakis olyankorra, ha templomban istentisztelet alkalmával együtt vannak vagy udvari szertartásoknál, például követek kihallgatásánál, vagy ünnepélyes lakomáknál, hivatalos jellegű összejöveteleknél, esküvőknél, keresztelőknél és más hasonló nyilvános, ünnepélyes eseményeknél vagy temetéseknél. Ugyanilyen büntetés vár arra is, aki a maga helyét egy nála alacsonyabb rangúnak átengedi: amit az ellenőröknek éberrel figyelniük kell, hogy ezzel is növekedjék a szolgálatban talált öröm, és hogy a tisztelet az arra érdemeseknek adassék meg, s ne az arcátlanoknak és a naplopóknak; a fentebb előírt büntetés a vétkeért nőktől és férfiaktól egyaránt megkövetelendő. [...]

8. §. Jóllehet megengedjük, hogy az orosz állam hercegeinek, grófjainak, báróinak, legelőkelőbb nemeseinek és úgyszintén legmagasabb rangú tisztviselőinek fiai, tekintettel előkelő származásukra vagy atyáik magas méltóságára, az udvar nyilvános összejöveteleken kisebb méltóságokat megelőzve részt vegyenek, és szívesen látjuk, hogy minden alkalommal másokat felülmúlva, ügyességükkel kitűnjenek; mégsem ruházzuk fel őket semmilyen ranggal mindaddig, amíg nekünk és a hazának semmilyen szolgálatot nem tettek, s azokért kitüntetését maguknak nem szereztek. [...]

11. §. Mindazoknak az orosz vagy külföldi állami tisztviselőknél, akik az első nyolc rangosztályban vannak vagy ténylegesen voltak, törvényes gyermekei és utódai, legyen szó akár kitüntetésről, akár előléptetésről, mindörökké a legjobb, a régi nemességgel egyenrangú megbecsülésben részesüljenek, még ha alacsony származásúak is, és előzőleg koronás fők nem emelték őket a nemesi rendbe, és nem látták el őket címerekkel.

²⁶ Fendrik (Фендрик): a legalacsonyabb tiszti rang lengyel nyelvből átvett elnevezése.

I/21. A TRÓNÖRÖKLÉS JOGÁRÓL

Személyes rendelet
1722. február 5.

A rendelet sok tekintetben az I. Péter és fia, Alekszej közti konfliktus logikus végkifejlete volt, amelyben a cár már felvetette azt a gondolatot, hogy a trón az arra érdemes, vagyis a megkezdett reformokat folytatni képes személyt illeti meg. Alekszej titokzatos halála és két másik, Katalintól született fiúgyermekének korai elhunytá után I. Péter úgy döntött, hogy személyesen jelöli ki a megfelelő utódot. A sors azonban megtréfálta, hiszen halála előtt nem jutott elég ideje arra, hogy megnevezze az utódot, és mivel nem volt egyenes ági férfi örököse, az ország belpolitikai helyzete destabilizálódott, és kezdetét vette a palotaforradalmak időszaka. *Forrásközlés:* О праве наследия престола. In: Законодательство Петра I. М., 1997. С. 61–62. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 193–194.

Mi I. Péter az egész Oroszország császára és egyeduralkodója, stb., stb., stb. kinyilvánítjuk:

1. Mindenkinek tudomása van arról, hogy milyen absoloni²⁷ gonoszsággal volt tele fiunk Alekszej, és hogy ebből eredő szándéka nem megbánás miatt, hanem Istennek egész hazánk iránti irgalmából szakadt meg, ahogy ez az erről kiadott manifesztumból is látszik. Ez a szándék nála nem másból táplálkozott, mint abból a régi szokásból, hogy az örökséget az idősebb fiúnak adják, és mindehhez még hozzájárult az is, hogy akkor ő volt családunk egyetlen férfi tagja, és ezért semmilyen atyai fenytést sem akart figyelembe venni.

2. Nem tudom, miért, de így gyökeresedett meg ez a helytelen szokás, bár az okos szülők ítélete alapján néha eltértek tőle. Nemcsak a nép körében, de a Szentírásban is látjuk, hogy Izsák felesége idős férjénél kijárta a kisebbik fiú számára az örökséget, és ami még csodálatosabb, Isten áldását adta rá.

3. Ezt láthatjuk őseinknél is, amikor boldogult és örök emlékű Iván Vasziljevics nagyfejedelem,²⁸ aki valóban nagy volt, nem szavakban, hanem tettekben, mivel a Vlagyimir²⁹ fiainak megosztottsága folytán szétesett hazánkat összeszedte és megerősítette, mindezt pedig nem az „elsőszülöttség” alapján tette, hanem saját akarata szerint cselekedett, keresve a méltó örököst, aki egyesített és megerősödött hazánkat nem engedné szétzilálni. Először fiait kihagyva unokáját tette meg örökösnek, aztán már megkoronázott unokáját félretéve, fiának adta az örökséget (mindez *A cári dinasztia könyvében*³⁰ olvasható). A 7006. év³¹ február 4-én Iván Vasziljevics nagyfejedelem örökösévé tette unokáját, Dimitrij Ivanovics fejedelmet, és megkoronáztatta Moszkvában a fejedelmi koronával, Szimon metropolita által, de 1710.³² április 11-én Iván Vasziljevics nagyfejedelem megdühödött

²⁷ Absolon: Dávid király harmadik fia, a bibliai elbeszélés szerint összeesküvést szőtt apja ellen, és elkergette őt Jeruzsálemből.

²⁸ III. Iván moszkvai nagyfejedelemről (1462–1505) van szó.

²⁹ Vlagyimir kijevi fejedelemről (980–1015) van szó, akinek halála után fiai között trónutódlási harcok törtek ki.

³⁰ *A cári dinasztia könyve (Книга степенна царского родословия)*: az 1560-as évek elején keletkezett könyv, amely a fejedelmek életrajzain keresztül mutatja be az orosz történelmet a kezdetektől 1560-ig.

³¹ 1498-ban.

³² 1502-ben.

unokájára, Dimitrij fejedelemre, nem engedte, hogy a templomokban nagyfejedelemeként emlegessék, és őrizetbe vétette. És ugyanezen év április 14-én fiát, Vaszilij Ivanovicst tette meg örökösévé, akit ugyanaz a Szimon metropolita koronázott meg. Erre sok más, hasonló példa van, amit most itt az idő rövidsége miatt nem említünk, de a jövőben ezek külön nyomtatásban meg fognak jelenni.

4. Ilyen gondolatoktól vezérelve az elmúlt, 1714. évben gondoskodtunk alattvalóinkról, hogy családi vagyonuk ne menjen tönkre a méltatlan örökösök miatt. És bár rendeletet adtunk ki arról, hogy az ingatlant egy fiúra kell hagyni, a szülő akaratára bíztuk, hogy melyik fiúra hagyja, aszerint, hogy melyiket tartja méltónak, legyen ez akár a kisebb is, mellőzve az idősebbet, ha azt alkalmasabbnak tartja, amelyik nem herdálná el az örökséget. Annál inkább kell pedig nekünk gondoskodnunk egész államunk épségéről, amely Isten segítségével most még inkább kiterjedt, ahogy mindenki tudja.

5. Azért határoztunk úgy, hogy megalkotjuk ezt a rendeletet, hogy az uralkodó mindig annak adja az örökséget belátása szerint, akinek ő akarja, és a kijelölt örökös is, ha szükségesnek látja, megcserélhesse, hogy a gyermekek és utódok ezt a zabolát magukon érezvén ne essenek olyan gonoszságba, mint fentebb írtuk.

6. Ennek céljából megparancsoljuk, hogy ezen rendeletünket minden hűséges egyházi és világi alattvalónk – kivétel nélkül – Isten és az evangélium előtt megerősítse azon az alapon, hogy mindenkit, aki ezt megszegi, vagy másként kezdi magyarázni, árulónak bélyegezzék, és halálbüntetésnek, valamint egyházi átoknak vessék alá.

II.
OROSZORSZÁG I. PÉTER UTÁN
(1725–1762)

II/1. MITAUBA¹ KÜLDÖTT KONDÍCIÓK, AMELYEK KORLÁTOZZÁK AZ URALKODÓ HATALMÁT A LEGFELSŐBB TITKOS TANÁCS JAVÁRA

A hagyományosan „palotaforradalmak koraként” emlegetett történelmi időszakban, 1725 és 1762 között 8 puccsszerű, személycserékkel és letartóztatásokkal is járó hatalomváltás történt Oroszországban. 1725 januárjában I. Péter kegyence, Mensikov herceg több, a cárral szembe fordított fel-emelt főúrral szövetkezve trónra emelte Katalint, az elhunyt uralkodó özvegyét. 1726 februárjában létrehozták a 6 (később 8) tagú Legfelsőbb Titkos Tanácsot, egy kizárólag az uralkodónak felelős kormányzati szervet, amelyben Mensikov játszotta a főszerepet. 1727 májusában, I. Katalin halála után II. Péter néven Nagy Péter unokája foglalta el a trónt. Néhány hónappal később, egy összeesküvés eredményeképpen a minden tisztségétől megfosztott és száműzetésbe kényszerített Mensikov hatalma a Dolgorukij család kezébe került. 1730 januárjában meghalt II. Péter, és a Legfelsőbb Titkos Tanács Anna kurlandi hercegnőt jelölte ki utódául. Azonban ez alkalommal már nem pusztán trónutódlásról vagy arisztokratacsaládok közötti hatalmi harcokról volt szó, hiszen a Legfelsőbb Titkos Tanács terve szerint Anna csak bizonyos, a hatalmát korlátozó feltételek (kondíciók) elfogadása után foglalhatta el a trónt. Ezeket az alábbiakban közölt feltételeket 1730. január 19-én küldték el Annának aláírásra.

Forrásközlés: Кондиции, ограничивающие власть монарха в пользу Верховного Тайного Совета (направленные в Митаву). In: Конституционные проекты в России XVIII – начало XX в. М., 2000. С. 169–170. Fordította: Erdős Anna.

1.

Férjhez nem mehet.

2.

Örökösét sem maga mellé társuralkodóként, sem halála esetére nem jelölheti ki.

3.

Az ezredesi rangnál magasabb katonai és polgári tisztségekre a tanács beleegyezése nélkül senkit sem nevezhet ki, udvari tisztségekre pedig sem orosz sem pedig külföldi személyeket nem nevezhet ki.

4.

A tanács beleegyezése nélkül háborút nem kezdhet, békét nem köthet.

5.

A gárda és az egész hadsereg a Legfelsőbb Titkos Tanácsnak legyen alárendelve.

6.

Sem falvakat, sem pedig mást nem adományozhat, adót nem szedhet.

7.

A szlahtától sem falvakat, sem pedig becsületét el nem veheti.

¹ Mitau (jelenleg Jelgava, város a mai Lettország területén): a Kurlandi hercegség fővárosa.

8.

Felesleges adókat a parasztoktól nem szedhet.

Igaz,² hogy az Isten mindenek fölött uralkodik, és éppen ő sugalmazta az önök szívének a rólam való gondoskodást, de ezt a tettüket az önök és az egész nép által nekem tett nagy szolgálatnak tartom.

És az a szándékom, hogy amennyiben Isten megsegít, önökhöz és az egész néphez nagylelkű leszek, és a haza hasznát és jólétét mindenben keresni fogom.

II/2. A SZENÁTUS REFORMJÁNAK ÉS A LEGFELSŐBB TITKOS TANÁCS MEGSZÜNTETÉSÉNEK TERVEZETE

1730. február 7–14.

Miután Anna beleegyezett a feltételeket tartalmazó dokumentum aláírásába, 1730. február 2-án, a Legfelsőbb Titkos Tanácsnak, a Szinódus, a Szenátus, a tábornoki kar és a kollégiumok képviselőivel kibővített ülésén kiderült, hogy a többség nem ért egyet a Tanács tervezetével. Ezért kompromisszumos megoldásként engedélyezték alternatív tervezetek benyújtását. Alább az ekkor kidolgozott nemesi tervezetek egyikét közöljük.

Forrásközlés: Проект реформы Сената и отмены Верховного Тайного Совета. In: Конституционные проекты в России XVIII – начало XX в. М., 2000. С. 176–177. Fordította: Erdős Anna.

Közösen fogalmaztuk meg a következőket:

1.

A Szenátus 30 főből álljon, és az uralkodónő elnököljön benne 3 szavazattal, a Legfelsőbb Titkos Tanácsot pedig szüntessék meg.

2.

A kisebb ügyek intézésére évente 10-10 főt jelöljenek ki, az állami fontosságú ügyekben viszont mindenki közösen tanácskozzék.

3.

A Szenátus tagjait szavazással válasszák meg, egy családból legfeljebb két főt.

4.

A hadsereg a hadügyi kollégiumoknak, a gárda pedig a Szenátusnak legyen alárendelve.

5.

Az udvari tisztségek viselőit meg kell választani.

6.

Üresedés esetén a Szenátus tagjait, a kollégiumok elnökeit és a kormányzókat közösen, szavazással válasszák meg, a Szenátus viszont ne avatkozzon a választásokba.

² Ez a rész tartalmazza Anna beleegyező nyilatkozatát.

7.

A továbbiakban a szejmnek kell megfogalmaznia azt, ami az állam hasznára és megjavítására szükségesnek látszik, ezt követően pedig a javaslatot közösen kell jóváhagyni.

8.

A szlahta tagjait egyszerű katonaként vagy mesteremberként szolgálatra behívni nem szabad; külön nemesi, a flottában pedig tengerészcadét alakulatokat kell létesíteni a számukra.

9.

Örökléskor a testvérek közötti elsőbbségi sorrendet el kell törölni, és a szülők belátására bízni annak meghatározását, ha pedig a szülők már nem élnek, az örökséget el kell osztani az örökösök között.

II/3. A NEMESSÉG KÜLDÖTTEI ÁLTAL BENYÚJTOTT PETÍCIÓ AZ AUTOKRATIKUS KORMÁNYZÁS VISSZAÁLLÍTÁSÁRÓL

1730. február 25.

1730. február 25-én Moszkvában a nemesség képviselői azzal a kéréssel fordultak Annához, hogy tanulmányozza a nemesség által benyújtott tervezeteket, és engedélyezze a tábornoki és a tiszti kar, valamint a nemesség képviselőiből álló gyűlés összehívását, amely meghatározná az állam új kormányzati formáját. Miután Anna elfogadta és aláírta a javaslatukat, a képviselők eltávoztak, ám délután visszatértek, és ezúttal már az autokratikus kormányzás visszaállítását kezdeményezték. A nemesség és a gárdatisztek támogatását maga mögött tudva, Anna nyilvánosan összetépte a korábban aláírt kondíciókat, jelezve ezzel a hatalmát korlátozó feltételek megsemmisítését.

Forrásközlés: Петиция депутации дворянства о восстановлении самодержавной формы правления. In: Конституционные проекты в России XVIII – начало XX в. М., 2000. С. 181–182. Fordította: Erdős Anna.

A legfelségesebb és leghatalmasabb uralkodónő, Anna Ivanovna császárnő,
egész Oroszország egyeduralkodója

Amikor a császárnő őfelsége a legkegyesebben méltóztatott a mai napon saját kezűleg aláírni legalázatosabb kérvényünket, hazánk jobb megszilárdítására és nagyobb hasznára, méltatlannak találtuk magunkat arra, hogy megköszönjük a császárnő őfelsége felülmúlhatatlan kegyét, de kötelességünkből fakadó, hűséges alattvalói igyekezetünk arra késztet bennünket, hogy lehetőleg ne tűnjünk hálatlannak. Ezért hálnk jeléül a legalázatosabban javasoljuk és kérjük, hogy a legkegyesebben fogadja el az AUTOKRATIKUS hatalmat, ahogy azt dicsőséges és tiszteletre méltó elődei is birtokolták, a császárnő őfelségéhez a Legfelsőbb Tanács által küldött és őfelsége által aláírt pontokat pedig semmisítse meg. A legalázatosabban csupán annyit kérünk a császárnő őfelségétől, hogy a Legfelsőbb Tanács és a magas Szenátus helyett a 21 személyből álló Kormányzó Szenátust létrehozni méltóztatassék, ahogy az a császárnő őfelsége nagybátyja, áldott emlékü I. Péter őfelsége idejében volt. Rendelje el, hogy a Kormányzó Szenátus tagjait, a kormány-

zókát és a kollégiumi elnököket jelenleg és később is, üresedés esetén a szlahta válassza meg szavazással, ahogy ezt a császárnő őfelsége nagybátyja, I. Péter őfelsége idejében elrendelték. És emellett a legalázatosabban kérjük azt is, hogy az elkövetkező időkre nézvést, őfelsége legkegyesebb aláírásával az állam kormányzati formája most kerüljön meghatározásra. [...]
(166 aláírás)

II/4. ANNA IVANOVNA ÁLTAL MEGSEMISÍTETT, AZ URALKODÓ HATALMÁT KORLÁTOZÓ KONDÍCIÓK

1730. február 25.

Forrásközlés: Кондиции об ограничении власти монарха, аннулированные Анной Иоановной. In: Конституционные проекты в России XVIII – начало XX в. М., 2000. С. 182–183.
Fordította: Erdős Anna.

...Az isteni törvényt követve úgy kívánom folytatni a kormányzást, hogy az Isten dicsőségét, egész államunk és összes hűséges alattvalóink jólétét szolgálhassa. Ezért most a legszilárdabb ígéretet teszem arra, hogy minden gondom és igyekezetem görög ortodox hitünk megőrzésére és lehető legnagyobb mértékű elterjesztésére irányul majd. Az orosz korona elfogadása után házasságot amíg élek, nem kötök, és örököszt sem magam mellé társuralkodóként, sem pedig halálom esetére nem jelölök ki. Ígérem továbbá, hogy, mivel minden állam egysége és jóléte a jó tanácsoknak köszönhető, a már létrehozott, nyolc személyből álló Legfelsőbb Titkos Tanácsot mindig megőrzöm és annak hozzájárulása nélkül:

1. § Háborút senki ellen nem indítok.

2. § Békét nem kötök.

3. § Hű alattvalóinkat semmiféle új adókkal nem terhelem.

4. § Fontos, ezredesi rangnál magasabb polgári és katonai tisztségekre – a szárazföldi hadseregnél és a tengerészetnél – senkit nem nevezek ki, fontos ügyek intézésére megbízást nem adok, a gárda és más seregek pedig a Legfelsőbb Titkos Tanácsnak lesznek alárendelve.

5. § A szlahtához tartozókat életüktől, birtokuktól és becsületüktől nem fosztom meg.

6. § Örökbirtokot és falvakat nem adományozok.

7. § A Legfelsőbb Titkos Tanács jóváhagyása nélkül udvari tisztségekre sem oroszokat, sem pedig külföldieket nem nevezek ki.

8. § Az állam bevételeket kiadásokra nem használom fel,³ és minden hű alattvalómat visszavonhatatlanul megtartom kegyeimben, ha pedig fenti ígéreteim közül valamelyiket nem teljesítem avagy megsértem, fosszanak meg Oroszország koronájától.

Ígérem, hogy a leírtak szerint mindent hiánytalanul betartok.

Anna

³ Ti. a Legfelsőbb Titkos Tanács hozzájárulása nélkül.

II/5. B. H. MÜNNICH FELJEGYZÉSEI (Részletek)

B. H. Münnich (1683–1767) Oldenburgban született, hadmérnöki pályára lépett, és különböző európai államokban teljesített hosszú szolgálat után 1721 februárjában, I. Péter meghívására érkezett Oroszországba, ahol fényes karriert futott be. Grófi címet kapott, Anna Ivanovna trónra lépése után a Hadügyi Kollégium elnökévé nevezték ki, 1732-ben pedig tábornagyi rangot kapott. Anna Ivanovna halála után, 1740-ben katonai puccsot hajtott végre, félreállította a cárnő kegyencét, Biron (Bühren) herceget, és átadta a hatalmat Anna Leopoldovna braunschweigi hercegnőnek. De Münnich sem tudott tartósan megkapaszkodni a hatalom csúcán, és néhány hónappal később kiszorult az ország vezetéséből. Egy újabb, 1741 novemberében lezajlott palotaforradalom során letartóztatták, halálra ítélték, de végül száműzetésbe küldték. Húsz évvel később visszatért, és élete alkonyán megírta visszaemlékezéseit *Ebauche pour donner une idée de la forme du gouvernement de l'empire de Russie* címmel, amelyet 1774-ben, Koppenhágában adtak ki először. Münnich emlékirataiban lefesti az I. Pétertől III. Péterig tartó időszakban egymást követő cárok és cárnők uralmának legfontosabb vonásait, és itt fogalmazza meg javaslatát egy legfelsőbb kormányzati szerv létrehozásáról. *Forrásközlés: Очерк, дающий представление об образе правления Российской империи. In: Безвременье и временщики. Воспоминания об „эпохе дворцовых переворотов” (1720-е - 1760-е годы). Ленинград, 1991. С. 58-63. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 254-257.*

Anna császárnő jelleme

Ez a nagy uralkodónő természeténél fogva sok előnyös tulajdonsággal bírt. Világos, éles esze volt, jól ismerte a környezetéhez tartozó összes ember jellemét, szerette a rendet és a pompát. Soha nem irányították olyan jól az udvart, mint az ő uralkodása alatt. Rendkívül nagylelkű volt, élvezetet lelt abban, ha jót cselekedhetett, és bőkezűen jutalmazhatta az érdemeket. Egyetlen hibája az volt, hogy szerette a nyugalmat, ezért alig foglalkozott az ügyekkel, valamennyit miniszterei kényére-kedvére hagyta. Ennek a körülménynek a terhére kell írni azt a szerencsétlen sorsot, amely a Dolgorukijokat és Golicineket érte, akik Ostermann-nak és Cserkasszkijnak áldozatai lettek amiatt, hogy észben és érdemben felülmúlták őket. Biron elpusztította Volinszkijt, Jeropkint és barátait azért, mert Volinszkij feljegyzést nyújtott át a cárnőnek, aki ezt követően hajlott arra, hogy eltávolítsa és letaszítsa a hatalomról Biron-t.⁴

Én magam is tanúja voltam, milyen keservesen sírt a császárnő, amikor Biron haragra gerjedve azzal fenyegette, hogy elhagyja, ha nem áldozza fel a kedvéért Volinszkijt másokkal együtt.

A kormányzat formája Anna Ivanovna császárnő uralkodásának idején

Láttuk, hogy azt a nagy úrt, amely a cárnő autokratikus hatalma és a Szenátus hatalma között tángott, Ostermann gróf, kabinetminiszter és Cserkasszkij herceg töltötte be, de nem maradéktalanul kielégítően, mivel mindkét említett miniszter tökéletesen alárendelt helyzetben volt Biron herceg főkamarással szemben, és nem merészeltek semmit cselekedni, ami esetleg nem tetszett ennek a ke-

⁴ Valójában Volinszkij nem törekedett Biron leváltására feljegyzéseiben, csupán általában írt arról a kárról, amelyet a fontos tisztségeket betöltő külföldiek okoznak Oroszországnak.

gyencnek. Ennek a körülménynek következtében megszámlálhatatlanul nagy összegeket vittek ki, hogy azon földeket vásároljanak Kurlandiában, ott két inkább királyi, mint hercegi palotát építsenek, és a hercegnek barátokat szerezzenek Lengyelországban. Ezenkívül sok milliót költöttek arra, hogy drágaköveket és gyöngyöket vásároljanak Biron családjának, és el lehet mondani, hogy Európában nem volt olyan királynő sem, akinek annyi ékszere és drágaköve lett volna, mint a kurlandi hercegnőnek. A Dolgorukijok és Volinszkijek vére ontásának – amiért a külföldi udvarok azt beszélték, hogy Anna császárnő levágatta azok fejét, akik trónra emelték – oka nem ennek a nagy cárnőnek rossz szíve, hanem nyugalomszeretete volt, ami lehetővé tette minisztereinek, hogy azt tegyék, ami hiúságukat és haszonlesésüket kielégítette.

Az ő uralkodása alatt a Szenátusban csak két személy tevékenykedett: Novoszilcev főhadbiztos és Szukin, akit megvesztegetéssel vádoltak, mert tízezer rubelt fogadott el élelmiszer-szállítóktól a perzsa hadjárat idején. Noha a Szenátusban időnként Trubeckoj tábornagy is megjelent, vagy csak saját ügyeiből kifolyólag tette ezt, vagy azért, hogy ott a maga teljes jelentéktelenségéről tanúbizonyságot tegyen. A többi szenátor, elégedetlen lévén a kabinettel, sohasem ment el a Szenátusba. Osztermann és Cserkasszkij szándéka szerint volt, hogy a Szenátus munkájában csak teljesen jelentéktelen személyek vegyenek részt.

Ezért könnyen véleményt lehet formálni arról, hogy Anna császárnő kormányzatának formája és kabinetje milyen mértékben volt tökéletlen, sőt az államra nézve káros is.

A kurlandi hercegnek mint régensnek kormányzása

Fentebb láttuk, hogy az 1740. esztendő október 18-án ezt a nagy urat Anna császárnő végakarata értelmében az Orosz Birodalom régensének ismerték el, és azzá nyilvánították. Mint régens Münnich gróf tábornagy előtt tette le az esküt.

Személyesen elnökölt a kabinetben, amelynek tagjai akkortájt Ostermann gróf, Cserkasszkij herceg és Alekszej Pavlovics Besztuzsev voltak. Ez utóbbi mindenben támogatta a herceget, akinek kijelölése alapján a cárnő kabinetminiszterre nevezte ki Ostermann hatalmának egyensúlyozására, akiről őfelsége mindig azt mondta, hogy ravasz, és senkit nem tűr meg maga körül. A császárnő végakaratának egyik pontja magában foglalta, hogy a régens herceg a cárnő unokahúgával, Anna hercegnővel és férjével, a herceggel tisztelettudóan, helyzetüknek és rangjuknak megfelelően köteles bánni; de a herceg teljesen ellenkező módon járt el: fennhéjázóan érintkezett velük, állandóan szemrehányásokkal árasztotta el őket. És én magam láttam, hogy a hercegnő miként remegett, amikor ő belépett hozzá. Mivel a herceg már akkor sok milliójába került a birodalomnak, amikor még csak főkamrás volt, a főméltóságok igyekeztek elhíttetni a hercegnővel, hogy most, amikor tizenhat évre régenssé és a birodalom kormányzójává tették, minden valószínűség szerint ki fog préselni Oroszországból még legalább tizenhatmilliót, ha nem többet. Minthogy ugyanezen végakarata egy másik pontja értelmében a herceg és a miniszterek teljhatalommal rendelkeztek abban a tekintetben, hogy addig, amíg a kis Iván herceg el nem éri tizenhetedik életévét, képességeit ellenőrizhetik, és eldönthetik, vajon képes-e a birodalom kormányzására, mindenki biztosra vette, hogy a herceg módot fog találni rá, hogy a fiatal herceget

gyengeelméjűnek állítsa be, és hatalmát felhasználva a maga fiát, Péter herceget emelje trónra, akinek két évvel azelőtt, amint hírlett, el kellett volna vennie Anna hercegnőt. Ily módon a hercegnőt meggyőzték, hogy az állam javát szem előtt tartva fogassa el Biron régenszt, száműzze családjával együtt, és helyére kurlandi herceggé Ludwig braunschweigi herceget tegye.

Ennek következtében a régenszt, amint alább látni fogjuk, november 7-éről 8-ára virradó éjszaka elfogták.

Biron régens, kurlandi herceg jelleme

Ez az ember, aki olyan bámulatos pályát futott be, műveltséggel egyáltalában nem rendelkezett, csak németül és a maga veleszületett kurlandiai tájszólásán beszélt; elég rosszul olvasott még németül is, különösen, ha közben latin vagy francia szavak bukkantak fel. Nem szégyellte – Anna cárnő még élt – nyilvánosan elmondani: azért nem akar megtanulni olvasni és írni oroszul, hogy ne legyen köteles elolvasni mind az őfelségéhez érkező kéréseket és jelentéseket és más egyéb hozzá, a herceghez naponként odaküldött iratokat.

Két szenvedélye volt, az egyik nagyon nemes: szerette a lovakat és a lovaglást. Amikor főkamrás volt, kitűnően törte be magának a lovakat, és szinte mindennap a lovardában gyakorolta magát a lovaglásban, ahová a cárnő igen gyakran elkocsizott, és ahová a cárnő parancsára időnként eljöttek a miniszterek is, hogy a kabinet készítette állami iratokat átnyújtsák a cárnőnek aláírás végett. A herceg rábírtá őfelségét, hogy nagyobb összeget adjon méntelepek létesítésére Oroszországban, ahol hiány mutatkozott lovakban. A méntelepekre Spanyolországból, Angliából, Nápolyból, Németországból, Perzsiából, Törökországból és Arábiából hozattak tenyészcsoportokat. Kívánatos lett volna, hogy ezek a pompás méntelepek a herceg halála után is fennmaradjanak. Másik szenvedélye a kártyajáték volt. Kártya nélkül egy napig sem tudott meglenni, és általában nagy összegben játszott, eközben pedig mindig megtalálta a maga hasznát, ami gyakran igen nehéz helyzetbe hozta azokat, akiket kártyapartnerneinek kiválasztott.

Elég szép külsejű, behízelt, modorú férfi volt, és igencsak ragaszkodott a császárnőhöz, akit sohasem hagyott el anélkül, hogy maga helyett feleségét ne hagyja mellette. A császárnő egyáltalában nem tartott fenn saját asztalt, ehelyett Biron családjával együtt, sőt kegyencének szobáiban fogyasztotta ebédjét és vacsoráját.

Biron pompásan élt, de ugyanakkor takarékos is volt, igen álnok és a végsőkig bosszúálló, aminek bizonyosága Volinszkij kabinetminiszternek és barátainak szörnyű sorsa, akiknek semmi más bűnük nem volt, mint az, hogy el akarták távolítani Biron az udvartól.

A kormányzat formája Biron herceg régenssége alatt

A régens, amint már fentebb említettük, mindennap részt vett a kabinet ülésein. Miniszterei ugyanazok a személyek voltak, akik ezeket a tisztségeket már Anna cárnő idejében is betöltötték, azaz Ostermann gróf, Cserkasszkij és Besztuzsev.

Meg volt győződve arról, hogy a gárda hű hozzá; én a Preobrazsenszkij ezred parancsnoka voltam, és segédtisztam Albrecht őrnagy volt, az ő kreatúrája és kéme; a Szemjonovszkij ezred Usakov tábornok parancsnoksága alatt állott, aki teljesen Biron híve volt; az Izmaili ezred élén Gusztav Biron, a herceg fivére, a lo-

vasgárda ezrede élén pedig fia, Péter herceg állott, de mivel ő még igen fiatal volt, az ezredparancsnok kötelezettségeit egy kurlandi töltötte be: Lieven, a későbbi tábornagy.

De mihelyt Biron régens lett, összeesküvést szőttek ellene, s ebben részt vett Gramatyin, a braunschweigi herceg titkára is, ami egyik oka volt annak, hogy Biron durván bánt a herceggel és Anna hercegnővel. A titkár és társai, akiket valatásnak és kínzásnak vetettek alá, mindent bevallottak. Ezzel kezdődött Biron régenssége.

Mivel ellensége volt a porosz királynak, újabb alkudozásokba kezdett a bécsi udvarral, ezek azonban következmények nélkül maradtak, mert régenssége csak húsz napig tartott, október 18-tól november 7-ig, amikor is elfogták, és másnap Schlüsselburgba küldték, onnan pedig Pelimbe, Szibériába. Száműzetésének helyét egyik állítólagos barátja választotta ki, Cserkasszkij herceg, aki előzőleg mint kormányzó Tobolszkban működött, és jól ismert minden olyan helyet, ahol a kegyvesztetté vált személyek tartózkodni szoktak.

II/6. A SZÁRAZFÖLDI NEMESI HADTEST MEGALAPÍTÁSA

1731. július 29.

A Szárazföldi nemesi hadtest (Kadéthadtest) létrehozása a nemesi fiatalság számára a nemesség régi óhajának teljesítését jelentette. Ezzel az intézkedéssel az orosz kormányzat visszavonta azt az I. Péter által bevezetett gyakorlatot, amely szerint minden nemes köteles volt egyszerű közlegényként megkezdni a katonai szolgálatot. Ugyanakkor a rendelet létrehozott egy európai mintára megszervezett, széles körű ismereteket adó világi oktatási intézményt is.

Forrásközlés: Основание Сухопутного шляхетского корпуса. In: Орлов А. С. и др. Хрестоматия по истории России с древнейших времен до наших дней. М., 1999. С. 189. Fordította: Erdős Anna.

Örök emlékéü nagybátyánk, Nagy Péter cár szüntelen munkálkodásával a hadügyeket olyan virágzó állapotba hozta, hogy az orosz katonák az egész világ előtt bizonyíthaták bátorságukat és felkészültségüket. Ennek érdekében őfelsége rendelete előírta, hogy az összes ifjú nemest a legalsó beosztásokba kell helyezni a gárdában, hogy ezáltal mintegy kijárva az iskolát, a szolgálatban előrehaladjanak. Őfelsége a polgári és politikai ügyekben sem méltóztatott kisebb igyekezettel tevékenykedni, idegen országokba küldött fiatalokat, hogy tanuljanak, azután pedig saját birodalmában is elrendelte, hogy minden kollégiumban nemesi junkerek legyenek, hogy a titkári feladatok elvégzésével kezdve később egyre feljebb juthassanak, a legmagasabb fokozatokig, ahogy ez más európai országokban szokás. Végezetül pedig megalapította a Tudományos Akadémiát. Annak ellenére, hogy hadügyeink a mai napig is maradéktalanul rendes állapotban vannak, mivel ily dicsőséges és az állam számára szükséges ügyeket a legnagyobb hozzáértéssel kell művelni, igen nagy szükség van arra, hogy a szlahtát fiataloktól kezdve okítsák e tárgyak minél alaposabb elméleti ismeretére, később pedig a gyakorlat-

ban is bizonyítható alkalmasságát. Ennek érdekében elrendeltük a kadéthadtest létrehozását, amely kétszáz, 13–17 éves orosz, valamint esztlandi és livlandi tartományokból származó nemes ifjúból áll, akiket aritmetikára, geometriára, rajzra, erődépítésre, tüzérségi ismeretekre, vívásra, lovaglásra és egyéb, a hadművészetben szükséges tudományokra fognak oktatni. De mivel nem minden ember érez természetes hajlamot a katonai pályára, az államban nem kevésbé fontos a politikai és polgári oktatás sem. Ezért az intézményben legyenek idegen nyelveket, történelmet, földrajzot, jogot, táncot, zenét és más hasznos tudományokat oktató tanárok, hogy mindenkit természetes hajlamai figyelembevételével lehessen tanulásra beosztani. [...]

II/7. MINDEN ZSIDÓNAK A NAGY- ÉS KISOROSZ VÁROSOKBÓL ÉS FALVAKBÓL TÖRTÉNŐ KIUTASÍTÁSÁRÓL

Személyes rendelet
1742. december 2.

Erzsébet cárnő rendelete jól példázza a vallási kérdésekben képviselt, türelmesnek éppen nem nevezhető álláspontját. Uralkodása alatt fellángolt az óhitűek üldözése és a pogányok erőszakos térítése, számos örmény templomot és muzulmán mecsetet leromboltak. Az itt közölt rendelet végrehajtása során a Szenátus tájékoztatta a cárnőt arról, hogy a zsidók kitiltása az országból a kereskedelemnek és a kincstárnak egyaránt kárt okoz. Erzsébet azonban kitarított döntése mellett, azzal az indokkal, hogy „Krisztus ellenségeitől nem akarok semmiféle anyagi hasznot”.

Forrásközlés: О высылке как из великороссийских, так и из малороссийских городов, сел и деревень всех жидов... In: Полное собрание законов Российской империи, том XI. СПб., 1830. С. 727–728. Fordította: Erdős Anna.

Már az eddigiek során is nem egy alkalommal elődeink különböző években kiadott rendeletei, legutóbb pedig boldog és örök emlékű, mindenki által szeretett anyánk, Katalin császárnő 1727. április 26-i rendelete megtiltotta a zsidóknak, hogy birodalmunk területén bárhol, nagy- vagy kisorosz városokban éljenek. Ugyanakkor értesültünk arról, hogy a zsidók különböző okokból – így például kereskedelem vagy kocsmák tartása céljából – továbbra is a birodalmunkban élnek, mindenekelőtt pedig Kisoroszországban, amitől nem várhatunk semmi mást, csak hű alattvalóinknak a Megváltó Krisztus eme gyűlöltői által okozott nagy károkat. És mivel a mi legkegyesebb anyai szándékunk az, hogy hű alattvalóinkat és az egész birodalmunkat a fenyegető vagy akár csak lehetséges rossz következményektől minden erőnkkel megvédjük, azokat elhárítsuk; erre emlékeztetve a legkegyesebben megparancsoljuk, hogy ezen legmagasabb rendeletünk kihirdetése után birodalmunk egész területéről, a nagy- és kisorosz városokból és falvakból haladéktalanul utasítsanak ki a határokon túlra minden férfi- és nőnemű zsidót, rangtól és méltóságtól függetlenül, egész vagyonukkal együtt, és a jövőben semmilyen indokkal és semmilyen céllal birodalmunkba be ne engedjék őket, kivéve azokat, akik a mi görög felekezetű keresztény hitünket fel akarják venni.

Az ilyeneknek megkeresztelkedésük után meg kell engedni, hogy birodalmunkban éljenek, de az államból már nem szabad kiengedni őket. A zsidókat a határainkon való átkelésükkor anyánk, a cárnő rendelete értelmében figyelmeztetni kell, és szigorúan ellenőrizni, hogy Oroszországból külföldre semmilyen aranyat, sem pedig ezüstpénzt ki ne vigyenek. [...]

És hogy erről a legkegyesebb rendelkezésünkről minden rangú és méltóságú alattvalónk tudomást szerezhessen, a legkegyesebben megparancsoltuk, hogy ezen legmagasabb rendeletünket nyomtassák ki, és egész birodalmunk területén hozzák nyilvánosságra.

II/8. RENDELET A BIRTOKOSOK AZON JOGÁRÓL, HOGY PARASZTJAIKAT SZIBÉRIÁBA SZÁMŰZHETIK

1760. december 13.

A rendelet szélesítette a földbirtokosok jogkörét, de bizonyos megszorításokkal: csak a 45 év-nél nem idősebb, munkaképes parasztokat lehetett feleségükkel együtt száműzni. Szibériában a földesúr parasztjai állami parasztokká váltak, és gyakran jobb minőségű földeken gazdálkodhattak az eddigieknél jobb feltételek között.

Forrásközlés: Указ о праве помещиков ссылать крестьян в Сибирь на поселение. In: Орлов А. С. и др.: Хрестоматия по истории России с древнейших времен до наших дней. М., 1999. С. 189. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 263–264.

Közhírré tétetik. Mivelhogy a szibériai kormányzásban és az irkutszki tartományban, a nyercsinszki kerületben a letelepedésre és a földművelésre igen alkalmas helyek vannak, amelyek benépesítését államérdek követeli, ez okból a Kormányzó Szenátus méltóztatott elrendelni a következőket: minden kormányzó-ságban közhírré kell tenni nyomtatott parancsok útján: 1. Ha valamelyik földbirtokos azon cselédeit és parasztjait, az asszonyokat is beleértve, akik a helyzetük-ből folyó köteles szolgálatok végzése helyett tolvajkodásukkal, iszákosságukkal és más megengedhetetlen orcátlan viselkedésükkel sok kárt, bajt, veszteséget és nyugtalanságot okoznak, az ilyeneket ezekért az ocsmányságokért, ha alkalmasak paraszti és más munkára és 45 évnél nem öregebbek, ha valamelyik földbirtokos át akarja adni a jelzett település céljaira Szibériába való említett elküldésük végett, át kell venni saját jelentésük alapján maguktól a földbirtokosoktól vagy megbízottjaiktól... és a földbirtokosoknak és megbízottaiknak megfelelő nyugtákat kell adni, hogy a későbbi újoncállításoknál ezeket a parasztokat be tudják számítani, és átadásuk az újoncok szedése alkalmával semmi következménnyel ne járjon, és semmi veszteséget ne okozzon; és akik közülük nők, az ilyen embereket feleségükkel együtt kell átadni; ha pedig valakinek közülük kiskorú gyermekei vannak, akiket a földbirtokosok apjukkal és anyjukkal együtt letelepedésre kívánnak átadni, értük külön fizetni kell a kincstárból a földbirtokosoknak... férfinemű-ekért 5 éves korig 10-10 rubelt, 5-től 15 éves korig 20-20 rubelt, 15 éveset pedig

fizetség nélkül be kell számítani újoncállításkor, a kiskorú nőneműekért a fenti összegek felét kell fizetni. [...]

Hogy az udvari, színóduusi, püspöki, kolostori és állami parasztok és a kereskedők is, ahogy fentebb írtuk, az ocsmány és a közösségre ártalmas emberek letelepedésre való átadását és az újoncállításkor való beszámítását ki tudják használni, nekik is, mint a földbirtokosoknak, az ilyen emberek átadását a fent előírtak alapján engedélyezzük.

II/9. KIÁLTVÁNY AZ EGÉSZ OROSZ NEMESSÉGET MEGILLETŐ SZABADSÁG ADOMÁNYOZÁSÁRÓL

1762. február 18.

Az itt közölt kiáltvány kiadásával teljesült a kötelező szolgálat eltörlésével kapcsolatos régi nemesi törekvés. Még 1736 decemberében 25 évben korlátozták a nemesi szolgálat időtartamát, és megengedték azt is, hogy az egyik fiúgyermek a család birtokán maradjon a gazdálkodás irányítása céljából. Az 1762. évi kiáltvány világosan rögzítette a nemesek jogait, és kivételes státust biztosított nekik az állammal, de főként a társadalom többi részével szemben.

Forrásközlés: Манифест о даровании вольности российскому дворянству. In: Полное собрание законов Российской империи, том XI. СПб., 1830. С. 912–915. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 264–265.

...Mi... a Magasságostól kapott hatalmunknál fogva, legfelsőbb császári kegyességünkől kifolyólag, mostantól fogva örök időkre és az elkövetkezendő nemzedékekre szóló érvénnyel az egész orosz nemességnek azt a jogot és szabadságot adományozzuk, hogy szolgálatukat mind birodalmunkban, mind a velünk szövetséges európai hatalmaknál a következő törvényes rendelkezések alapján folytathatják:

1. Valamennyi, ez idő szerint nekünk bármilyen fajta szolgálatot teljesítő nemes addig folytathatja szolgálatát, ameddig akarja és vagyoni állapota megengedi, mindazonáltal a katonai szolgálatot teljesítők sem hadjárat idején, sem annak megkezdése előtt három hónappal a szolgálatból való elbocsátásukat vagy obsitot kérni ne merészeljenek, de a hadjárat befejezése után a katonai szolgálatot az államon belül vagy kívül teljesítők kérhetik parancsnokaiktól a szolgálattól való elbocsátásukat vagy obsitot. [...]

2. Minden szolgáló nemes rendes és feddhetetlen szolgálataért elbocsátásakor meg kell jutalmazni a következő rangba történő előléptetéssel, ha egy évnél tovább szolgált abban a rangban, amelyben elbocsátást nyert, és ha a szolgálattól végleg visszavonul. Ha pedig valaki a katonai szolgálatból polgári szolgálatba megy át, és jut neki betöltetlen tisztség, őt ugyancsak az ügyét megvizsgálva kell megjutalmazni, ha három éve egy rangban szolgál, vagyis abban, amelyben polgári vagy más szolgálatunkba belép. [...]

4. ...Ha pedig valaki, miután szolgálatunkból elbocsátották, más európai

országba kíván utazni, ennek Külügyi Kollégiumunk adjon megfelelő útleveleket mindenféle akadályok támasztása nélkül, de írja elő kötelezően, hogy amikor a szükség megköveteli, az országunk határain kívül élő nemesek térjenek vissza hazájukba, s mihelyt ez kellőképpen közhírré tétetik, mindegyikük a lehető legnagyobb gyorsasággal teljesítse parancsunkat birtokaik elkobzásának terhe alatt. [...]

9. Mivelhogy ezt a mi legkegyelmesebb intézkedésünket az egész nemesség javára örök időkre alapvető és megváltoztathatatlan szabályként törvénnyé tesszük, annak záradékaul császári szavunkkal a legünnepélyesebben megerősítjük, hogy örökre szentül és sérthetetlenül megtartjuk jelenlegi hatályában a vele járó kiváltságokkal együtt, sőt minket követő törvényes utódaink sem változtathatnak semmilyen tekintetben rajta, mert ennek a mi törvényes intézkedésünknek megtartása az oroszországi autokrácia trónjának megingathatatlan támasza leendő; viszont reméljük, hogy az egész orosz nemesség átérzi a mi irántuk és utódaik iránt tanúsított kegyességünket; és hozzánk való legodaadóbb alattvalói hűségükből és buzgalmukból kifolyólag köteletségének fogja tekinteni, hogy ne hagyja ott a szolgálatot, és ne igyekezzék kibújni alóla, hanem serényen és szívesen lépjen szolgálatba, és becsületes és tisztességes módon a lehetőség határáig teljesítse, és ezenfelül gyermekeit buzgón, szorgalmasan taníttassa az illő tudományokra, amiért is hazánk minden hű és igaz fiának megparancsoljuk, hogy azokat, akik sehol, semmilyen szolgálatot nem teljesítettek, hanem csak elvonultan, lustán és tétlenül tékozzolják el egész életüket, s gyermekeiket sem taníttatják semmilyen hasznos tudományra a haza üdvére, ezeket, mint akik a köz javával nem törődnek, vessék meg és nézzék le, és udvarunknál se jelenhesenek meg, se nyilvános gyűléseken és ünnepségeken ne tűrjék meg őket.

II/10. A MOSZKVAI EGYETEM SZABÁLYZATA

1755. január 12.

Már a XVII. század végén felmerült egy felsőfokú oktatási intézmény létrehozásának gondolata. 1687-ben Moszkvában megnyílt a főként állami és egyházi szolgálatra alkalmas szakemberek képzését biztosító szláv–görög–latin akadémia, amely azonban nem felelt meg a Péter által kezdeményezett nyugati mintájú reformok céljainak. 1724-ben I. Péter rendeletet adott ki a Tudományos Akadémia megalapításáról. A tervet értelmében az akadémia mellett gimnázium és egyetem is működött, az egyetem azonban háttérbe szorult a rendszerben: pénzügyi nehézségekkel küzdött, és egyetlen növendéke sem jutott el a professzori címig. Az 1750-es években a híres orosz tudós, M. V. Lomonoszov (1711–1765) kezdeményezte az új, Moszkvában létesítendő egyetem megszervezését, és ehhez tevékeny támogatóra talált az oktatás és művészet európai műveltségű pártfogójában, Erzsébet cárnő kegyencében, I. I. Suvalovban (1727–1797), aki előterjesztette a Lomonoszov által összeállított és később a cárnő által jóváhagyott egyetemalapítási tervet. Erzsébet rendelete szerint az egyetem székhelyéül az alábbi okok miatt választották Moszkvát és nem Szentpétervárt: 1. Moszkvában sok nemes és úgynevezett vegyes rendű, vagyis a papoktól, kereskedőktől, kishivatalnokoktól származó állampolgár él. 2. A város az ország központjában helyezkedik

el. 3. Itt olcsó az egyetem fenntartása. 4. Itt él a hallgatók sok rokona és ismerőse. 5. Számos, földbirtokosok által alkalmazott házitanító található ebben a városban.

Szövegközlés: Проект о Учреждении Московского университета. In: Московский университет в воспоминаниях современников. М., 1989. С. 31–35. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 364–365.

1. § Ennek az egyetemnek és a mellette levő gimnáziumoknak a fenntartására elég 10 ezer rubel évenként.

2. § *a)* Véleményünk szerint a tudományok serkentéséhez felette szükséges, hogy a felséges császárnő az újonnan alapított egyetemet vegye legmagasabb pártfogásába, és mint ahogy ez más államokban szokásos, kegyeskedjék egy vagy két kiváló személyt az egyetem kurátorává kinevezni. Ezek kötelessége lesz, hogy az egész testületre felügyeljenek, és annak felmerülő szükségleteiről cári felségednek jelentést tegyenek.

b) Szükséges, hogy ez a testület a Kormányzó Szenátuson kívül ne legyen alárendelve semmilyen más hivatalos helynek, és senki mástól semmilyen parancsot ne fogadjon el.

c) A professzorok, tanárok, valamint más, az egyetem védnöksége alatt állók az egyetemi bíróságon kívül semmilyen más bíróság előtt ne vonassanak felelősségre az egyetemi kurátorok és az igazgató tudta nélkül.

d) Az egyetemhez tartozó valamennyi méltóság a maga házában mentes legyen az őriztetéstől és mindenfajta rendőri zaklatástól, továbbá attól, hogy fizetéséből levonjanak, és rajta bármilyen adót behajtsanak.

3. § Az egyetem élén külön igazgató álljon, hogy legyen, aki a számára kiadott instrukciók szerint igyekszik gondoskodni az egyetem jólétéről: irányítsa annak anyagi ügyeit, a professzorokkal együtt gondoskodjék a tudományok fejlődéséről az egyetemen és a tanításról a gimnáziumban, folytasson levelezést minden hivattal az egyetemet érintő ügyekben, és a fent felsoroltakról készítsen jelentést a kurátoroknak, s kérje hozzájárulásukat.

4. § Annak ellenére, hogy a filozófián és jogtudományon kívül minden egyetemen kell oktatni teológiai ismereteket is, az erről való gondoskodást igazságosan a Szent Szinódusra hagyjuk.

5. § Az egyetem három fakultásán⁵ tíz professzor legyen...

6. § Mindegyik professzor köteles nyilvánosan, és ezért a hallgatóktól külön fizetséget nem igényelve előadásokat tartani tudományáról legalább két órán át naponta, leszámítva a vasárnapokat, a táblázatban felsorolt ünnepeket,⁶ valamint a szombatokat. Ezenkívül privát módon bárkit taníthatnak mérsékelt fizetségért, ha ez nem szünetelteti és nem akadályozza a nyilvános előadásokat.

7. § Naponta egyszer, nevezetesen szombat délelőttönként az összes oktató köteles részt venni az igazgató jelenlétében megtartott gyűléseken, amelyeken meg kell tanácskozni és meg kell vitatni a tudományok jobb művelését serkentő szabályokat és intézkedéseket. Ilyenkor minden professzornak javaslatokat kell előterjesztenie mindarról, amit a szakmájában szükségesnek és megjavítandónak

⁵ A jogi, filozófiai és orvosi fakultásokról van szó.

⁶ A táblázatban felsorolt ünnepek (табельные праздники) az állami ünnepeket jelentik.

tart. Ugyanezek a gyűléseken kell döntést hozni minden, a hallgatókat érintő ügyről is, és kiszabni a büntetéseket, amennyiben valakit valamilyen nagy arcátlanság vagy a szabályok elleni vétség miatt elmarasztalnak.

8. § Egyetlen professzor se válasszon tetszése szerint módszert vagy szerzőt, hogy a maga tudományát hallgatóinak így adja elő, hanem minden professzor alkalmazkodjék a professzorok gyűlése és a kurátorok által előírandó rendhez és szerzőkhöz.

9. § Minden nyilvános előadást latinul vagy oroszul kell megtartani, attól függetlenül, hogy mi illik az előadás tárgyához, és az illető professzor orosz-e vagy külföldi.

10. § Minden professzor köteles úgy összeállítani a kurzusát, hogy a félév elteltével, vagyis az egyik vakációtól a másikig egy részét, egy év elteltével pedig az egész kurzust befejezze.

11. § A félév kezdetén elindított új előadásokat ki kell hirdetni az egyetem épületében kifüggesztett lapon vagy az előadás-katalógusban.

12. § Az egyetemen évente kétszer legyenek nagy vakációk: télen december 18-tól január 6-ig, nyáron pedig június 10-től július 1-jéig.

13. § Minden hónap végén ki kell jelölni egy szombati napot, amelyen a professzorok állapodjanak meg, hogy hallgatóikat miképpen bírják rá kérdéseknek egymás közötti megvitatására, és ebből a célból adjanak fel nekik téziseket, amelyeket három nappal korábban függeszzenek ki a nagy auditórium ajtajára, hogy a vitában részt venni óhajtóknak legyen idejük a felkészülésre.

14. § Mindegyik vakáció előtt nyilvános vitákat kell tartani, amelyekre meg kell hívni a tudományok minden kedvelőjét. A vita elején egy egyetemista mondjon rövid, latin nyelvű beszédet, egy másik pedig a vita végén orosz nyelvűt, a megfelelő tárgyat megválasztva. [...]

21. § Azoknak, akik tanulmányaikat sikeresen befejezték, és tudásukkal és szorgalmukkal a megfelelő jutalmakat megszerezték, ráadásul jó magaviseletet is tanúsítottak, kapjanak az egyetemtől bizonyítványt az igazgató és az összes professzor aláírásával. Ezen bizonyítványok alapján kell azokat, akik ezt szeretnék, polgári szolgálatra alkalmazni, természetüknek és tudásuknak megfelelően, és támogatást kell nekik nyújtani a többiek serkentésére.

22. § Minden egyetemista köteles három évig tanulni az egyetemen. Ez alatt az idő alatt sikeresen elsajátíthatja az egyetemen oktatott összes tudományokat, de legalábbis azokat, amelyek későbbi tervei valóra váltását szolgálják. Ez idő eltelté előtt pedig senkit sem szabad akarata ellenére a tudományoktól elszakítani és szolgálatra kényszeríteni. [...]

24. § Az egyetemen tanuló diákok az egyetemi bíróságon kívül semmilyen más bíróság illetékessége alá ne tartozzanak, és ha valamilyen nemkívánatos ügybe keverednek bele, semmiképp se érintsék őket, hanem vezessék haladéktalanul az egyetemi házba, és az igazgató a bűn mérlegelése után szabja ki rájuk a megfelelő büntetést, vagy küldje át őket ahhoz a bírósághoz, amelyhez az ilyen ügyek tartoznak. [...]

26. § Mivelhogy a tudományok nem tűrik a kényszert, és joggal soroltnak a legnemesebb emberi foglalkozások közé, ez okból sem az egyetemre, sem pedig a gimnáziumba nem szabad felvenni sem jobbágyokat, sem urasági cselédeket; de

ha egy nemesember, mert valamelyik jobbágyának olyan fiát, akiben különös észbeli tehetséget lát, ki akarja taníttatni a szabad tudományokra, előzőleg ezt a fiatalembert nyilvánítsa szabaddá, és minden jogáról és hatalmáról lemondva, amellyel korábban felette bírt, adjon keze írásával és tanúk aláírásával ellátott elbocsátó levelet neki, és emellett vállaljon kötelezettséget maga és örökösei nevében, hogy a tanuló illendő eltartásáról gondoskodni fognak mindaddig, amíg az egyetemhez tartozónak számít, és a tudományok tökéletes elvégzéséig az egyetemtől semmi szín alatt el nem vonják. [...]

28. § Mindenkinnek, aki az egyetemen a professzorok előadásait szeretné hallgatni, ezt megelőzően meg kell tanulnia idegen nyelveket és a tudományok alapjait. De mivel Moszkvában nincsenek olyan rendszeresen megalapított szabad iskolák, amelyekben a fiatalok kellő felkészítést és készségeket szerezhetnek a magasabb tudományok tanulmányozásához, a császárnő öfelsege elrendelni méltóztatik, hogy a moszkvai egyetem mellett és irányítása alatt létesüljön két gimnázium, egyik a nemesek, másik a nem nemesi rendűek számára, de a jobbágyok kivételével. [...]

39. § Hogy a nemesek és a nem nemesi rendűek közötti különbség fenntartassék, más-más gimnáziumban kell tanítani őket; de mihelyt a gimnáziumot elhagyják, és egyetemi hallgatók lesznek, a magasabb tudományokat műveljék együtt a nemesek és a nem nemesi rendűek, hogy ezzel jobban ösztönözzük őket a szorgalmas tanulásra. [...]

42. § Minden professzornak, tanárnak és más egyetemi alkalmazottnak az egyetem épülete és a gimnázium mellett kell laknia, hogy ne vesztegessék hiába az idejüket oda-vissza való járással. [...]

III.
FELLENDÜLÉS ÉS MEGTORPANÁS
(1762–1801)

III/1. II. KATALIN ELBESZÉLÉSE TRÓNRA LÉPÉSÉRŐL

Az 1762. június 28–29-i palotaforradalom megfosztotta hatalmától III. Pétert, és trónra emelte feleségét, Katalint. Volt szeretőjének, S. A. Poniatowskinak¹ írt, de valószínűsíthetően a szélesebb európai közvéleménynek szánt, 1762. augusztus 2-i levelében Katalin leírta az államszínny eseményeit. A nyilvánvalóan elfogult leírás a puccs körülményeiről tudósító egyik legkorábban keletkezett forrás.

Forrásközlés: Мыльников А.: Петр III. М., 2002. С. 440–446. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 269–272.

Már hat hónapja, hogy trónra lépésem terve felmerült. III. Péter azt a jelentéktelen kis eszt is elveszítette, amellyel rendelkezett. Minden tekintetben kíméletlenül járt el; le akarta törni a gárdát, és azért háborúba küldte; le szeretne volna váltani a maga holsteini csapataival, amelyeknek a városban kellett volna maradniuk. Az volt a szándéka, hogy hitet cserél, nőül veszi L. V.-t (Jelizaveta Voroncovát),² engem pedig börtönre vet. A béke ünneplésének napján nyilvánosan megsértett az asztalnál,³ és estére elrendelte elfogatásomat. Nagybátyám, György herceg bírta rá ennek a parancsnak a megváltoztatására.

Ettől a naptól fogva kezdtem odafigyelni azokra a javaslatokra, amelyeket a császárnő halála óta már nemegyszer tettek nekem.⁴ A terv abból állt, hogy a cárt elfogják a szobájában, és becsukják, mint annak idején Anna hercegnőt gyermekeivel.⁵ III. Péter elutazott Oranienbaumba.⁶ Bízunk benne, hogy a gárdaezredek kapitányainak túlnyomó része mellettünk van. A titok legrejtettebb szálait a három Orlov fivér⁷ tartotta a kezében. Osten említette, hogy látta, az idősebb mint őrködött lépteim felett, és mint követett el ezernyi ostobaságot. Irántam való szenvedélyes ragaszkodásáról mindenki tudott, és őt minden tettében ez az érzés irányította. Ezek rendkívül határozott férfiak voltak, és mivel a gárdában szolgáltak, a katonák nagy része igen szeretne őket. Igencsak le vagyok kötelezve ezeknek az embereknek, amiről egész Pétervár tanúbizonyságot tehet.

A gárdabeliek hangulata már elő volt készítve, és a vége felé 30–40 tisztet és

¹ S. A. Poniatowski (1732–1798): 1757 és 1762 között tartózkodott Szentpétervárott, III. Ágost lengyel király követeként.

² Jelizaveta Voroncova (1739–1792): Katalin udvarhölgye, III. Péter szeretője.

³ 1762. június 9-én az ebédnél III. Péter nyilvánosan „hülyének” nevezte feleségét.

⁴ Azaz 1761. december 25-e óta, amikor Jelizaveta Petrovna meghalt.

⁵ Valószínűleg Anna Leopoldovna hercegnőről van szó, akit 1741 novemberében tartóztattak le kiskorú gyermekével együtt az Erzsébetet trónra emelő puccs során.

⁶ Oranienbaum: III. Péter vidéki rezidenciája 40 kilométerre Szentpétervártól.

⁷ Grigorij Orlov (1734–1783): az események idején gárdatiszt, a hétéves háború hőse, Katalin szeretője. Testvéreivel, Alekszejel (1737–1807) és Ivánnal (1738–1791) meghatározó szerepet játszottak az államszínny megszervezésében.

kb. 10 ezer katonát avattak be a titokba. Három hét leforgása alatt az ügynek egyetlen árulója sem akadt, mivel négy külön párt volt, és ezek főnökei gyűltek össze tanácskozássra, a titok érdemi részéről csak az említett három fivér tudott. Panyin⁸ azt akarta, hogy a palotaforradalom fiam javára történjék, de ők semmi körülmények között sem voltak hajlandók beleegyezni ebbe.

Peterhofban⁹ voltam. III. Péter Oranienbaumban élt és tivornyázott; árulás esetére megegyeztek abban, hogy nem várják meg visszatérését, hanem össze- gyűjtik a gárdabelieket, s engem cárnőnek kiáltanak ki. Ez az irántam való felbuz- dulás ugyanazzal a következménnyel járt, mint aminőt az árulás eredményezett volna. 27-én a katonák soraiban elterjedt a hír, hogy elfogtak. A katonák izgalom- ba jöttek, egyik tisztünk lecsillapította őket. Az egyik katona Passzek kapitányhoz ment, a párt egyik vezető emberéhez, és közölte vele, hogy meghaltam. A kapi- tány megnyugtatta, hogy hírei vannak rólam. A katona továbbra is aggódott ér- tem, egy másik tiszthez ment, és elmondta neki ugyanazt. Ez nem volt beavatva a titokba. Megdöbönt, mert a tiszt elküldte a katonát anélkül, hogy letartóztatta volna. Elment az őrnagyhoz, és az katonákat küldött, hogy Passzeket tartóztassák le. És íme, forrongott az egész ezred. Még ezen az éjszakán jelentés ment Ora- nienbaumba. Az izgalom elfogta a mi összeesküvőinket is. Meghozták a döntést: mindenekelőtt hozzám menesztették a második Orlov fivért, hogy engem vigyen a városba, a másik kettő pedig ment mindenfelé hírül adni, hogy nemsokára érkezem. A hetman,¹⁰ Volkonszkij¹¹ és Panyin tudott a titokról.

28-án reggel hat órakor nyugodtan aludtam Peterhofban. Az előző nap nagy izgalmak közt telt el, hiszen tudtam az összes előkészületről. Belépett a szobám- ba Alekszej Orlov, és nagy nyugalommal azt mondta: „Ideje, hogy felkeljen: min- den készen áll arra, hogy cárnővé kiáltuk ki.” Kértem, hogy tájékoztasson rész- letesen, amire azt felelte: „Passzeket elfogták.” Nem haboztam tovább, amilyen gyorsan csak tudtam, felöltöztem, nem csináltam nagy toalettet, beültem a kocsiba, amelyet ő előállított. Egy másik tiszt lakájnak öltözve a kocsi ajtajánál állott; egy harmadik elébem jött Peterhofból néhány versztára. A várostól öt versztára találkoztam a legidősebb Orlovval és az ifjabb Barjatyinszkij herceggel.¹² Barja- tyinszkij átengedte nekem a helyét egyfogatú kocsijában, mert az én lovaim már kimerültek, azt követően pedig az Izmajlovói ezredhez mentünk. Ott összesen tizenkét embert találtunk és egy dobost, aki riadót vert. Összefutottak a katonák, körülvettek, csókolták a lábam, a kezem, a ruhám, és megmentőjüknek neveztek.

Ketten papot hoztak elő, aki kereszttel érkezett. Elkezdték letenni nekem az esküt. Mikor befejezték, megkértek, hogy üljek a kocsiba. A pap a kereszttel elől haladt, a Szemjonovszkojei ezredhez mentünk, amely vivát, vivát! kiáltásokkal jött elénk. Elhaladtunk a Kazáni templom előtt, ahol kiszálltam. Megérkezett a Preobrazsenszkojei ezred vivát kiáltásokkal, és ezt hallottam tőlük: „Bocsánatot

⁸ Nyikita Panyin (1718–1783): 1760-tól Katalin fia, Pál nevelője, később híres orosz diplomata.

⁹ Peterhof: a XVIII. századtól kezdve az orosz cárok egyik rezidenciája Szentpétervártól 30 kilo- méterre.

¹⁰ Kiril Razumovszkij (1728–1803): Ukrajna hetmanja.

¹¹ Mihail Volkonszkij (1713–1788): herceg, tábornok, később Moszkva kormányzója.

¹² F. Barjatyinszkij (1742–1814): abban az időben gárdatiszt, később részt vett a III. Péter halálához vezető eseményekben.

kérünk azért, hogy utolsónak érkeztünk, tisztjeink tartottak vissza bennünket, de íme, közülük négyet foglyokként hozunk felségedhez, hogy megmutassuk igyekezetünket, mert mi ugyanazt kívántuk, amit társaink kívántak.” Megérkezett a lovas gárda. Olyan szilaj elragadtatásban volt, amelyhez foghatót sohasem láttam, a gárda sírt, a haza felszabadítását hangoztatta fennen. Ez a jelenet a hetman kertje és a Kazáni templom között ment végbe. A lovas gárda teljes létszámban volt jelen, élén a tisztekkel...

Az új Téli Palotába mentem, ahol a Szinódus és a Szenátus összegyűlve fogadott. Ott gyorsan megszerkesztették a manifesztumot és az esküszöveget. Majd lementem, és gyalog elléptem a csapatok előtt. Több mint 14 ezren lehettek a gárdából és a reguláris ezredekéből. Alig pillantottak meg, hangos örömkialtások hallatszottak, s ezeket a nagyszámú tömeg meg-megismételte.

A régi Téli Palotába mentem, hogy a szükséges intézkedéseket megtegyem, és az ügyet befejezzem. Itt tanácsot ültünk, és elhatároztuk, hogy – velem az élen – Peterhofba megyünk, ahol III. Péternek minden valószínűség szerint ebédelnie kellett. Az egész országúton végig mindenütt őrszemek voltak felállítva, s időről időre kémekeket hoztak oda hozzám. Talizin tengernagyot Kronstadtba küldtem. Megérkezett Voroncov kancellár, akit azért küldtek, hogy szemrehányást tegyen nekem elutazásom miatt: a templomba vezették, hogy letegye rám az esküt. Megérkezett Trubeckoj herceg és Suvalov gróf, szintűgy Peterhofból, hogy a katonaságot a cárra hűségükben megtartsák, és engem megöljenek. Ellentmondást nem tűrve velük is letették az esküt.

Miután összes futárainkat széjjelküldtük, és részünkről az összes óvatossági rendszabályokat foganatosítottuk, körülbelül este tíz órakor gárdaegyenruhába öltöztem, és megparancsoltam, hogy kiáltsanak ki ezredesnek, ami leírhatatlan örömrivalgást keltett. Lóra ültem, és csak néhány embert hagytunk hátra minden ezredből a városban maradt fiam védelmére. A csapatok élére álltam tehát, és egész éjszaka vonultunk Peterhof felé. Amikor egy ezen az úton fekvő kisebb kólossorhoz érkeztünk, megjelent Golicin alkancellár III. Péternek igen hűvelő hangú levelével. Még nem mondtam, hogy amikor a várost elhagytam, megjelent nálam három gárdabeli katona, akiket azért küldtek Peterhofból, hogy a nép között egy manifesztumot terjesszenek, s így szóltak: „Vedd át, amit III. Péter ideadott nekünk, átadjuk neked, és örvendünk, hogy csatlakozhatunk társainkhoz.”

Az első levelet követte egy másik, ezt Mihail Izmajlov tábornok adta át, aki lábamhoz vetette magát, és így szólt: „Becsületes embernek tart-e engem?” Azt feleltem neki, hogy igen. „Nos hát – mondotta – kellemes okos emberekkel egy gyékényen árnálni. A császár le akar mondani. Át fogom őt adni önnek az ő teljesen önkéntes, trónról való lemondása után. Minden nehézség nélkül mentem meg hazámat a polgárháborútól.” Megbízást adtam neki erre, és ő elindult azt végrehajtani. III. Péter lemondott Oranienbaumban, minden kényszerítés nélkül, 1590 holsteinitől körülvéve, és megérkezett Jelizaveta Voroncovával, Gudoviccsal¹³ és Izmailovval Peterhofba, ahol személyének védelmére hat tisztet és néhány katonát adtam mellé...

¹³ Ivan Gudovics (1741–1820): tábornok, Katalin trónra lépése után letartóztatták, de hamarosan szabadlábba helyezték.

...A trónjától megfosztott uralkodót Alekszej Orlov irányítása alatt, négy tiszt és egy nyugodt, válogatott emberekből álló osztag kíséretében Peterhoftól 25 versztányira, egy Ropsa nevű, igen félreeső és igen kellemes helyre küldtem arra az időre, amíg szép és megfelelő szobákat rendeznek be számára Schlüsselburgban, és amíg nem tudnak számára rendelkezésre bocsátani lovakat a postaállomásokon. De az Úr másképp rendelkezett.

A volt cárt nagyon megijesztette, hogy hasmenést kapott, és az három napon át tartott, sőt nem szűnt meg a negyediken sem, amikor is rendkívül sokat ivott. Megtehetette, mert mindene megvolt, amit csak akart, a szabadságon kívül. (Egyébként tőlem csak azt kérte, hogy szeretőjét, kutyáját, négerét és a hegedűjét magával vihesse. A kért dolgok közül csak a három utolsót küldtem el neki, mert attól féltem, hogy első kívánságának teljesítése botrányt okoz, és még erősebbé teszi a forrongást azok között, akik kísérték.) Pétert aranyeres kólikaroham fogta el agyvértolulással együtt. Két napig ebben az állapotban volt, ezt követően rettenetes gyengeség lépett fel nála, és bár a doktorok minden tőlük tehetőt elkövettek, kiadta lelkét; (előzőleg) egy lutheránus papot kért.

Attól tartottam, hogy tisztjeim mérgezték meg, felboncoltattam, de semmi kétség, (méregnek) legkisebb nyomát sem találták; gyomra teljesen egészséges volt, a belekben fellépő gyulladás és gutaütés következtében halt meg. Szíve rendkívül kicsiny volt, és teljesen meg volt ráncosodva.

Miután Peterhofból elvitték, nekem azt tanácsolták, hogy menjek egyenesen a városba.

A városba örömujjongások közepette érkeztem meg, és így értem el a Nyári Palotáig, ahol engem az udvar, a Szinódus és a fiam várt mindazokkal együtt, akik az udvarnál meg szoktak jelenni. Misére mentem, majd hálaadó istentiszteletet tartottak, és azután sokan jöttek, hogy szerencsekívánataikat kifejezzék...

III/2. III. PÉTER LEMONDÁSA ÉS A. ORLOV LEVELEI III. PÉTER HALÁLÁRÓL

1762. június 29-én III. Péter kénytelen volt aláírni a lemondását, miután elszállították a Peterhoftól nem messze fekvő Ropsa kastélyába, ahol július 6-án (egyek kutatók szerint 3-án), máig tisztázatlan körülmények között meghalt. A hivatalos verzió szerint III. Péter „aranyeres kólikában”, a trónfosztott cár őrzésével megbízott A. Orlov itt közölt levelei (a hamadik hitelessége kérdéses) szerint viszont egy verekedés következtében halt meg, de más verziót tartalmaz a pétervári francia követ titkárának, K. K. Rulhière-nek a könyve (*Histoire ou anecdotes sur la révolution de Russie en l'année 1762*. Paris, Desenne, 1797) is.

Forrásközlés: Соловьев С. М.: Сочинения, кн. XIII. М., 1994. С. 95; Мильников А.: Петр III. М., 2002. С. 438-439, 451-499. Magyarul: Kamenskij, A.: Nagy Katalin. – Niederhauser E.: Mária Terézia. Bp., 2000. 183., 185., 186., 187., 189-191. Fordította: Szerbin Ágnes.

A)

Az Orosz Birodalom felett való uralkodásom rövid ideje alatt teljes valójában megismertem azt az erőmön felüli terhet és gondot, hogy nemcsak egyeduralkodóként, de semmilyen egyéb módon az Orosz Birodalmat igazgatni nem vagyok

képes. Így hát megéreztem a birodalmon belüli változást, amely az állam egységét fenyegeti, nekem pedig örök dicstelenséget hozhat. Mindezt átgondolva, elfogulatlanul és kényszer nélkül ily módon ünnepélyesen kijelentem, nemcsak az egész Orosz Birodalomnak, hanem az egész világnak, hogy az Orosz Birodalom vezetéséről egész életemre lemondok, sem egyeduralkodóként, sem pedig más módon az Orosz Birodalmon uralkodni nem óhajtok, segítséget ebben nem kérek, s erre képmutatás nélkül Isten és az egész világ előtt tiszta szívű eskümet adom. Ezt a lemondást saját kezemmel írtam és írom alá.

1762. június 29. Péter.

B)

Kegyes uralkodónő anyácska!

Kívánunk Önnek jó egészséget és számtalan évet. Ezen levél megírásakor egész csapatunk jól van, csak szörnyetegünk nagyon betegeskedik: valami váratlan kólika kapta el őt, és aggódok, hogy meg ne haljon az éjszaka, bár még inkább aggódok amiatt, hogy felépül. Az első veszély abban van, hogy mindenféle bolondságokat mond; bár ez nekünk vidám dolog. A másik veszély az, hogy néha úgy nyilatkozik, mintha még korábbi állapotában lenne.

Az Ön személyes utasításának megfelelően a katonáknak és az altiszteknek átadtam fél éves fizetésüket, kivéve Patyomkin wachtmeistert,¹⁴ aki fizetség nélkül szolgál. Egyes katonák könnyek között emlegették az Ön nagylelkűségét, és azt mondogatták, hogy még nem szolgálták meg az Öntől oly hamar érkezett jutalmat. [...]

Örökké az Ön hűséges szolgája, Alekszej Orlov

C)

Fenséges uralkodónő anyánk!

Nem tudom, hogy mit tegyek most. Félek fenséged haragjától, hogy felőlünk semmi valótlan ne gondoljon, és ne minket okoljon az Oroszország, törvényeink és Ön ellen egyaránt vétkező gonosztevő halála miatt. Mostanra a szolgálatába állított Maszlov lakáj is megbetegedett, ő maga pedig annyira beteg, hogy nem gondolom, hogy megérné az estét, szinte teljesen eszméletén kívül van, amiről az egész itteni társaság tud már, és imádkozik Istenhez, hogy minél előbb kikerüljön a kezeink közül. Amennyiben kételkednék bennem, az említett Maszlov és a küldött tiszt jelentést tehetnek őfelsége előtt arról, hogy ő milyen állapotban van most.

Hűséges szolgája (*aláírás kitépve*).¹⁵

¹⁴ Grigorij Patyomkin (1739–1791): a kor egyik jeles államférfija. A palotaforradalomban játszott, tisztázatlan jellegű szerepe felhívta rá II. Katalin figyelmét. Később az orosz–török háborúk hőse, tábornok, 1784-től tábornagy. 1774-től II. Katalin kegyence lett, és még szakításuk után is a cárnő legközelebbi, nagy befolyású munkatársa maradt.

¹⁵ Egyes kutatók feltételezése szerint az aláírás mellett dátum is volt, amelyet el akartak titkolni, mert III. Péter esetleg korábban halt meg, nem pedig július 6-án, ahogyan hivatalosan bejelentették.

D)

Kegyelmes uralkodónő anyánk!

Hogyan írjam le híven, hogy mi történt? Nem fogsz hinni hú szolgáltnak, de mint Isten előtt, igazat mondok. Anyácskánk! Kész vagyok a halálba menni, de magam sem tudom, hogy történt ez a szerencsétlenség. Meghalunk mi, ha nem kegyelmeznek nekünk. Anyácskánk, ő nincs többé a világon, de senki ezt el nem gondolta, hiszen hogyan is gondolhatnánk kezét emelni az urunkra? De úrnőnk, megtörtént a szerencsétlenség: részegek voltunk, és ő is. És vitába keveredett az asztalnál Fjodor herceggel.¹⁶ És alighogy szétválasztottuk őket, ő már nem volt közöttünk. Magunk sem emlékszünk, mit csináltunk, de mindannyian bűnösök vagyunk, megérdemeljük a halált. Könyörülj rajtam, legalább bátyám kedvéért. Bocsáss meg nekem, vagy adj parancsot, hogy mihamarabb végezzenek velem. Már a világ sem kedves számomra, megharagítottunk Téged, és mindörökre elkárhozott a lelkünk.

E)

Az egyik Orlov gróf és még valaki, Tyeplov¹⁷ nevezetű, aki annak köszönhetően alsóbb rendekből való felemelkedését, hogy különleges tehetsége volt ellenfelei elpusztítására, együtt jöttek el a szerencsétlen uralkodóhoz, és már belépésükkor bejelentették, hogy vele szándékoznak ebédelni. Ebéd előtt orosz módra egy kupica vodkát szolgáltak föl. Az uralkodónak felszolgált italban méreg volt. Azért-e, mert siettek volna híriüket közölni, vagy mert szörnyű tettük sietségre készítette őket, egy pillanat múlva újabb kupicával töltöttek neki. A maró tűz szétterjedt beleiben, és a gonoszság vendégei arcán gyanakvást váltott ki belőle, ezért a következőt már visszautasította; erőszakot alkalmaztak, ő pedig védekezett. A dulakodás során megragadták a torkát, és a földre teperték. Ő új erővel állt ellen, amelyet a kétségbeesés adott neki. A támadók pedig a büntetés elkerülése végett mindenféleképpen el akarták kerülni, hogy sebeket ejtsenek rajta, ezért is hívták segítségül azt a két tisztet, akiket azzal bíztak meg, hogy őrködjenek, és akik mind ez idő alatt a börtön ajtaja előtt álltak. Ez volt az ifjabbik Baratyinszkij herceg és valamiféle Patyomkin, 17 év körüli... Odaszaladtak, és a gyilkosok közül hárman egy rákötött szalvétával fojtogatták a szerencsétlen uralkodót, miközben Orlov mindkét térdével ránehezedett a mellére, és kiszorította belőle a levegőt, s ily módon megfojtották, ő pedig kezeik között kilehelte a lelkét.

Nem lehet bizonyosan megmondani, milyen része volt a császárnőnek ebben a kalandban, de ismeretes, hogy azon a napon, amikor mindez történt, az uralkodónő kiváló kedvében ült az asztalhoz.

Hirtelen megjelent az a bizonyos Orlov, sietségtől és izzadságtól ziláltan, szakadt ruhában, nyugtalan arca tele volt igyekezettel és borzalommal. Belépett a szobába, szikrázó szeme az uralkodónőt kereste. Katalin nem szólt egy szót sem, felállt, és bement a dolgozószobájába, ahová Orlov követte őt; néhány perc múlva az uralkodónő behívta magához Panyin grófort... Az uralkodónő elmondta, hogy az uralkodó meghalt, és arról tanácskozott Panyinnal, milyen módon tudassák a

¹⁶ L. a III/1. szöveg lábjegyzeteit.

¹⁷ Grigorij Tyeplov (1720–1770): az államcsíny egyik résztvevője, később ismert államférfi, író.

hírt a néppel. Panyin azt tanácsolta, hogy várjanak egy éjszakát, és a hírt a következő reggelen tegyék közzé, mintha éjszaka történt volna. Megfogadva a tanácsot, az uralkodónó visszafordult, és változatlan arckifejezéssel, ugyanazzal a vidámsággal folytatta az ebédet. A következő reggelen, amikor tudatták, hogy Péter aranyeres kólikában halt meg, könnytől áztatott arccal jelent meg, és bánatának rendeletben állított emléket.

III/3. ARRÓL, HOGY A PARASZTOK ENGEDELMESSÉGGEL TARTOZNAK FÖLDESURAIKNAK

Személyes rendelet a Szenátusból
1762. október 8.

A III. Péter idején a parasztok helyzetének készülő könnyítéséről elterjedt szóbeszéd táptalajt adott a paraszti megmozdulásoknak, amelyek az egyik legfontosabb belpolitikai problémát jelentették a Katalin hatalomátvétele utáni hetekben. Az 1762. július 3-i rendelet amnesztiát ígért a híresztelések hatására az engedelmességet megtagadó, de tettüket önkéntesen megbánó parasztoknak. A rend mielőbbi helyreállítását célozta az október 8-i rendelet is. *Forrásközlés: О бытии крестьян в послушании у своих помещиков. In: Законодательство Екатерины II. Том II. М., 2001. С. 141–142. Fordította: Erdős Anna.*

A Kormányzó Szenátusban tárgyalt ügyekből jól látható, hogy a parasztok közül sokan, gonosz és álnok emberek által terjesztett hamis és hazug híresztelésektől elcsábítva és félrevezetve, megtagadták az engedelmességet, amellyel földesuraiknak és a hatalom képviselőinek tartoznak, önkényeskedtek és sok arcátlan-ságot követtek el. Az ilyen önkényeskedés megszüntetésére, valamint a földesurak és a hatalom képviselői iránti engedelmesség helyreállítására katonai csapatokat küldtünk ki azzal az utasítással, hogy ezeket a könnyelmű és engedetlen parasztokat először mint a rendet félreértésből megsértőket illő eszközökkel, rábeszéléssel térítsék vissza a földesuraik és a hatalom képviselői iránti engedelmességhez, és csak végső szükség esetén alkalmazzák azt a katonai szigorot, amelyet az ilyen bűnözőkkel szemben alkalmazni kell. És csakis abban az esetben járjanak el velük szemben a törvény teljes szigorával, ha mindezek után is lázadznak, és nem engedelmeskednek. Igaz, hogy Tatyiscsevnek, Hlopovnak és más földesuraknak a tveri és klini járásokban lakó parasztjai, miután a katonák lecsendesítették őket, vérontás nélkül, egyesek pedig önkéntesen visszatértek az engedelmességhez, és megbánták tetteiket, de a Kormányzó Szenátus nagy sajnálattal látta azt is, hogy a Dolgorukij hercegeknek a Vjazemszkij járásbeli Voszkreszenszkoje faluban lakó parasztjai semmilyen rábeszélésre nem hallgattak, és tudatlanságukban engedetlenek és dacosak maradtak. Sőt miután Vjazemszkij tábornokot kiküldtük csapatával a lecsendesítésükre, a parasztok, szám szerint vagy kétezren, nyilvánvalóan gonosz módon szembeszálltak a csapattal, félreverték a harangokat, és vadászlándzsákkal és más eszközökkel felfegyverkezve nekirontottak a katonáknak. Ezért azok kénytelenek voltak fegyvereiket használni, és ágyútüzet nyitottak, közel húsz lázadót megölve és legalább ugyanannyit

megsebesítve. Ezek után a fő hangadókat elfogták, és átadták a városi hivataloknak, hogy a rendeletek szerint járjanak el velük szemben. A többiek pedig eme szigorú intézkedések láttán engedelmeskedtek, és átadták őket földesuraiknak. Ezért a Kormányzó Szenátus, sajnálkozván az engedetlen és tudatlan parasztok által okozott káros esemény fölött, és azt akarván, hogy a lázadók szigorú megbüntetését látva a többi paraszt ne merészeljen hasonlóan istentelen cselekedeteket elkövetni; továbbá hogy a szigorú megtorlást, valamint felesleges vérontást elkerülhetővé tegye, a császárnő utasítására a következőt rendelte el: minden kormányzóságban és tartományban, de főleg ott, ahol még ma is vannak ellenszegülő, engedetlen parasztok, rendeletben kell közhírré tenni a történeteket, azzal a kiegészítéssel, hogy ha a még ellenszegülő parasztok a császárnő ófelsége jelen rendeletének közhírré tétele után rövidesen nem tanúsítanak megbánást, és továbbra sem engedelmeskednek önszántukból földesuraiknak és a hatalom képviselőinek; valamint ha a jövőben ők vagy az ő példájukat követve más parasztok is ellenszegülni és lázadni merészelnek földesuraik, a hatalom képviselői, az intézők, előjárók, választott tisztségviselők ellen, vagy bárki más ellen, akinek felügyeletére a földesurak vagy a hatalom képviselői rábízta őket, azokkal mint igazi gonosztevőkkel és a köznyugalom megsértőivel szemben feltétlenül ugyanolyan katonai szigorral fognak fellépni, mint a Dolgorukijok parasztjaival szemben. Hogy ezt el ne felejtsek, és hogy senki ne hivatkozhatson tudatlanságára, a rendeletet megérkezését követően ünnepnapokon és vásárnapokon a falusi telplomokban és a vásárokon kell felolvasni.

III/4. AZ EGYHÁZI BIRTOKOK SZEKULARIZÁCIÓJA

Személyes rendelet

1764. február 26.

A kolostori birtokok állami kézbe vételét még Erzsébet uralkodása alatt, 1757-ben tervezték el, az erre vonatkozó rendeletet pedig III. Péter adta ki 1762 februárjában. Trónra lépése után II. Katalin visszavonta férje rendeletét, de létrehozta az Egyházi Földek Bizottságát, amely még közel két évet töltött a reform alapos kidolgozásával. A végleges dokumentum több különálló részből áll, amelyek közül alább a publikálásra szánt Kiáltvány részleteit közöljük. *Forrásközlés: Законодательство Екатерины II. Том I. М., 2000. С. 915–920. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 277–278.*

Mi, II. Katalin, Isten kegyelméből Oroszország császárnője és egyeduralkodója, stb., stb., stb.

Közhírré tesszük. Dédatyánk, az áldott és dicső emlékü Alekszej Mihajlovics ófelsége, cár és nagyfejedelem, amidőn az 1649. esztendőben bevezette az igazságszolgáltatást alázatos népe körében,¹⁸ úgy találta, hogy sok papi birtokot nem adományozói szándéka szerint hasznosítanak, ezért tervbe vette a felettük való rendelkezést és Krisztus egyházának igazi céljaira való fordításukat; utóda pedig,

¹⁸ Az 1649. évi Törvénykönyv kiadásáról van szó.

a mi hón szeretett nagyatyánk, Nagy Péter császár mindjárt uralkodásának első éveiben ténylegesen meg is valósította a tervet. Ez a nagy tehetségű uralkodó 1701. január 31-én¹⁹ kiadott rendeletével megkezdte az összes papi ingatlanbirtoknak azon valóban üdvösséges célra fordítását, amelyért a jámbor adakozók Isten egyházát velük megajándékozták a mi birodalmunkban. Ez okból megparancsolta Muszin-Puskin grófnak, hogy vegye azokat kezelésébe, és jövedelmüket fordítsa az egyház ékességére és az oltár szolgálóinak illő és kifogástalan eltartására, és az ezután fennmaradó részt illetően úgy rendelkezett, hogy azt papi iskolák alapítására kell áldozni, valamint azok eltartására, akik a hazának szolgáltak, és öregségükre bénán és betegen szegények és tehetetlenek maradtak. Hogy a kívánt eredményt még inkább elősegítse, 1720-ban összeállította az Egyházi szabályzatot, és ezeket az ügyeket maguknak az egyházi előjáróknak adta át, az akkor megalapított Szinódus vezetése alatt. ...Nagyanyánk, az áldott emlékű I. Katalin császárnő 1726. július 12-én és szeptember 26-án elrendelte a Szinódusi Kormányzat Gazdasági Kollégiumának létrehozását. Első rendeletében átadta neki az oroszországi egyház minden hitbéli ügyét, valamint kizárólagos irányítása alá helyezte a rá vonatkozó világi ügyeket és az összes egyházi falvak gazdaságát. Ezt erősítették meg a megboldogult Anna Ivanovna császárnő 1736-ban és 1738-ban kiadott rendeletei is, mígnem mindenki által szeretett nagynénénk, az Istenben nyugvó Erzsébet császárnő idejében, 1744-ben maga a Szinódus kérte a Gazdasági Kollégium megszüntetését, és kezességet vállalt arra, hogy saját felügyelete alatt megnöveli a gazdaságot, és Erzsébet császárnő apja²⁰ szándékainak megfelelően hasznosítja majd az egyházi birtokokból származó jövedelmeket. Mivel ez nem valósult meg, 1757. szeptember 30-án őfelsége kénytelen volt kijelenteni a Konferenciában,²¹ hogy a kolostorok nem költhetik másra az egyházi jövedelmeket, mint amire apja törvényei előírják, továbbá csak nehézségeket támasztanak maguknak, ha falvakat irányítanak vagy adókat szednek. Emiatt parasztaik is megtagadják az engedelmességet, ezért a császárnő elkezdte volna érvényesíteni apja rendszabályait, de halála megakadályozta ebben.

Így rendelkeztek és vélekedtek az Istenben nyugvó, előttünk volt uralkodók Nagy Péter császár őfelsége idejétől kezdve 63 éven át a papi birtokok Istennek tetsző célokra való fordításáról. És hogy milyen okból nem érte el törekvésük a kitűzött célt, azt nem kutatjuk, mert, minekután Isten végezéséből az uralkodói jogart átvettük, úgy véljük, ránk maradt az a feladat, hogy birodalmunkban mindenekelőtt a nép között erősítsük meg pravoszláv egyházunknak azokat az embermentő intézményeit, amelyek felől korábban oly sokat gondolkoztak. [...]

De ne gondolja senki, hogy a jámbor adakozók által egykoron az egyház oltárára helyezett vagyont valamiféle, a világnak és az ő hívságosságának szolgáló célra óhajtanók fordítani! Ki mutatkozhat annyira esztelennek és merésznek Isten színe előtt, hogy az egyház ékességét – a nép tanítását, a koldusokkal való törődést, azoknak eltartását, akik a hitért és a hazáért szolgálván előregedtek, bénák

¹⁹ Az 1701. január 24-én (nem 31-én) kiadott rendelet előírta az úgynevezett Kolostori Kormányzék létrehozását egy világi személy – I. A. Muszin-Puskin bojár – vezetésével. A kormányzék feladatai közé tartozott a kolostorok birtokainak és pénzügyeinek az irányítása.

²⁰ I. Péter.

²¹ A Legmagasabb Udvari Konferencia: 1756-ban létrehozott kormányzati szerv.

és betegek – ne tartaná azon erényeknek, amelyekre bennünket éppen az igazi keresztény hit tanít? És vajon nem azért kaptuk-e Istentől ily sok nép felett az autokratikus hatalmat, hogy ezzel minden földi dolognál inkább törődjünk? Ezek és erre szolgáló egyéb gondolatok, amelyeket szívünkben a hit és törvény, ezenfelül pedig tulajdon kötelességünk teljesítése iránti szeretetünk tartottak ébren, buzdítottak arra, hogy az isteni adományt az Ő szent akarata szerint ezekre a jámbor célokra fordítsuk, és az állami jövedelmeknek ezt a nem csekély részét, amelyet némely hatalmak olykor rendetlenül igazgatnak, olyan rendbe hozzuk, amelynek megteremtésén őseink hatvan éven át, sőt tovább is fáradoztak, de eredményt nem értek el. Ezért hoztuk létre 1762. november 29-én a három egyházi és öt világi személyből álló és udvarunk mellett működő Egyházi Bizottságot, amely utasításunk szerint csak nekünk tartozik engedelmességgel. A bizottságot saját kezünkkel aláírt utasítással láttuk el... és e szerv segítségével elhatároztuk a következő rend bevezetését:

1. Mivelhogy a Pénzügyi Kollégium kimutatásában a legutolsó összeírás szerint az összes püspöki, kolostori és egyházi parasztok száma 910 866 lélek volt, és ilyen sok falunak papi, gyakran változó hatalmak által való igazgatása maguknak a püspöki házaknak és kolostoroknak is terhet jelentett, és idővel vagy a kolostori szolgák²² hűtlen kezelésének, vagy a helyes falusi gazdálkodáshoz való hozzá nem értésének rendetlenség és a parasztok tönkremenetele volt a következménye; ezenfelül a sok egyházmegye, kolostor, székesegyház és fehérpapság annyira egyenlőtlen helyzetben voltak, hogy egyesek a többihez viszonyítva igen kis jövedelemmel, mások pedig egyáltalában semmilyen jövedelemmel sem rendelkeztek: ezért felállítjuk a Gazdasági Kollégiumot, és elrendeljük, hogy mostantól fogva ez vegye kezelésébe és igazgatásába az egyház összes örökbirtokait minden kincstári állagával együtt. És a bizottság a parasztoknak megfelelő és előnyös, őket meg nem terhelő rendezésének vélte, és erre vonatkozó véleményét elének terjesztette, hogy minden egyes lélekre az összes püspöki és kolostori szántási és szénakaszalási munkák és mindenfajta termény- és más adók helyett obrokot kell kiróni pénzben, másfél rubelt lelkenként. A bizottság által előterjesztett javaslatot megerősítvén elrendeltük az adónak eszerinti kivetését, és a jelen 1764. évi január 1-jétől való beszédésének elkezdését. Ennek megfelelően:

2. Az összes püspöki házakat, férfi- és női kolostorokat, amelyeknek ez ideig örökbirtokaik voltak, három osztályba sorolták, amelyekre vonatkozólag éppúgy, mint az örökbirtokkal rendelkező és a földbirtok nélküli egyházakra²³ és templomokra, külön státust állapítottak meg, és azokban pontosan megjelölték, hány püspöki ház, férfi- és női kolostor legyen ezekben az osztályokban régi fokozataiknak megfelelően; hány földbirtok nélküli székesegyház és templom, továbbá, hogy ezen státusok szerint mit kell kapnia pénz helyett mindegyiknek a Gazdasági Kollégiumtól minden évben. [...]

7. Az ilyen számottevő, kizárólag Isten nevének dicsőségét szolgáló kiadások-

²² Kolostori szolgák, azaz laikus barátok, akik nem voltak pappá felszentelve, de szerzetesi ruhát hordtak.

²³ Olyan egyházak, amelyek, mivel földjük nem volt, pénzben vagy terményekben kapták javadalmazásukat.

kal kapcsolatban ránk hárult annak a legfontosabb intézkedésnek a foganatosítása, amin őseink, az Istenben nyugvó uralkodók oly hosszú időn át mindennél jobban fáradoztak, jelesen, hogy azon birtokok jövedelmének egy részét, amelyekkel jámbor adakozók Isten egyházát megajándékozták, a betegeknek, élemedetteknek, elaggottaknak és azoknak juttassuk, akik hazájuk iránti katonai szolgálatot teljesítettek. Maguk a lelkipásztorok is azt tanítják a templomban, hogy mennyire Istennek tetsző áldozat törődni a koldusokkal és az elesettekkel, tudni bánatukat és betegségüket, és még inkább azokét, akik a szolgálat folytán tehetlenné válván ellátás nélkül maradtak, és hogy eltartásukért Isten örökléig megfizet, minden keresztény bizton remélheti. Vajon e munkák elvégzése nem inkább a mi kötelességünk-e, mivel az égi erők összes népeink kormányzásának terhet a mi vállunkra rakták, mint az egyháznak magának, amely a koldusokat és a betegeket táplálva ezt az adományt a maga feleslegeiből köteles ajándékolni adni nekik? Ez okból a Gazdasági Kollégiumnak végzésünk értelmében jelentékeny összeget kell fordítania azon tiszték nyugdíjára, akik hűségesen és hosszú időn át szolgáltak, és ellátás nélkül maradtak; a rokkantakra, a kórházakra, a szegényházakra és az életfogytig szabályszerű időközönként fizetett támogatásokra, úgyszintén az özvegyekre és az árvákra, mindent egybevéve évenként több mint 250 ezer rubelt, amint ezt az általunk megerősített hirdetmény külön kiemeli.

III/5. RENDELET A FÖLDESURAK ÁLTAL FEGYELMEZÉS CÉLJÁBÓL KÜLDÖTT JOBBÁGYOKNAK AZ ADMIRALITÁSI KOLLÉGIUM ÁLTALI ÁTVÉTELÉRŐL ÉS NEHÉZ MUNKÁRA VALÓ ALKALMAZÁSÁRÓL

Személyes rendelet a Szenátusból
1765. január 17.

A rendelet folytatta II. Katalin elődeinek parasztpolitikáját, és gyakorlatilag korlátlaná tette a földesurak hatalmát parasztjaik felett. Az Admirális Kollégiumnak átadott parasztok általában kikötők építésén végeztek nehéz munkát, így az államnak is lehetősége nyílt a munkaerőgondok enyhítésére.

Forrásközlés: О приеме Адмиралтейской коллегией присылаемых от помещиков для смирения крепостных людей и об употреблении их в тяжкую работу. In: Законодательство Екатерины II. Том II. М., 2001. С. 152. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 279.

Közhírré tétetik. A császárnő őfelségének a Szenátus által benyújtott előterjesztésére a folyó év január hó 8-án adott jóváhagyása értelmében a következőket rendeltük el: Ha valamely földbirtokos embereit igazságos büntetést érdemlő, arcátlanul hetyke viselkedésük miatt észhez térítés céljából kényszermunkára akarja küldeni, ezeket az Admirális Kollégium vegye át, és alkalmazza nehéz munkára mindaddig, ameddig a földbirtokosok kívánják. Amíg az emberek munkán maradnak ott, lássák el őket étellel, itallal és ruházattal a kincstárból, éppúgy, mint a fegyenceket; amikor pedig a földbirtokosok vissza akarják venni őket, ellent-

mondás nélkül ki kell adni nekik, de azzal a megszorítással, hogy ha ezek az emberek, amíg munkán voltak, ruhájukat és lábbelijüket addig az ideig nem hordták el, el kell azokat venni tőlük a kincstár javára.

III/6. RENDELET A FÖLDBIRTOKOSOK CSELÉDJEINEK ÉS PARASZTJAINAK FÖLDESURAIK IRÁNT TANÚSÍTANDÓ ENGEDELMES ÉS SZÓFOGADÓ VISELKEDÉSÉRŐL ÉS AZ ALÁZATOS KÉRELMEIK ŐFELSÉGE SAJÁT KEZÉBE VALÓ ÁTADÁSÁNAK MEGTILTÁSÁRÓL

Személyes rendelet a Szenátusból
1767. augusztus 22.

Oroszországban csak a társadalom legfelső rétegei fordulhattak közvetlenül az uralkodóhoz panaszaikkal, ebből a szempontból a rendelet csak megerősítette a már meglévő jogi normát. A nem egyértelmű megfogalmazás következtében azonban a rendelet úgy is értelmezhető, mintha a parasztok és a cselédek számára általában is megtiltaná a panaszok bármely kormány szervhez történő benyújtását.

Forrásközlés: О бытии помещичьим людям и крестьянам в повиновении и послушании у своих помещиков и о неподавании челобитен в собственные ее величества руки. In: Законодательство Екатерины II. Том II. М., 2001. С. 159–161. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 279–280.

Közhírré tétetik. Bár a császárnő őfelsége legfelső jóváhagyásával a Szenátus által a múlt 1765. év január 19-én kiadott, sok korábbi rendelet megerősítésére szolgáló rendelet is kihirdette, hogy ő császári felsége saját kezébe az erre megállapított kormányzervek és külön erre a célra kijelölt személyek megkerülésével alázatos panasziratokat adni semmi körülmények között senki ne merészkedjék, az ez ellen vétőket pedig az említett ukázban előírt következő büntetés sújtsa: ha nem nemesi származású és ranggal nem rendelkező emberek merészkednek őfelsége legmagasabb személyét azzal zaklatni, hogy saját kezébe alázatos panasziratot adnak át, az ilyenek első merészségük büntetéseként fegyházmunkára küldendők egy hónapra; második merészségükért nyilvános megfenyítés után ugyancsak fegyházba küldendők egy évre, és a kiszabott idő letelte után visszairányítandók korábbi lakóhelyükre; a harmadik ilyen büntetért pedig nyilvános megostorozással büntetendők, és örök időkre Nyercsinszkbe²⁴ száműzendők, s beszámítandók a földbirtokosok által állítandó jobbágyújoncok sorába. Mostanság azonban, ezt figyelmen kívül hagyva, Leontyev tábornoknak, Tolsztaja tábornoknének és Avram Lopuhin alezredesnek és fivérének parasztjai merészkedtek újjól meg-szegni a kihirdetett rendeletet azzal, hogy ő császári felsége saját kezébe földesuraik ellen irányuló panaszos alázatos kérelmet adtak, miáltal nem csupán a 2. fejezet 13. pontjában foglalt törvényt szegték meg, hanem azt egyáltalában sem-

²⁴ Nyercsinszk: távoli szibériai település. A nyercsinszki bányákban kényszermunkásokat dolgoztattak.

mibe sem vették, mivel az említett pontban tudvalevőleg ez áll: „Ha pedig az uralkodó testi épségét érintő értesítést közölnek, vagy valamilyen árulást jelentenek azon emberek ellen irányulóan, akiknél szolgálnak, vagy a parasztok azok ellen irányulóan, akiknél mint parasztok élnek, ebben az ügyben nem kell tőlük bizonyítékokat kérni: feljelentésüknek nem kell hitelt adni; és a legszigorúbban meg kell őket büntetni, irgalmat nem ismerve ostorral kell ütlegelni őket, és át kell adni azoknak, akiknek cselédei vagy parasztjai; és ezen nagy dolgokon kívül sem kell semmi más dologban hitelt adni ezeknek a besúgóknak.” A fentebb ismertetett törvények végrehajtása során az említett bűnösök közül néhányat ezekért az ő merészségükért itt, Moszkvában különböző tereken, a többieket pedig lakóhelyeiken nyilvánosan és kegyetlenül testileg megfenyítették, majd földesuraiknak átadták, azok tetszésére bízva, hogy megbüntetésük után vissza akarják-e magukhoz venni, vagy beleegyeznek, hogy kincstári munkára Nyercsinszkbe küldjék őket. És ugyanígy többi cinkosait is, mint Dimitrij Alszufjev brigadérosnak és fivérenek udvari cselédeit és parasztjait, a kiküldött osztagok segítségével valamennyiüket földesuraik iránti köteles engedelmességre bírták. De az ügy körülményeiből kitűnik, hogy az efféle törvénysértések általában gonosz szándékú emberek által felröppentett szóbeszéddek miatt történnek, akik saját maguk által kitalált, hazug híreket terjesztenek a törvények változásairól, és erre hivatkozva pénzt szednek a parasztoktól, azzal hitegetve őket, hogy különböző kedvezményeket és előnyöket járnak ki számukra. Ezt a pénzt azonban saját hasznukra fordítják, a szegény, a törvényeket nem ismerő parasztokat pedig a földesuraiknak járó engedelmesség megtagadására buzdítják, ezzel tönkretéve őket, és végzetes balszerencsét hozva rájuk. Ezért a császárnő őfelsége által megbízott Kormányzó Szenátus, amely gondoskodik az államban kialakított rend fenntartásáról és különösen azoknak a személyeknek a hasznáról, akik nem kellőképpen ismerik a törvényeket, és egyszerű emberek lévén elhiszik a gonosz szándékú emberek által kitalált hazug híreket, vakon követve ezeket az embereket, és ezzel elkerülhetetlenül romlást hozva magukra, elhatározta a következőt. A császárnő őfelsége jelen rendeletével közhírré teszi, hogy a földbirtokosok cselédei és parasztjai a hazug szóbeszéddek semmi szín alatt el ne higgyék, uraiknak engedelmeskedjenek, és ellentmondás nélkül fogadjanak szót, ahogy ezt a császárnő őfelsége uralkodó elődei törvényeikben régóta előírták. Azokat pedig, akik a cselédeket és a parasztokat a földesuraik iránti engedetlenségre lázítják, azonnal vegyék őrizetbe, és vezessék el a legközelebbi bírósági hivatalba, ahol haladéktalanul és teljes szigorral, a rendeletek értelmében mint a közrend megsértőivel kell velük szemben eljárni.

És ha egyes cselédek és parasztok ő cári felségének ezen kihirdetett rendelete után is megszegik a köteles engedelmisséget földesuraik iránt, és a 2. fejezet 13. pontjában foglaltakkal ellentétben földesuraik ellen meg nem engedett panasziratokat készítenek, különösképpen pedig ha azokat ő császári felségének saját kezébe adni merészkednek: akkor a panasztevők éppúgy, mint ezeknek a panasziratoknak a készítői, ostorral fognak megbüntetteni, és azután egyenesen Nyercsinszkbe küldetnek életfogytiglani munkára a földesuraik által állítandó újoncok közé való beszámítással.

És hogy ezt a rendeletet mindenütt tudomásul vegyék és végrehajtsák, annak

vétele után egy egész hónapon át minden helységben ünnepnapokon és vasárnapokon, egy hónap leteltével minden évben egyszer templombúcsú alkalmával felolvasandó minden templomban, hogy senki se menthesse magát annak nem tudásával, és az utóbb említett büntetésekhöz hasonló szerencsétlenségbe ne zuhanjon.

III/7. SZALTICSIHA ÜGYE

Darja Nyikolajevna Szaltikova (1730–1801), akit kortársai „Szalticsihának” és „emberevőnek” hívtak, egy hírhedt bűnügy főszereplőjeként vonult be az orosz történelemben. Férje halála után, 26 évesen 600 paraszt birtokosa lett, és 7 év alatt összesen 136-ot kínozott halálra közülük, mindenekelőtt nőket és néhány 11-12 éves lányt. A kegyetlen gyilkosságok fő oka általában rossz ruhamosás vagy padlófelmosás volt. A Szaltikova haragját különösképpen kiváltó esetekben az áldozatok haját leégették, fejüket a falba verték, forró vízzel öntötték le, éhez-tették őket, a lányokat magas tornácról dobták le. Hamarosan Moszkvába is eljutott a földbirtokosnő kegyetlenkedéseinek híre, de a parasztok első panaszait Szaltikovának sikerült semlegesítenie összeköttetései és hivatalos személyek megvesztegetése révén. Végül 1762-ben egy Szavelij Martinov és egy Jermolaj Iljin nevű parasztnak sikerült benyújtania panaszát II. Katalinnak. Az Igazságügyi Kollégium által elindított eljárás során Szaltikova mindvégig tagadta a vádakát, még akkor is, amikor kilátásba helyezték a kínvallatását: a jelenlétében megkínóztak egy ismert bűnözőt, miközben azzal fenyegették meg, hogy ő maga lesz a következő (a kínvallatását lehetővé tevő engedélyt végül is nem adták ki). A vizsgálat során kiderült, hogy Szaltikova parasztjai 21 panaszt nyújtottak be ellene, de a korrupciós hivatalnokok a panasztevőket kiadták úrnőjüknek, aki bosszút állt rajtuk. Ismertté váltak a megvesztegetett hivatalnokok nevei is, akik között magas rangú rendőri és kormányzói tisztviselők is voltak. *Forrásközlés:* Студенкин Г. И.: Салтычиха. In: Русская старина, т. X, 1874. С. 506–508. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 280–282.

A császárnő őfelségéhez ezen Szaltikova ellen őt feljelentő cselédei – Szavelij Martinov és Jermolaj Iljin által benyújtott feljelentésükben ezt vallják: közülük, a feljelentők közül Jermolaj Iljin háromszor nősült, és három felesége közül harmadik feleségét a földbirtokosnő mángorlóval és hasábfával agyonverte, és ennél a gyilkosnágnál ott voltak cselédei, Mihajla Martinov meg Pjotr Uljanov; feleségét, az asszonyt felvitette a hátsó szobába, és ő maga (Szaltikova) utána ment Vasziliszta dajkával és Akszinya cselédlánnyal, és ebben a hátsó szobában leöntötte szesszel, hogy magához térjen, és valamit motyogni tudjon; azután elküldött Ivan Ivanov pópáért, aki meg is érkezett, de már (a vallomást tevő) feleségét nem találta életben, és otthagya őket, és így az ő, Iljin feleségét nem temette el. De a földbirtokosnő a meggyilkolt feleség holttestét éjszakának idején Roman Ivanov paraszttal és Akszinya cselédlánnyal Trojickojébe, a falujába küldte, ezek pedig odavitték a holttestet. Átadták Ivan Mihajlov sztarosztának, és őt, Iljint, mikor már az elszállítás megtörtént, ugyanabba a faluba küldte az asszony eltemetése végett, és közben azt mondta neki:

– Mert ha panaszra mégy is, akkor sem érsz el semmit, hacsak azt nem akarod, hogy mint az előző besúgókat, téged is jól elverjenek ostorral.

Ő félt attól, hogy úgy lesz, mint megelőzőleg is, amikor a különböző gyilkosságok feljelentőit megvesszőzték és számúzták, a többieket pedig megvesszőzés

után átadták Szalticsihának, hogy otthon a legkegyetlenebbül megkínozza őket, ezért nem tett feljelentést.

Miután ez a Szaltikova megölte Iljin feleségét, akit Akszinyának hívtak és Jakov lánya volt, 1762-ben a moszkvai rendőrségen és a Kormányzó Szenátus volt irodájában feljelentést tettek ellene a cselédei: Melentyij Nyekraszov, Vologyimir Savkunov és Ivan Savkunov, Artyemij Tarnohin és Ignyatij Ugrjumov, és azt vallották, hogy az asszonykát ő, a földbirtokosnő maga verte agyon mángorlóval és hasábfával, amire az az ütlegetés következtében egykettőre meghalt; és azután Trojickoje faluba vitte Roman Ivanov paraszt és Akszinya cselédlány, és Petrov pópa eltemette, és a temetésnél búcsúvételre ott volt férje, Jermolaj Iljin is őrfedezet mellett, hogy odébb ne álljon, és a gyilkosságot be ne jelentse. És erről ők az asszony férjétől, Iljintől hallottak. És emellett azt vallották, hogy nevezett Jermolaj Iljinnek három felesége volt: az első Katyerina Szemjonova, a második Fedoszja Artamanova, a harmadik pedig a fent említett Akszinya Jakovleva, és első két feleségét is különböző módon ütötte-verte a földbirtokosnő, mert nem mosták tisztára a padlót. És más cselédekkel együtt vastag bottal és fonott ostorral verte őket, és a verések következtében Iljin két felesége egymás után meg is halt, de hogy mennyi idővel a verés után, arra nem emlékeznek. A holttestekkel a következő történt: Katyerina Szemjonováét Moszkvában tette el a helyi templomban Ivan Ivanov pópa; Fedoszja Artamonováét és Akszinya Jakovleváét Trojickoje faluba küldték David Ivanov és Roman Ivanov paraszttal, ahol Sztjepan Petrov pópa el is temette azokat.

Ezen vallomásaik alapján a Szenátus irodája megparancsolta a Vizsgálati Kormányzónak, hogy indítsa meg a felsoroltak és még mások által is a földbirtokosnő ellen tett vallomások alapján a nyomozást, amiért is vallomásaikból a Vizsgálati Kormányzóhoz kivonatot küldött. De a Vizsgálati Kormányzóban a tanúk odaküldését követően, 1762. május 13-tól mindaddig, míg ezt az ügyet ugyanezen év október 18-án az Igazságügyi Kollégium elő nem vette, aziránti tájékoztatók beszerzésén kívül, hogy kik azok, akik Szaltikova ellen feljelentéseket tettek, és ezekben kik és hogyan döntöttek, továbbá törvények kivonatolásán kívül semmiféle lépés sem történt...

III/8. DARJA NYIKOLAJEVA²⁵ ÖZVEGY A JOBBÁGYOK KÍNZÁSÁÉRT ÉS SOK GYLKOSSÁG ELKÖVETÉSÉÉRT VALÓ MEGBÜNTETÉSÉRŐL

Személyes rendelet a Szenátusból
1768. december 10.

A hat évig tartó vizsgálat megalapította Szaltikova bűnösségét, és jogi alapot szolgáltatott az itt közölt rendeletnek. Az elítélt 33 évet töltött a moszkvai Keresztelő Szent János kolostorban,²⁶ ebből 11 évet teljes sötétségben, csak az étkezések idejére engedélyezték neki a

²⁵ Jelen esetben Nyikolaj nevű férjéről van szó.

²⁶ Oroszul: Ивановский монастырь.

gyertyagyújtást. Csak ezután helyezték át ablakkal ellátott cellába. Hosszú börtönbüntetése alatt soha nem tanúsított megbánást.

Forrásközlés: О наказании вдовы Дарьи Николаевой за мучительство крепостных людей и за учиненные ею многие убийства. In: Законодательство Екатерины II. Том II. М., 2001. С. 161–162. Fordította: Erdős Anna.

Közhírré tétetik. Az Igazságügyi Kollégium vizsgálata során kiderült, hogy Darja Nyikolajeva özvegy emberei közül sokakat, férfiakat és nőket egyaránt embertelenül, kínhalállal elpusztított, amiért is a törvények értelmében halálra ítélték őt, és erről a Szenátus a császárnő őfelségéhez a jelentést beterjesztette. A császárnő őfelsége azonban igen nagy szomorúsággal értesülvén ezekről a halállal büntetendő, embertelen gyilkosságokról, megparancsolta, hogy mentsek fel Darját a halálos ítélet alól és helyette: 1. Fosszák meg őt nemesi rangjától, és tiltsák meg, hogy az Orosz Birodalom területén bárhol a bíróságokon, bármiféle ügy kapcsán apja vagy férje családi nevével nevezze. 2. Rendeljük el, hogy Moszkvában egy erre külön kijelölt és városszerte kihirdetett napon vezessék ki az első térre,²⁷ állítsák fel a vérpadra, és olvassák fel az Igazságügyi Kollégium rá vonatkozó ítéletét az apja és férje családi neve – fent leírtak szerinti – kizárásával és a császárnő őfelsége rendeletének hozzáadásával. Ezek után kössék ki a vérpadon álló oszlophoz, és akasszanak táblát a nyakába, a következő nagybetűs feliratokkal: „EMBERKÍNZÓ” és „GYILKOS”. 3. Miután így állt egy órán keresztül megszegyenítve, egész életére meg kell fosztani gonosz lelkét az emberekkel való minden fajta érintkezés lehetőségétől, emberi vértől búzló testét pedig át kell adni minden élőlk teremtője gondviselésének. Ezért el kell rendelni, hogy vasra verve elvigyék a térről a Fehér város²⁸ vagy a Földváros²⁹ egyik női kolostorába, és ott valamilyen templom mellett, egy külön erre a célra kialakított föld alatti börtönbe zárják, és haláláig tartsák ott úgy, hogy fény sehonnan se juthasson be hozzá. A börtönben rendes szerzetesi kosztot kapjon és égő gyertyát, amelyet az étkezés befejeztével el kell oltani. Erről a zárt helyről minden istentisztelet alkalmából olyan helyre kell kivezetni, ahonnan anélkül hallhatja a szertartást, hogy a templomba belépne. Mindezt végrehajtották Darján, és a kihirdetett kivégzés után vasra verték, és bezárták egy, a Keresztelő Szent János női kolostorában kialakított föld alatti börtönbe. A fent leírtakat mindenkinek ismernie kell, a bíróságokon pedig a vele kapcsolatos ügyekben őt apja vagy férje családi nevével ne illessék, hanem ez legyen a neve: „Darja, Nyikolaj lánya”. Tettetársait pedig, nevezetesen cselédeit, akik a gyilkosságokban részt vettek, valamint a pópát, aki a holttesteket a körülmények ismeretében eltemette, és akit papi tisztségétől megfosztottak, korbácsütésekkel megbüntették, orrcimpáikat kitépték, megbélyegezték és élethossziglani kényszermunkára Nyercsinszkbe száműzték. És mindezzel kapcsolatban a császárnő őfelsége rendeletének értelmében a Kormányzó Szenátus parancsba adta: „Az egész államban kinyomtatott rendeletekkel kell közhírré tenni.” Ezennel pedig közhírré is tesszük.

²⁷ A Vörös térről van szó.

²⁸ Fehér város (Белый город): Moszkva része, amely a határán felhúzott fehér színű falról kapta elnevezését.

²⁹ Földváros (Земляной город): Moszkva része, amely egy földből készített erődítményről kapta nevét.

III/9. AZ ÚJ TÖRVÉNYKÖNYV TERVEZETÉT ELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁG ÖSSZEHÍVÁSÁRÓL MOSZKVÁBAN, VALAMINT A KÜLDÖTTEK MEGVÁLASZTÁSÁRÓL

Személyes rendelet a Szenátusnak
1766. december 14.

Már I. Péter uralkodása idején világossá vált az új törvénygyűjtemény összeállításának szükségessége az 1649-ben kiadott és azóta elavult Törvénykönyv helyett. A XVIII. század folyamán több bizottság is foglalkozott törvények előkészítésével, de munkájuk befejezetlen maradt. Az 1760-as évek közepén II. Katalin ismét napirendre tűzte a kérdést, azonban elődeivel ellentétben egy nagy létszámú választott testületre akarta bízni az új törvények kidolgozását. 1767. július 30-án Moszkvában összeült az itt közölt rendelet alapján megválasztott több mint 570 küldött. 29-en képviselték az állami intézményeket, 142-en a járási nemességet, 22-en az ukrainai nemességet, 42-en az egy portával rendelkezőket, 29-en az állami parasztokat, 44-en a kozákságot, 209-en a városlakókat 54-en pedig a nem orosz népeket (a küldöttek száma a tárgyalások során időről időre változott). 1768 végén a Törvényalkotó Bizottság felkészületlensége és kompromisszumképtelensége miatt eredménytelenül fejezte be a tevékenységét.

Forrásközlés: Об учреждении в Москве Комиссии для сочинения проекта нового Уложения и о выборе в оную депутатов. In: Законодательство Екатерины II. Том I. М., 2000. С. 153-175. Fordította: Erdős Anna.

Mivel szándékunkban áll, hogy a jövő 1767. évben Isten segítségével létrehozzuk Moszkvában az új törvénykönyv tervezetét előkészítő bizottságot, ezennel megparancsoljuk a Szenátusnak, hogy hirdettesse ki birodalmunk egész területén a rendeletet kísérő Manifesztumot, annak összes mellékletével együtt.³⁰ A Manifesztum előírja a Szenátusnak, a Szinódusnak, az első három³¹ és a többi kollégiumnak és hivatalnak a kormányzósági és a vajdai hivatalok kivételével,³² hogy küldjenek képviselőket a bizottságba. Ezért a Szenátus vizsgálja és határozza meg, mely hivatalok és irodák küldjenek képviselőket, amely kérdésben leginkább azt kell néznie, mely helyekről szerezhető be a leghasznosabb felvilágosítás a fent említett feladat teljesítésére. A képviselők megválasztásakor minden kormány szervnél az admirális szavazási szabályt kell követni, amely ebben az esetben alkalmazható.³³ Említést kell még tenni a képviselők küldéséről és általunk meghatározott fizetéséről, ennek kapcsán pedig majd a Szenátus fogja a szükséges intézkedéseket foganatosítani.

1766. december 14.

Katalin

³⁰ A mellékletek szabályozták a küldöttek megválasztásának rendjét a társadalom különböző rétegei számára. Ezek közül csak az általános jellegű „A” mellékletet közöljük.

³¹ A Hadügyi, Admirális és Külügyi Kollégiumról van szó.

³² Tehát csak a központi kormányzat szervei.

³³ A szavazás „megválasztott” és „nem megválasztott” feliratú golyók segítségével történt, a legtöbb támogató szavazatot kapott személyből lett képviselő.

MANIFESZTUM

Mi, II. Katalin, Isten kegyelméből Oroszország császárnője és egyeduralkodója, stb., stb., stb.

Közhírré tesszük. Az ötödik év fejeződik be azóta, hogy az egyetlen Isten, valamint szeretett hazánk képviselői útján átnyújtották nekünk ezen ország jogarát, hogy a birodalmat megmentjük a nyilvánvaló pusztulástól. Trónra lépésünk napjától a mai napig egyetlen célunk volt, és Isten előtt való kötelességünknek tartottuk annak a teljesítését, amit az 1762. július 6-i manifesztumban³⁴ a mi császári szavunkat adva a legünnepélyesebben megígértünk. Nevezetesen hogy éjjel-nappal kérni fogjuk Istent: segítsen nekünk felemelni a jogarunkat ortodox hitünk megőrzésére, szeretett hazánk védelmére és megerősítésére, az igazságszolgáltatás biztosítására, a gonoszág, mindenféle igazságtalanság és üldözés megszüntetésére, végezetül pedig azért is, hogy olyan állami törvényeket léptessünk életbe, amelyek értelmében szeretett hazánk kormánya a maga erejéből és a megfelelő határok között tevékenykedjék, és a jövőben is minden állami szervnek legyenek törvényes határai a helyes rend fenntartása érdekében.

Hogy ezt elérjük, előírtuk magunknak, hogy a lehető legnagyobb szorgalommal merüljünk el minden hozzánk kerülő ügyben, hallgassunk meg minden hozzánk eljuttatott panaszt, és ezáltal egyrészt ismerjük meg a fennálló hiányosságokat, másrészt pedig találjuk meg a legjobb módot a kívánatos és megígért eredmény elérésére.

Az első három év alatt megtudtuk, hogy a bíraskodásban és az ítéletek végrehajtásában, vagyis az igazságszolgáltatásban tapasztalható nagy nehézségek sok esetben a törvények hiányosságaiból fakadnak, más esetekben pedig a különböző időben kiadott törvények nagy számából és az alap- és időleges törvények közötti megkülönböztetés tökéletlenségéből, de mindenekelőtt abból, hogy az eltelt hosszú idő és sok változás miatt már nem ismertek azok a megfontolások, amelyek a régi polgári törvények bevezetését indokolták. Ráadásul az elfogult értelmezések gyakran elhomályosították sok törvény valódi értelmét, és a nehézségeket szaporítja az a különbség is, amely elválasztja a régi idők szokásait a maiaktól, amelyek dédnagyapánk, I. Péter császár, a bölcs uralkodó nagy intézkedéseinek a következményei. Már ő is látta a törvények hiányosságait és ellentmondásait, és még 1700-ban elrendelte az új törvénykönyv megalkotását. De leginkább 1714-től, egészen őfelsége haláláig sok utasítás született arról, mily módon kell hozzákezdeni a törvények megjavításához. A nagy uralkodónak az örök életbe való eltávozása utáni különböző években minden elődünk, de leginkább boldog emlékü, szeretett nagynénénk, Erzsébet császárnő erőfeszítéseket tett a polgári törvények megjavítására. De mivel a fent említett szándékot nem követte sikeres megvalósítás, ugyanazokat az elődeink által is észlelt, valamint az azóta, közel két éve kiderült további hiányosságokat látván, mi is nekiláttunk azon utasítás elkészítésének, amely útmutatásul szolgál majd azoknak, akiket megbízunk az új törvénykönyv tervezetének az összeállításával.

És mivel legfontosabb kívánságunk az, hogy népünket oly boldognak és elé-

³⁴ A II. Katalin trónra lépéséről szóló részletes manifesztumról van szó.

gedettnek lássuk, amilyen mértékben csak az emberi boldogság és elégedettség ezen a földön fokozható, továbbá hogy jobban megismerhessük a népünket sújtó gondokat és az őt érzékenyen érintő hiányosságokat, megparancsoljuk, hogy a Szenátusból, a Szinódusból, az első három és a többi kollégiumból, valamint azokból a hivatalokból, amelyeknek a Szenátus erre külön utasítást ad, a kormányzósági és vajdai hivatalok kivételével, azonkívül a birodalmunk minden városából és járásából küldjenek képviselőket fővárosunkba, Moszkvába, fél évvel a jelen Manifesztum kihirdetése után. És a megválasztott képviselőket mindenütt lássák el felhatalmazással és utasításokkal, ahogy az a mellékelt választási szabályzatokban írva vagyon. A képviselői tisztségre megválasztott minden személy megérkezése után köteles megjelenni a Szenátusban. A képviselőket, akiknek külön előnyöket adományozunk, és akiknek gyűlését belátásunk szerint feloszlatjuk, nemcsak azért hívjuk össze, hogy értesüljünk tőlük a náluk tapasztalható gondokról és hiányosságokról, de részt vehetnek abban a bizottságban is, amely az általunk adott utasítás és szabályzat szerint elkészíti és jóváhagyásunk esetén benyújtja az új törvénykönyv tervezetét. Ezen intézkedésünk a népünk iránt érzett őszinte és nagy bizalmunkat, egyenesen anyai szeretetünket példázza.

A mi vigasztalásunk és az állam kormányzásában ránk rótt nagy terhek megkönnyítése abban áll majd, ha látjuk a törvények erejét és tiszteletét, valamint az igazságszolgáltatás helyes működését. Ily módon a trón részéről a könyörületet tesszük törvények alapjául, és utat nyitunk az igazságos bíraskodás elérésére. Szeretett alattvalóinktól pedig hálát és engedelmességet várunk, aminek köszönhetően fennmaradhat az állam jóléte, békéje és nyugalma. Ebben segítsen minket Isten, minden jó adományozója.

Kiadva Szentpétervárott, 1766. december 14-én,
uralkodásunk ötödik évében

Katalin

„A” melléklet

SZABÁLYZAT

*Honnan kell képviselőket küldeni a manifesztum értelmében
az új törvénykönyv tervezetének összeállítására*

1. Képviselőket kell küldeni a Szenátusból, a Szinódusból, az első három és a többi kollégiumból, valamint azokból a hivatalokból, amelyeknek a Szenátus erre külön utasítást ad, a kormányzósági és vajdai hivatalok kivételével, mindegyik helyről 1-1 főt.

2. Ahol a kormányzóságok járásokra oszlanak, minden járásból, ahol pedig a járásokat ezrednek,³⁵ kreisnek³⁶ vagy másnak nevezik, azokból az így nevezett járásokból is, ahol van nemesség, képviselőket kell küldeni, mindegyikből egyet-egyét.

3. Egy-egy képviselőt minden városból.

³⁵ Ukrajnában.

³⁶ Livlandon (mai Észak-Lettország és Dél-Észtország területén).

4. Minden tartomány egy portával rendelkező lakosainak egy-egy képviselőt kell küldeniük.

5. A földművelő katonák,³⁷ a hasonló szolgálatot teljesítők és más, területi milíciát³⁸ fenntartó lakosok minden tartományból egy-egy képviselőt küldjenek.

6. A „fekete” földeken élő,³⁹ valamint a jaszakfizető⁴⁰ állami parasztok minden tartományból egy-egy képviselőt küldjenek.

7. Az országunkban élő nem nomád népek mindegyike, bármilyen vallású legyen is, megkeresztelt vagy nem megkeresztelt, minden tartományból egy-egy képviselőt küldjön.

8. A kozák seregek és a Zaporozsjei sereg⁴¹ legmagasabb egységeiből a jelen szabályzathoz alkalmazkodva megfelelő számú képviselőt kell küldeni.

9. A fent említett képviselők mindegyike legalább 25 éves legyen.

10. A küldött képviselők fizetését a kincstár fizeti évente: nemeseknek 400 rubelt, városlakóknak 122 rubelt, a többieknek pedig 57 rubelt fejenként.

11. Ebből az alkalomból a képviselők kiváltságai a következők:

Minden képviselő, bármilyen bűnt követett is el, egész életében mentesül: 1. a halálbüntetéstől, 2. a kínvallatástól, 3. a testi fenyítéstől.

Mivel az összes képviselő a mi védelmünk alatt áll, a fenti három helyett kiszabott semmilyen ítéletet nem szabad rajtuk végrehajtani egész életük folyamán a mi hozzájárulásunk nélkül. Ilyen esetben nekünk jelentést kell benyújtani, és várni kell az utasításunkat.

Az összes képviselő megválasztása napjától minden esetben mentesül vagyonának elkobzása alól, kivéve akkor, ha adóssága fejében veszik el.

Ha a törvénykönyv összeállítása ideje alatt bárki megtámadja a képviselőt, megveri vagy megöli, kétszeres büntetéssel sújtásuk az ilyenkor szokásoshoz képest.

Hogy a Törvényalkotó Bizottság tagjai felismerhetőek legyenek, viseljenek azonos, általunk meghatározott jeleket, amelyek egész életükre birtokukban maradnak.

A nemesi rendű képviselőknek pedig megengedjük, hogy a munka befejezése után, de nem előbb, ezeket a jeleket címerükön helyezték el, hogy az utódok megtudhassák, milyen nagy ügyben vettek részt.

Mindez természetesen csak azokra vonatkozik, akik valóban részt vettek a munkában, és akiknek az aláírása megtalálható a tervezet valamelyik részén.

Ha egy szolgálatban álló személyt választanak képviselővé, képviselői fizetését szolgálati fizetésén felül kapja.

A Törvényalkotó Bizottság engedélyével minden képviselő lemondhat a ka-

³⁷ Földművelő katonák (пахотные крестьяне): rendszerint határvidékeken letelepített, a katonáskodás mellett mezőgazdasággal foglalkozó katonák.

³⁸ Területi milícia (ландмилиция): a letelepített katonaság Oroszországban 1713 és 1775 között létező formája.

³⁹ „Fekete” vagyis állami földeken élő (черносошные), közvetlenül az államtól függő parasztok.

⁴⁰ Jaszak (ясак): urali, Volga menti, szibériai parasztok által eredetileg prémekben, később pénzben fizetett állami adó. A jaszakfizető parasztok (ясачные крестьяне) az állami parasztok egyik csoportját alkották.

⁴¹ Ukrajnai kozák sereg.

pott felhatalmazásról és utasításról, ezekkel együtt pedig természetesen fizetéséről és az ezzel járó egyéb előnyökről. A maga helyére egy kívülálló személyt jelölhet, bárkit, akiben megbízik, csak legyen büntetlen és képviselőiségre alkalmas: a nemes nemesnek adja át a képviselőiséget, a városlakó városlakónak, a többiek pedig bárkinek átadhatják felhatalmazásukat, a kapott utasításokat, a fizetésüket és egyéb előnyeiket; akik pedig ezeket átadták, kiválnak a képviselők sorából.

13. A nekünk alávetett népek azon képviselői, akik nem ismerik elég jól az orosz nyelvet, hozzanak magukkal tolmácsokat. És hogy ügyeiket minél nagyobb sikerrel intézhessék, megengedjük nekik, hogy fővárosunkba érkezve a bizottság hozzájárulásával válasszanak ki maguknak védnököket, aki bármilyen rangú és tisztsgű lehet, csak ne rendelkezzen még más helyről való felhatalmazással. Ez a védnök képviselje helyettük ügyeiket az új törvénykönyv tervezetét összeállító bizottságban.

14. Arról, hogy milyen módon és kiknek kell a képviselőket választani, melékeljük a „B”, „C” és „D” jelű külön szabályzatokat.

15. Mindenki köteles vigyázni arra, hogy senki ellen ne alkalmazzanak semmiféle megfigyelést vagy korlátozást; ugyanígy elkerülhetetlen, haragunk terhe mellett a legszigorúbban megtiltjuk, hogy bárki az utálatos lefizetés és megvesztegetés gyakorlatához folyamodjék. Hiszen szándékunk az, hogy együtt és külön-külön, mindenkinek a javára rendezzünk el mindent, ezért minden olyan cselekedetet, amely ügyünket gonosz célra fordítja, feltétlenül legjobb szándékunk megsértésének fogjuk tartani, és nem hagyjuk törvényes következmények nélkül maradni.

Katalin

III/10. AZ ÚJ TÖRVÉNYKÖNYV TERVEZETÉT ELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁGNAK SZÓLÓ UTASÍTÁS

1767

II. Katalin valószínűleg már 1765 elején elkezdett dolgozni az összehívandó bizottság tagjainak szánt instrukciókat tartalmazó dokumentumon. A kétéves munka eredményeképpen 1767-ben megjelent *Utasítás* 526 20 fejezetbe rendezett cikkelyből állt. 1768-ban a szöveget kiegészítették két új, a rendőrségről, valamint az állami jövedelmekről és kiadásokról szóló, összesen 127 cikkelyből álló fejezettel. Az *Utasítás* nem önálló mű, hanem a felvilágosodás gondolkodóinak írásaiból összeállított kompiláció. Nagy Frigyesnek írt levelében maga Katalin is illő szerénységgel tájékoztatta levelezőtársát arról, hogy csak csoportosította a másoktól átvett anyagokat, és legfeljebb csak néha toldott be egy-egy saját szót vagy sort. Egyes számítások szerint a teljes szöveg mintegy 80%-a tekinthető átvételnek. 294 cikkelyt Montesquieu *A törvények szelleméről*, 100 vagy 114-et pedig az olasz jogász, C. Beccaria *A bűnökről és a büntetésekről* című munkájából másolt át. Az *Utasítás* forrásai között említhetjük még a *Nagy Francia Enciklopédiát*, J. F. von Bielfeld báró *Politikai intézmények* című könyvét stb. Ugyanakkor II. Katalin megpróbálta az orosz valósághoz igazítani a kölcsönzött tételeket, és azzal a szándékkal értelmezte át azokat, hogy nem despotikus államként, hanem legitim, alaptörvényekre támaszkodó monarchiaként írhasa le a korabeli, különösképpen pedig az új törvények megalkotása utáni, „eszményi” Oroszországot. Az *Utasítást* egy időben orosz és

francia nyelven is kiadták, később pedig lefordították latin, angol, német, holland, olasz és más nyelvekre is, így hamarosan külföldön is ismertté vált, bár XV. Lajos Franciaországban például betiltották. Oroszországban az *Utasítást* megismertették a Törvényalkotó Bizottság tagjaival, és szétküldték a központi kormányzati szerveknek, de nem mint törvényt, hanem mint az uralkodói szándékok és vélemények összefoglalását. A több kiadásban megjelent művet szabadon, széles körben árusították viszonylag alacsony, 50 kopejkás áron.

Forrásközlés: Наказ Комиссии о составлении проекта нового Уложения, составленный Екатериной II. In: Конституционные проекты в России XVIII – начала XX в. М., 2000. С. 247–275. Fordította: Erdős Anna. A fordításnál felhasználtuk a következő művet: Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Fordította: Csécsy Imre, Sebestyén Pál. Bp., 2000.

1. A keresztény törvény arra tanít bennünket, hogy amennyire lehetséges, jót cselekedjünk egymással.

2. Úgy gondoljuk, hogy ez a hit által előírt szabály meggyökeresedett, vagy meg kell, hogy gyökeresedjék az egész nép szívében, ezért nem következtethetünk egyébre, mint hogy a társadalomban élő minden becsületes ember szeretné hazáját a jólét, a dicsőség, a boldogság és a nyugalom legfelső fokán látni.

3. Polgártársait pedig különösen szeretné olyan törvények oltalma alatt látni, amelyek nem korlátozzák jólétét, hanem ellenkezőleg, megvédik az összes azt fenyegető szándékkal szemben.

4. Ahhoz, hogy hozzáláthassunk ennek a remélhetőleg általános kívánságnak a mielőbbi megvalósításához, a fent említett szabályra támaszkodva meg kell vizsgálni államunk természetes állapotát.

5. Mert a természettel azok a törvények vannak leginkább összhangban, amelyeknek sajátos rendszere a legjobban felel meg ama nép hajlamainak, amelynek számára létesítették. A következő három fejezetben leírjuk ezt a természetes helyzetet.

I. fejezet

6. Oroszország európai hatalom.

7. Ennek bizonyítéka a következő. A Nagy Péter által Oroszországban végrehajtott változtatások azért voltak olyannyira sikeresek, mert az akkor létező erkölcsök, amelyek a különböző népek keveredése és idegen területek meghódítása folytán kerültek hozzánk, egyáltalában nem feleltek meg az éghajlatnak. I. Péter, egy európai népben európai erkölcsöket és szokásokat bevezetvén, azokat olyannyira megfelelőnek találta, amennyire azt ő maga sem várta volna.

II. fejezet

8. Az orosz állam birtokai a földgolyó 32. szélességi és 165. hosszúsági fokát elfoglaló területén helyezkednek el.

9. Az uralkodó autokrata, mivel a személyében egyesített hatalmon kívül senki más nem lehet képes arra, hogy egy ilyen nagy állam területének megfelelően tevékenykedjék.

10. A nagy kiterjedésű állam feltételezi az autokratikus hatalom összpontosítását abban az egy személyben, aki az államot kormányozza. Szükséges, hogy a távoli helyekről érkező ügyek elintézésében megnyilvánuló gyorsaság ellensúlyozza a távolságból fakadó késedelmet.

11. A kormányzás minden egyéb formája nem csupán káros, de egyenesen végzetes is lenne Oroszország számára.

12. A másik ok abban áll, hogy jobb egyetlen úr hatalma alatt engedelmeskedni a törvényeknek, mint egyszerre több személynek is kedvében járni.

13. Mi az autokratikus kormányzás célja? Nem az, hogy az emberektől elvegye természetes szabadságukat, hanem hogy cselekedeteiket úgy irányítsa, hogy tőle telhetően mindenki a legjobbat nyújtsa.

14. Tehát az a kormányzat, amely a legjobban éri el ezt a célt, miközben más kormányzatoknál kisebb mértékben korlátozza a természetes szabadságot, leginkább van összhangban az értelmes lényekben feltételezett szándékokkal, és megfelel annak a célnak, amelyet szüntelenül szem előtt kell tartani a polgári társadalmak megszervezésekor.

15. Az autokratikus kormányzás szándéka és célja az állampolgárok, az állam és az uralkodó dicsősége.

16. Ebből a dicsőségből az egyeduralom által kormányzott népekben a szabadságnak olyan szelleme alakul ki, amely ezekben az államokban éppen annyi nagy dolgot tud végbevinni és éppen annyira tud hozzájárulni az alattvalók boldogságához, mint a szabadság maga.

III. fejezet

17. Az állam törvényeinek biztonságáról.

18. A kormányzat lényegét a közbenső, az alárendelt és a legfelsőbb hatalomtól függő hatalmak alkotják.

19. Azt mondtam: a közbenső, az alárendelt és a legfelsőbb hatalomtól függő hatalmak: valójában minden állami és polgári hatalom forrása az uralkodó.

20. Az állam alapvető törvényei kis csatornákat, vagyis kormányzati intézményeket feltételeznek, amelyeken az uralkodó hatalma keresztüláramlik.⁴²

21. A törvények megengedik ezen intézményeknek, hogy jelentést tegyenek arról, ha valamelyik rendelet ellentmond a törvénykönyvnek, káros, homályos vagy végrehajthatatlan, és előre meghatározzák, mely rendeleteknek kell engedelmeskedni és hogyan kell azokat végrehajtani. Ezek a törvények kétségtelenül szilárddá és megingathatatlaná teszik minden állam rendjét.

IV. fejezet

22. Kell, hogy legyen egy letéthely a törvények számára.

23. Ez a letéthely nem lehet máshol, mint az állami intézményekben, amelyek kihirdetik a népnek az új, és felidéznek a feledésbe merült törvényeket.

24. Ezek az intézmények átveszik a törvényeket az uralkodótól, nagy szorgalommal megvizsgálják azokat, és jelentést tehetnek, ha – szerintük – ellentmondanak a törvénykönyvnek stb., ahogy a III. fejezet 21. cikkelyében leírtuk.

25. Ha pedig semmi ilyet nem találnak, beiktatják azokat az államban már létező törvények sorába, és kihirdetik a népnek.

26. Oroszországban a törvények letéthelye a Szenátus.

⁴² Montesquieu-nél a legtermészetesebb közbenső hatalom a nemességé. L.: Montesquieu: i.m. 2000. 64.

27. Más intézmények jelenthetnek, sőt kötelesek jelentéseket tenni a Szenátusnak és magának az uralkodónak úgy, ahogyan ezt fentebb leírtunk. [...]

V. fejezet

31. Az államban élők állapotáról.

32. Nagy boldogságot jelent az ember számára, ha olyan körülmények között élhet, hogy amikor szenvedélyei gonoszságra serkentik, ő mégis hasznosabbnak tartja, hogy ne legyen gonosz.

33. A törvényeknek meg kell védeniük minden egyes állampolgár biztonságát.

34. Az állampolgárok egyenlősége abban áll, hogy azonos törvényeknek vannak alávetve.

35. Ez az egyenlőség jó törvényeket kíván, amelyek megtiltják a gazdagoknak, hogy elnyomják a kevésbé vagyonosokat, és saját javukra fordítsák azokat a rangokat és tisztségeket, amelyeket kizárólag mint az állam kormányzásában részt vevő személyek kaptak.

36. A társadalmi vagy állami⁴³ szabadság nem abban áll, hogy az emberek azt tehetnek, amit csak akarnak.

37. Az államban, vagyis az emberek társadalomként létező gyülekezetében, melynek törvényei vannak, a szabadság csakis abban állhat, hogy az ember megtehesse azt, amit akarnia kell, és ne lehessen arra kényszeríteni, hogy olyat tegyen, amit nem szabad akarnia.

38. Az elménkben jól és pontosan kell elképzelnünk, mi is a szabadság. A szabadság az a jog, hogy mindenki megteheti azt, amit a törvények megengednek; és ahol valamely állampolgár megtehetné azt, amit a törvények tiltanak, ott nem lenne többé szabadság, mert erre másoknak is meglenne ugyanez a lehetősége.

39. Az állampolgár részére az állami szabadság azt a lelki nyugalmat jelenti, amely abból a véleményből származik, hogy ki-ki élvezheti a biztonságát. És ahhoz, hogy ez a szabadság meglegyen, olyan törvény⁴⁴ szükséges, amely alatt az egyik állampolgárnak sem kell egy másik állampolgártól félnie, hanem mindenki csakis a törvényektől fél.

VI. fejezet

40. A törvényekről általában.

41. A törvényeknek nem szabad tiltaniuk semmit, kivéve azt, ami káros lehet egyes emberek vagy az egész társadalom számára.

42. A káros hatástól mentes cselekedetek nem tartoznak a törvények hatálya alá, mert a törvényeket kizárólag azzal a szándékkal hozták létre, hogy a legnagyobb nyugalmat és hasznot biztosítsák az ezen törvények védelme alatt élő emberek számára.

43. A törvények sérthetetlen fenntartásához szükséges, hogy olyan jók legyenek és oly nagy mértékben biztosítsák az emberek lehető legnagyobb boldogulását, hogy mindenki teljesen biztos lehessen abban, hogy saját érdekében törekednie kell ezen törvények csorbíthatatlan megőrzésére.

⁴³ Montesquieu-nél: politikai. L.: Montesquieu: i.m.: 2000. 246.

⁴⁴ Montesquieu-nél: kormányzat. L.: Montesquieu: i.m.: 2000. 248.

44. Ez a tökéletesség azon legmagasabb foka, amelynek elérésére törekedni kell.
45. Az emberek felett többféle dolog uralkodik: a hit, az éghajlat, a törvények, a kormányzattól követésre kapott szabályok,⁴⁵ a múlt példái, az erkölcsök, a szokások.
46. Mindezekből és ezeknek megfelelően egy bizonyos általános észjárás⁴⁶ alakul ki a népben. Például:
47. A vad népek felett a természet és az éghajlat úgyszólván egyedül uralkodik.
48. A szokások kormányozzák a kínaiakat.
49. A törvények zsarnokoskodnak Japánban.
50. Valaha az erkölcsök irányították a lakedaimóniak életét.
51. A kormányzattól követésre kapott szabályok és a régi erkölcsök uralkodtak Rómában.
52. A népek különféle jellemei erényekből és hibákból, jó és rossz tulajdonságokból tevődnek össze.
53. Az a keverék mondható szerencsésnek, amelyből sok jó származik, amelyről gyakran nem is gondolnánk, hogy ebből az okból származik. [...]
56. Mindezt nem azért mondtam el, hogy kisebbitsem azt a végtelen távolságot, amely a hibák és az erények között fennáll. Isten mentsen ettől! Csak azt akartam megértetni, hogy nem minden politikai hiba erkölcsi hiba, és hogy nem minden erkölcsi hiba egyszersmind politikai hiba is. Erre feltétlenül emlékezni kell annak érdekében, hogy a nép általános észjárásának nem megfelelő törvények megalkotásától tartózkodjunk.
57. A törvényeknek alkalmazkodniuk kell a nép észjárásához. Ugyanis semmit sem csinálunk jobban annál, mint amit szabadon cselekszünk: kényszertől mentesen és természetes hajlamaink szerint.
58. Az emberek gondolkodását fel kell készíteni a jobb törvények bevezetésére. De ez ne legyen kifogás, mely szerint lehetetlen végrehajtani akár a leghasznosabb változást is. Ha az emberek gondolkodása még nincs felkészítve rá, vegyenek fáradtságot és készítsék azt fel, ezáltal már sokat tehetnek.
59. A törvények a törvényhozó különleges és meghatározott rendelkezései, az erkölcsök és a szokások pedig az egész nép általános intézményei.
60. És amikor változtatásokat kell véghezvinni a nép nagy hasznára, törvényekkel kell megváltoztatni azt, amit törvények rendeltek el, és a szokások segítségével kell megváltoztatni azt, amit szokások vezettek be. Igen rossz politika, ha törvényekkel akarjuk megváltoztatni azt, amit a szokások segítségével kellene megváltoztatni.
61. A bűncselekmények megakadályozásának megvannak a maga eszközei, nevezetesen a büntetések; éppígy megvan a maga módja a szokások megváltoztatásának is, erre szolgál a példamutatás. [...]
63. Ezenfelül mennél többet érintkeznek a népek egymással, annál könnyebben változtatják meg szokásaikat.
64. Egyszóval: minden olyan büntetés, melyet nem a szükség parancsol, zsar-

⁴⁵ Montesquieu-nél: a kormányzati elvek. L.: Montesquieu: i.m.: 2000. 449.

⁴⁶ Montesquieu-nél: általános szellem. Uo.

noki cselekedet. A törvény nemcsak a hatalomtól ered, a jó és a rossz között elhelyezkedő, természetüknél fogva közömbös dolgok nem tartoznak a törvények hatálya alá. [...]

XI. fejezet

250. Mint minden másnak, a polgári társadalomnak is szüksége van bizonyos rendre. Kell, hogy legyenek olyanok, akik kormányoznak és parancsolnak, és olyanok is, akik alávetik magukat a parancsoknak.

251. Ez minden engedelmesség alapelve. Ez az alávetettség lehet könnyebb vagy nehezebb, a szolgálatot teljesítők helyzetétől függően.

252. Mivel a természeti törvény azt írja elő nekünk, hogy lehetőleg minden ember jólétéről gondoskodjunk, kötelesek vagyunk megkönnyíteni az alávetettek helyzetét annyira, amennyire ezt a józan ítélőképesség megengedi.

253. Következésképpen kerülnünk kell azt is, hogy az embereket függő helyzetbe taszítsuk, hacsak végső szükség nem kényszerít erre, még hozzá nem a saját hasznunkra, hanem az állam érdekében, habár ez alighanem ritkán fordul elő.

254. Bármilyen fajta alávetettségről legyen szó, szükséges, hogy a polgári törvények elejét vegyék egyfelől a rabszolgasággal elkövetett visszaéléseknek, másfelől pedig az abból származó veszélyeknek.

255. Szerencsétlen az a kormányzat, amely kegyetlen törvényeket kénytelen hozni.

256. 1722-ben I. Péter törvénybe foglalta azt, hogy az örülteket és az alárendeltjeiket kínzó embereket a védnökök felügyelete alá kell helyezni. A rendelet első részét végrehajtották, de hogy a második miért nem lépett életbe, azt nem tudjuk.

257. Lakedaimónban a rabszolgáknak a bíróságon semmiféle védelmet nem követelhettek. Szerencsétlenségüket fokozta az is, hogy nemcsak egy bizonyos állampolgárnak, hanem az egész közösségnek is rabszolgái voltak.

258. Rómában a rabszolgának okozott testi sérülésekben nem láttak egyebet, mint gazdájának okozott kárt. Azonos elbírálás alá vették az állatnak és a rabszolgának a megsebesülését, csupán értékük csökkenésére voltak figyelemmel: de azt sem a sértettnek, hanem a gazdájának térítették meg.

259. Athénban szigorúan büntették azokat, akik rabszolgákkal kegyetlenkedtek.

260. Egy csapásra, általános érvényű törvénnyel nem szabad sokakat felszabadítani.

261. A törvények kedvezhetnek a rabszolgák külön vagyonának.⁴⁷

262. Befejezzük ezt, megismételve azt a szabályt, mely szerint a természettel az a kormányzat van a leginkább összhangban, amelynek sajátos rendszere a legjobban megfelel ama nép természetének, amelynek számára létesítették.

⁴⁷ Az *Utasítás* egyik piszkozatában II. Katalin folytatta a Montesquieu-tól vett idézetet: „A törvények kedvezhetnek a rabszolgák külön vagyonának, és olyan helyzetbe hozhatják őket, amelyben megvásárolhatják szabadságukat. A szolgálatnak időbeli határt is szabhatnak, mint például Mózes törvénye, amely a rabszolgákét hat évre korlátozta.” Ezt a következő szöveggel egészítette ki: „Elrendelhető, hogy a felszabadított ember már nem vethető alá senkinek, és ebből az államnak olyan haszna származik, hogy szinte észrevétlenül megnő a kisebb városok polgárainak (száma)...”

263. Emellett nagy szükség van arra, hogy megelőzzük azokat az okokat, amelyek oly gyakran kiváltották a rabszolgák uraikkal szembeni engedetlenségét. Ha nem kutatjuk ki ezeket az okokat, nem előzhetjük meg ezeket az eseteket a törvények segítségével, pedig ettől függ mindkét csoport nyugalma.

XII. fejezet

264. A népszaporulatról az államban.

265. Oroszországban nincs elegendő számú lakos, ugyanakkor túl sok a néptelen és megműveletlen föld. Ezért nem lehet eléggé helyeselni a népszaporulatot az államban.

266. A parasztnak általában 12, 15 vagy akár 20 gyermekük is van egy házaságból, azonban ezeknek negyede is ritkán éri meg a felnőttkort. Ebből következik, hogy étkezésükben, életmódjukban vagy nevelésükben valamiféle hiányosságnak kell lennie, amely az állam eme reménységének pusztulását okozza. Mily virágzó állapotban lenne az állam, ha képesek lennénk ésszerű intézkedésekkel megelőzni ezt a vészt! [...]

269. Úgy tűnik továbbá, hogy a jövedelemszerzésnek az oroszországi nemesek által alkalmazott új módja csökkenti a népességet és akadályozza a földművelést. Majdnem minden falvat pénzben fizetett úrbérre köteleztek. A földesurak, akik egyáltalán nem vagy csak alig jártak falvaikban, kivetnek 1, 2 vagy akár 5 rubeles adót is fejenként, és nem törődnek azzal, milyen módon szerzik meg a pénzt a parasztnak.

270. Fölöttébb szükséges lenne törvényben előírni a földbirtokosoknak, hogy nagy gondal vessék ki adóikat, és csak olyanokat szedjenek, amelyek a legkevesbé szakítják el a parasztnak otthonától és családjától. Ezáltal jobban elterjedne a földművelés, és a nép létszáma is megnőne.

271. Vannak manapság olyan földművelők, akik 15 éve nem látták otthonukat, és minden évben úgy fizetnek úrbért földesuruknak, hogy otthonuktól távoli városokban dolgoznak, majdnem az egész országot bejárva.

272. Nagy jólétnek örvendő államban könnyen nő az állampolgárok száma. [...]

274. Mindenütt, ahol az ember megtalálja a maga hasznát, sokasodik a lakosság.

275. De az olyan országban, ahol oly súlyosak az adók, hogy szorgalmas és munkaszerető emberek csak nagyon nehezen találják meg a megélhetésüket, hosszú ideig csökken a lakosok száma. [...]

277. Sokan, akik felettébb élvezik azt, ha beszélhetnek, de nem képesek felmérni, helyesen beszélnek-e, azt mondják: minél nagyobb nyomorban élnek az alattvalók, annál nagyobbak a családjaik. És ezt is: ugyanúgy minél nagyobb adókat rónak ki rájuk, annál inkább lesznek képesek fizetni azokat. Ez a két vélekedés mindig is kárt okozott, mindig is romlást hozott az autokratikus államokra.

III/11. A NEMESEK, KERESKEDŐK ÉS ÜZEMI PARASZTOK UTASÍTÁSAIBÓL

A megválasztott küldötteken keresztül a Törvényalkotó Bizottsághoz közel másfélezer választói utasítás jutott el, amelyek nem gyakoroltak hatást a bizottság munkájára, de jól tükrözték a lakosság különböző rétegeinek céljait és követeléseit. Az utasítások egyfelől sok kisebb, helyi jellegű panaszt és követelést tartalmaztak, másfelől rámutattak arra, hogy a különböző társadalmi rétegek érdekei annyira élesen szemben állnak egymással, hogy azok eredményes összehangolása a bizottság képességeit és lehetőségeit egyaránt meghaladja.

Forrásközlés: Сборник императорского Русского исторического общества, т. 68. СПб., 1889. С. 539–540; т. 8, СПб., 1871. С. 37–45; т. 115, СПб., 1903. С. 250–254. Magyarul: Olvasókönyv... I. 282–287.

A KURSZKI NEMESSÉG ÁLTAL ADOTT UTASÍTÁS

[...] 6. A 157. évi Törvénykönyv⁴⁸ szerint a rablóra, ha gyilkosságot nem követett el, az első rablásért nem szabtak ki halálos ítéletet, hanem csak két rablás elkövetéséért. De mivel ezen a vidéken a rablás nagyon gyakorivá vált, mégpedig nemcsak az utak mentén, de nagy csoportokban törnek be a házakba is, azokat szétrombolják, és a házak gazdáit különféle képpen kínozzák, olykor meg is ölik; és mivel az ilyen bűnökért elfogott gonosztevőket a regisztrált városokban tilos kínvallatásnak alávetni; ennek megszüntetése végett a legalázatosabban kérjük a császárnő öfelségét, törvényben mondassék ki, hogy a rablókat már az első rablás elkövetéséért is kegyetlenül meg kell vesszőzni, orrcimpájukat csontig le kell vágni, homlokukra és arcukra bélyeget kell sütni, és életfogytiglan fegyházmunkára és száműzetésbe kell küldeni valamennyit. Mind ezeknek, mind bűjtatóiknak gyökeres kiirtása végett a legszigorúbb rendelkezés hozandó annak előírása mellett, hogy foganatosítása kinek a kötelessége, hogy ezáltal az ilyen gonosztettek végérvényesen kiküszöbölhetőek és gyökeresen kiirthatók legyenek. És elrendelendő, hogy az ilyen tolvajokat és rablókat meg kell kínozni. És a törvényben előírt módon el kell ítélni, mégpedig a legrövidebb időn belül, a regisztrált városokban is.

7. A 723., 724. és 728. években megjelent rendeletek megparancsolták, hogy azokat a bujtogatókat, akik a szökevényeket erre rábeszélve a határon túlra viszik, halállal kell büntetni; de hogy mit kell tenni azokkal a bujtogatókkal, akik földesuraik cselédjeit és parasztjait szökésre beszélik rá, és különféle nagyorosz és kisorosz helyekre viszik, és nem a határon túlra, arra nincs pontos intézkedés. És bár az elfogott és szökevénynek bizonyult parasztok kihallgatásukkor bevallják a kancelláriákon, hogy ki beszélte rá őket a szökésre, ezekre az ő felbujtóikra nemcsak hogy semminemű büntetést sem szabnak ki, és nem is nyomoznak ellenük, hanem a szökött parasztok vallatása során csak azt állapítják meg, hogy kikkel kell foglalkoznia a bíróságnak; ennek folytán az ilyen rábeszélés következtében megszökött parasztok száma egyre nő, és birokosaik így nem csekély veszteségeket szenvednek, és tönkre is mennek. Ennek megszüntetése végett a legalázatosabban kérjük, foglaltassék törvénybe, hogy ezentúl az ilyen bujtogatók ellen az elfogott és szökevénynek bizonyult cselédek és parasztok vallomása alapján vizs-

⁴⁸ Az 1649. évi Törvénykönyvről van szó.

gálatot kell indítani, és amennyiben rájuk bizonyul, hogy szökésre bujtogattak – ha csak nagyorosz és kisorosz területekre is és nem a határon túlra –, a bujtogatókat ezért nyilvánosan meg kell vesszőzni, és homlokukra és arcukra bélyeget kell sütni; és ha valaki ilyen bujtogatásban másodízben is bűnösnek találtatik, akkor ezért a második felbujtásért, miután megvesszőzték és orrcimpáját csontig levágták, át kell adni annak a földbirokosnak, akinél előzőleg is volt; és ha birtokosa nem akarja átvenni, akkor az ilyen embert életfogytiglan deportálni kell az újoncok közé való beszámítás mellett; ha pedig földesúri cseléd vagy paraszt bizonyul bűnösnek az ilyen szökésre való bujtogatásban, akkor azt, ha földesura így kívánja, ugyanilyen nyilvános és kegyetlen megbüntetés után át kell adni a földesúrnak, vagy életfogytiglan száműzni kell azzal, hogy a soron következő újoncszedésnél be fog számítani. [...]

A. POPOV, A KERESKEDŐK KÉPVISELŐJE ÁLTAL ELŐTERJESZTETT VÉLEMÉNY

Végképp elkeseredve állapítjuk meg sok képviselőnek a bizottság elé terjesztett véleményéből, hogy az orosz kereskedői rendre oly súlyos csapást készülnek mérni, mintha az államnak egyáltalában nem volna szüksége rá. Ahelyett, hogy Nagy Péter császár rendeleteinek értelmében megerősítenék a kereskedők jogait és kiváltságait, és minden másrendű embernek a legszigorúbban megtiltanák a kereskedést, aminek következtében a kereskedők természetesen nagyobb jólétbe juthatnának, a szóban forgó képviselő urak, éppen ellenkezőleg, a kereskedők kárára azt javasolják, hogy mind a nemesi rendhez tartozóknak, mind a parasztnak a kereskedőkkel egyformán biztosítsák a kereskedés jogának élvezetét. Ezek a képviselő urak szeretnék a kereskedőknek megtiltani, hogy mindenfajta gyáraik és bányauzemeik legyenek, pedig azokat saját erejükből és saját tőkéjükből építették és fejlesztették ki. És az ilyen intézkedés indokál azt hozzák fel, hogy a gyáraknak és üzemeknek kereskedők általi fenntartása nem hajt hasznot a köznek, és sokkal előnyösebb lesz, ha birtoklásukat fenntartják a szolgálatból kivált és falun élő nemeseknek, akik kifogástalan gondossággal tudják azokat vezetni. Ezenkívül még azt is javasolják, hogy a parasztnak, amikor a városba viszik terményeiket, joguk legyen kicsiben árusítani azokat. Ha azonban mindez meghallgatásra talál, a kereskedői rend feltétlenül tönkremegy, és egyúttal a kereskedelem is feltartóztathatatlanul hanyatlásnak indul. Mert bár ez idő szerint a törvény meg is tiltja a parasztnak és a nem nemesi rendűeknek a kereskedést, ennek ellenére a kereskedőknek sok kárt és nehézséget okoznak. Mi lesz akkor, ha a törvény mindenkinek megengedi a kereskedést?

Ennek következtében, legalázatosabb szolgáljuk, a Ribnaja Szloboda kereskedői által választott képviselő, tisztemből és hivatásomból kifolyólag a bizottság nagyra becsült gyűlésének jóindulatú elbírálása alá bocsátom alábbi véleményemet.

1. A Nagy Péter császárnak utódai legmagasabb rendeleteivel megerősített rendelkezései alapján létesített és ez idő szerint fennálló gyárakkal és bányauzemekkel kapcsolatban meg kell engedni a kereskedőknek, hogy a jövőben is jogosan rendezzenek be ilyeneket, mert hiszen ezek a gyárak és üzemek eredetileg is kereskedők által állítottak fel és gyarapítottak az ország nagy hasznára. Nem

szabad tehát megtiltani nekik, hogy üzemeikhez és gyáraikhoz parasztokat vásároljanak a szükséges munkák elvégzésére, nem feleslegesen, hanem az azokban levő munkapadok és kohók számának megfelelő mértékben; továbbá meg kell engedni a kereskedőknek, hogy földet vásároljanak, amennyi a gyárhoz, üzemekhez és az ezekben foglalkoztatott munkások telepítésének céljaira szükséges. Azokat a kereskedőket, akiknek már van gyáruk és üzemük, és ezek mellett vannak parasztjaik, meg kell hagyni birtokukban és utódaik birtokában, ugyanazon törvények tekintetbevételével, amelyek alapján ezek a kereskedők a parasztokat birtokolják, hiszen gyáraikat és üzemeiket az uralkodók akaratából saját tőkéjükkel és saját iparkodásukkal emelték és gyarapították. Az összes gyárosok és üzemtulajdonosok a bíraskodás és a határozatok meghozatala terén a magisztrátusok és a városháza joghatósága alá tartoznak, a gyárat és üzemeket illető ügyeken kívül, és kötelesek az összes polgári terheket viselni: adót fizetni, és a szolgálatot minden tekintetben a kereskedőkkel egyformán ellátni.

2. Ezenfelül meg kell engedni a kereskedőknek, hogy szeszégető gyárat tartsanak fenn Nagy Péter 1726. évi rendelete értelmében. Ebből számottevő haszon származhat ő császári felsége kincstárának, mert a szeszt a jelenleginél sokkal alacsonyabb áron és pontosabban fogják szállítani, ami által a kereskedőréteg is erőre kaphat. [...]

5. A nemeseknek nem szabad megengedni, hogy kereskedjenek, és bárkitől bármilyen ürügy alatt kereskedői jogot vásároljanak; mert a nemesi rend nagy kiváltságokat magában foglaló saját külön joggal rendelkezik, és a drága nemesi nevet viseli. Ezért olyan kereskedői foglalkozásokat folytatni, mint amilyenek például a gyári, üzemi és más kereskedői vállalkozások a nemesekhez rendi állásukból kifolyólag nem illik. Csak annak eladását kell biztosítani számukra, ami örök-birtokaikon, gazdaságukban terem, és nem szabad megengedni, hogy másoknál bármit is összevásároljanak. Ha pedig közülük valaki nemesi származásához nem illő kereskedelmi keresőfoglalkozást kezd folytatni, azaz eladás céljából kezd vásárolni és kereskedni, és ez bebizonyosodik, akkor minden általa összevásárolt dolgot el kell kobozni ő császári felségének kincstára javára, mivelhogy a nagybecsű orosz nemesi rendnek nézetem szerint arra kell törekednie, hogy parasztjai földművelését hozza jobb állapotba, és arra ügyelnie, hogy a parasztok szorgalmasan és buzgón műveljék földjeiket...

6. Azok a parasztok és nem nemesi rendűek, akik a kereskedői joggal élni akarnak, örökre iratkozzanak be a kereskedői rendbe, ne pedig időlegesen, és legyenek minden tekintetben egy sorban a kereskedőkkel, amint ezt az 1723. évi rendelet és a Főmagisztrátus szabályzata elrendelte. Ha szükség van arra, hogy az orosz kereskedői rend az államnak hasznos gyümölcsöket hozzon, akkor a kereskedést feltétlenül meg kell tiltani minden más rend valamennyi tagjának. [...]

8. A parasztoknak általában csak azt kell megengedni, hogy a lakosoknak a maguk falusi gazdaságából származó termékeket árulhassák falun és városban egyaránt; emellett a legszigorúbban meg kell tiltani, hogy falujukból való kiutazásuk alkalmával újbóli eladás céljából másoktól bármit is vásároljanak, és ezzel emeljék a falusi áruk árát.

A KAZÁNI KERÜLET ÜZEMEIHEZ HOZZÁÍRT PARASZTOK
ÁLTAL ADOTT UTASÍTÁS

...Mi, alulírottak, a kazáni járásban levő arszki és zurejszki utaknak⁴⁹ korábban jaszakfizető parasztjai, minekutána a parasztközösség bennünket pogosztmegebízottakká választott,⁵⁰ név szerint (*következik 20 név*)... Kozma Petrovot, Sztaraja Mazina falu tartományi képviselőjét megválasztottuk, és rábíztuk minden faluközösségbeli ügyes-bajos dolgunkat, és hogy melyeket, az alábbiakból kiviláglik, ahogy az is, hogy írásban továbbítja azokat, ahol kell, következő bajaink kegyes kivizsgálása céljából.

1. Az 1754. évben hozzáírtak bennünket, alulírottakat az újonnan alapított üzemekhez, a petrovszki vasgyárhoz. Ezek az üzemek a megboldogult Pjotr Ivanovics Suvalov grófnak és társának Kozma Matvejev kollégiumi ülnöknek a birtokában voltak, és ez idő szerint Jevdokim Nyikitics Gyemidov⁵¹ birtokában vannak, az ő gyáránál vagyunk ez idő szerint is örök időkre.

2. És amikor az 1763. év november 6-án Alekszandr Alekszejevics Vjazemszkij herceg, tábornoszernagy úr őnagyméltóságának említett gyárába érkezünk, parancsára kötelességünkké tették, hogy: 1. szénégetés céljából vágjunk ki a Bányakollégiumi Hivatal megállapítása szerinti 8800 köbszazsennyi⁵² fát, 2. Rakjuk máglyába, borítsuk be gyeppel, hintsük be porral, égessük ki, a szenet fejtsük ki, mégpedig 602 húszszazsenyes⁵³ rakást, 3. dolgozzunk fel 3330 láda vasércet – minden egyes láda 120 pudot⁵⁴ nyom –, és szállítsuk el az üzembe saját lovainkkal.

3. Az első csoportot, 500 embert favágásra küldik az üzembe március elsejével. És az intézkedés értelmében a fát ki kell vágni az elaggottak, a meghaltak, a kiskorúak, a vakok, a bénák és az összes hajléktalanok helyett is, és az ilyen meghaltak és más nem levő lelkek után ezeket a munkákat magunkra vettük, és dolgozunk helyettük mi, akik bírjuk magunkat. És ha elosztjuk ezeket a munkákat a munkabíró emberekre, ezeket a nem létező lelkeket is számba véve, két és fél, sőt több lélek után is dolgozunk. És 15 éves kortól küldik az embereket az üzembe munkára, de ezek az üzemi munkák sokszor olyanok, hogy aligha tudják elvégezni, legfeljebb csak nagy nehezen. És ezek a jobbágyok, ami ki van szabva rájuk, a fát kivágni és más munkát elvégezni nem képesek, a járulékos munkákról nem is szólva. És akik teljesen felnőttkorban vannak, azok 17 meg 18 és fél szazseny fát vágnak ki. És bár nekünk az iroda a hirdetményen⁵⁵ felül minden szazsenyért 10-10 kopejkát fizet, nekünk sem több sem kevesebb nem kell annál, ami ki van hirdetve. Mert ha minden munkát számba veszünk, a favágás minden szazsenyje 35 kopejkánkba kerül nekünk magunknak. Mi ugyanis nem tudjuk a munkát elvégezni, hát a favágásra baskírokat fogadunk fel, és minden szazsenyért 70-80 ko-

⁴⁹ Út (дорога): itt korabeli közigazgatási egység elnevezése.

⁵⁰ Pogoszt (порог): itt több faluból álló kerület.

⁵¹ J. N. Gyemidov (kb. 1710–1782): több vasgyár tulajdonosa. A paraszttal való kegyetlen bánásmódja miatt számos megmozdulás, fegyveres lázadás tört ki gyáraiban. Később munkásai csatlakoztak a Pugacsov-féle parasztfelkeléshez.

⁵² 1 köbszazseny = 9, 713 köbméter.

⁵³ 1 szazseny = 2,134 m.

⁵⁴ 1 pud = 16,38 kg.

⁵⁵ Hirdetmény: itt a kormányzat által jóváhagyott bértarifa.

pejkát adunk nekik. Mert ez az üzem valamennyiünk lakóhelyétől 500 versztányi,⁵⁶ sőt nagyobb távolságra van.

4. A második csoportot augusztus hónapban, ugyanilyen létszámban küldik a fa felrakására, gyepvel borítására, behintésére, a rakás kiégetésére és a szén kifejtésére, és a szenítórakásból, a gyepvel borításból és a behintésből, a szén kiégetéséből és kifejtéséből – minden munkabíró és tehetetlen lélekre egyformán 10-10 szazsenyt számítanak. És ezek közül a munkák közül a téli idő beálltával sokat egyáltalában nem lehet már elvégezni. Ebből az üzemből a munkásokat hazarendedik; az üzem távoli fekvése miatt ezeknek a felrakott szazsenyeknek a feldolgozására a következő évben, nyáridőben ismét elküldik az embereket május havától kezdve. És amikor ezeket a rakásokat égetik, akkor a szén leöntéséhez a vizet saját lovainkon visszük oda. És akinek nincs lova, maga hordja a vizet. És az ilyen távol folytatott és nagyon nem alkalmas munkák miatt nemcsak hogy a gabona elvetésére nem érünk rá szántási időben, az aratás idején pedig jóformán arra sem, hogy együnk, de teljes mértékben meg vagyunk fosztva a földművelés lehetőségétől, és szakadatlanul az üzemben dolgozunk. És azoknak, akik még ha keveset is, de vetnének valamicskét, a gyári munka idején a gabona elvetését nem engedik meg. Otthon meg csak az öregek és a gyerekek vannak; csakhogy ők nem tudják betakarítani a gabonát, és az kárba vész anélkül, hogy egyáltalán betakarítanak. Ennek következtében nehéz a sorunk, és nagy szegénységben élünk. [...]

5. A harmadik csoportot szeptember havában ugyanilyen számban küldik a vasérc kifejtésére, és arra, hogy azt a gyárba saját lovainkon elszállítsuk: és az ércnek ez a kifejtése annál inkább kétségbeejt bennünket, mert ezt az ércet mind robbantópórral bányásszuk, parancs szerint ugyanis csak magát az anyagot kell kifejtetni, ami a hegyben össze van olvadva a kővel. És ha néhol ki lehet fejteni robbantópor nélkül, a futóárokából a földet egy hétig is hordjuk, sőt néha még tovább is. Ez a három csoport tehát állandóan az üzemben van a felsorolt munkák meg a többiek végzésére folyton-folyvást és állandóan, minek következtében képtelené váltunk a fejadó és más állami szolgáltatások megfizetésére. Erre gondolva elkótyavetyéljük utolsó marhánkat is és mindenünket, ami még van, olcsó áron, hogy az adók behajtásánál hátralékba ne kerüljünk.

6. Az általunk fentebb leírt üzemi munkák elvégzése után pénzt kapunk, mégpedig: a favágásért, amelyről fentebb számoltunk be, a szenítórakásért húszszazsenyes rakás után – a lerakásért, gyepvel borításért, a beszórásért, a szén kiégetésért és kifejtésért – hat rubelt. És mi magunk fogadunk fel erre a munkára idegen embereket, olykor azért, mert betegek vagyunk, vagy hogy ne maradjunk el a vetéssel, és ne kelljen éhezünk, és 15 meg 18 rubelt adunk az elvégzéséért. Az érc kifejtéséért ládánként 35 kopejkát kapunk, és mi magunk fogadunk fel a fentebb említett okból embereket, ládánként 60-70 kopejkáért, amiért is nehéz helyzetbe jutottunk.

7. A fentebb említett üzemben, a vasércnek a városokban és nem alkalmas helyeken való kifejtése közben igen nagy nehézséget okoz a munka azért, mert a fentebb leírt munkákért kapunk ugyan pénzt, csakhogy abból nemcsak a fejadó

⁵⁶ 1 verszta = 1,067 km.

fizetésére, de még mindennapi kenyereinkre sem futja. És kiszabják ránk, minden lélekre, hogy kiegészítés után 320-320 pud ércet szállítsunk el az üzembe, és ennél a munkánál lovak nélkül egyáltalában nem tudunk meglenni, mert ez a gyár, amint a fentiekből kitűnik, lakóhelyüinktől nagy távolságra van, és ehhez járul, hogy nemcsak a lovaknak nem tudunk takarmányt vinni, de még a magunk ételmezésére kenyeret sem, és ezért ennél a munkánál a lovak takarmányát és magunknak a kenyeret drága áron vesszük meg. És számos szegény társunknak nincsen pénze, hogy lovainak takarmányt vehessen. És takarmány híján sok ló éhen pusztul. A többiek meg nemcsak a lovaknak, de még maguknak sem tudnak ételmet előteremteni, aminek következtében még meglévő lovaikat is eladják olcsó áron. És ennek folytán, de még inkább a fentebb leírt terhes munkák miatt, és a gyárnak lakóhelyüinktől való távolsága, s ráadásul még a fentebb megmagyarázott tehetetlenségek következtében azok, akik ezt a munkát maguk elvégezni nem tudják, véglegesen tönkrementek és elszegényedtek. És ha ezeket a munkákat nem veszik le a vállunkról, még kevésbé tudjuk majd megfizetni az állami szolgáltatásokat, és végül még házunkat is elveszítjük.

III/12. PUGACSOV RENDELETEI

1773. őszén tört ki a Pugacsov által vezetett parasztfelkelés (1773–1775), amely egyszerű kozáklázadásként indult, de 1774 nyarára a felkelők serege már a középorosz városokat fenyegette, és veszélyeztette Moszkvát is. Jemeljan Pugacsov (1742 kör.–1775) doni kozák volt, harcolt a hétéves és az orosz–török háborúban. III. Péternek adta ki magát, akinek úgymond sikerült csodás módon „megmenekülnie” a haláltól, és célja, hogy „visszaszerezze” az orosz trónt. 1773. szeptember 17-től kezdve több kiáltvánnyal fordult a lakosság különböző csoportjaihoz III. Péter néven. Sok helyesírási hibát tartalmazó kiáltványait diktálta, és aláírási sem tudta, mivel írástudatlan volt.

Forrásközlés: Пугачевщина. Т. I. Из архива Пугачева. М.–Л., 1926. С. 30–32, 33–34, 35–36, 40–41. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 289–292.

a) Pugacsov 1773. szeptember 17-i kiáltványa a jaiki⁵⁷ kozákokhoz

Az egyeduralkodó császárunktól, Pjotr Fejodorovicstól, oroszországi nagy uralkodóinktól, stb., stb., stb.

Személyes rendeletemben tudatom a jaiki sereggel: amiképpen nagyapáitok és apáitok a régi cárokat szolgálták az utolsó csepp vérükig, azonképpen szolgálatok ti is, barátaim, hazátokat és engem, Pjotr Fjodorovics császárt, a nagy uralkodót. Ha nem futamodtok meg hazátok védelmében, a ti kozák dicsőségeitek az idők végezetéig sem múlik el. Én, a nagy uralkodó megjutalmazlak mindnyájatokat: kozákokat, kalmüköket és tatárokat. És azoknak, akik bűnösök előttem, Pjotr Fjodorovics császár, az uralkodó előtt, én, Pjotr Fjodorovics uralkodó minden bűnüket megbocsátom, és megajándékozlak titeket folyóval, a forrásától a torkola-

⁵⁷ Jaik (Яик): a mai Urál folyó régi neve. A folyó mentén élő kozákok aktívan részt vettek a parasztfelkelésben, ezért annak bukása után II. Katalin utasítására még a folyó nevét is megváltoztatták.

táig, földdel és legelővel, továbbá zsolddal, puszkagolyóval és puszkaporral, valamint kenyérellátmánnyal.

Én, Pjotr Fjodorovics, császár és nagy uralkodó megjutalmazlak titeket.

b) Pugacsov 1773. október 1-jei kiáltványa

Én, Pjotr Fjodorovics, nagy hatalmú uralkodó és cár a cárok felett, dicsőséges császár, stb. stb. stb. elmémben megfontoltam, és minden hű alattvalómhoz ezt az én személyes parancsomat küldöm.

Szolgáljon tudomásul valamennyiőtöknek, hogy én tényleg nagy vagyok. És higgyetek ebben minden kételkedés nélkül, és tudjátok ezt meg ti, akik hódoltok nekem minden országban és akik itt vagytok; muhametánok és kalmükök, ahányan csak vagytok és a többiek mind! Készüljétek, gyertek elébem, és szemléljétek fényes orcámat, és mindezzel szemben semmiféle ellenállást ne tanúsítatok, rajta, szegjétek meg régi eskütokeket, hódoljatok előttem! És ha vannak a baskíroknál sztarsinák⁵⁸ és a nogaji út mentén az összes ott lakók, hát jöjjenek hozzám készségesen, és a börtönökben fogva tartottakat és más, uraiknál rabságban szenvedőket, valamennyit az utolsó emberig ezekben a hónapokban és napokban bocsássátok szabadon. És ez az én parancsom: ha akadnának, akik ellenszegülnek, az ilyeneknek a fejét le kell vágni és vérüket ontani, hogy intő példával szolgáljanak gyermekeiknek. És amiként a ti őseitek, apáitok és nagyapáitok szolgáltak a boldog emléké Pjotr Alekszejevics hősi cárnak, és amiképpen ti tőle megjutalmaztatottok, azonképp foglak én most benneteket földdel, vízzel, sóval, hittel és imával,⁵⁹ legelővel és pénzbeli zsolddal, ezért tartoztok szolgálni engem utolsó lehetetetekig. És én ezen intve figyelmeztető kiáltványom ellenére is apátok és jötevőtök leszek, és hazugságot nem fogtok tőlem látni: hanem sok jóságot, amiért is ezt az én parancsomat kiadtam Isten színe előtt. És ha valaki ellenem támad, és hűtlenné válik, az iránt nem fogok kegyelmet ismerni: feje le fog vágatni, és legelője ki fog fosztatni. Evégett írtam meg ezt a kiáltványomat és intézkedésemet.

Az 1773. esztendőben, október 1-jén, szombati napon.

S erről másolatokat készíttetek, és küldjétek városról városra, erdőről erdőre.

Kézjegyével ellátta III. Péter nagy uralkodó, egész Oroszország cárja és császára.

III. Péter császár a maga kézjegyével látta el.

A Pjotr Fjodorovics nagy császár által a baskír sztarsinákknak és a nogaji út minden lakosának és a szibériai úton lakóknak küldött ezen ukázomat hirdessétek az egész népnek.

c) Pugacsov 1773. október eleji kiáltványa a katonákhoz

Én, Pjotr Fjodorovics, korlátlan hatalmú császár, egész Oroszország nagy uralkodója, stb., stb., stb.

Ezen személyes parancsommal megparancsolom a sorkatonáknak: Miként ti,

⁵⁸ Sztarsina (старшина): kerületi előljáró.

⁵⁹ Az óhit szabad gyakorlásával.

hűséges szolgálaim, sorkatonák, közlegények és tisztek, ezelőtt nekem és őseimnek, a nagy uralkodóknak, minden oroszok cárjainak híven és megtántoríthatatlanul szolgáltatok, most éppúgy szolgáljatok nekem, Pjotr Fjodorovicsnak, törvényes nagy uralkodótoknak utolsó csepp véretekig. És hagyjatok fel a hűtlen parancsnokaitok iránti kényszerű engedelmisséggel, mert azok benneteket tévútra vezetnek, és magukkal együtt benneteket is megfosztanak az én nagy kegyelmességemtől, gyertek hozzám engedelmesen, és fegyvereiteket zászlóm előtt lerakva alattvalói hűséggel szolgáljatok nekem, a nagy uralkodónak. Ezért meg foglak jutalmazni és ajándékozni benneteket fizetéssel pénzben és gabonában, valamint rangokkal; ti és utódaitok is a legfőbb előnyökkel fogtok rendelkezni országomban, és szíнем előtt dicső szolgálatot fogtok teljesíteni. Ha azonban valaki megfélemedezik született uralkodója, Pjotr Fjodorovics iránt való kötelességéről, és ezt az én személyes kiáltványomat merészkedik nem teljesíteni, és fegyvereim erejének folytán az én hűséges csapataim kezébe kerül, az érezni fogja magán igazságos haragomat, és azután a kegyetlen büntetést is.

Pjotr Fjodorovics nagy uralkodó, egész Oroszország cárja.

d) Pugacsov kiáltványa 1773. október 17-éről az Avzajano-Petrovszki üzem munkásaihoz

Én, Pjotr Fjodorovics, korlátlan hatalmú császár, egész Oroszország nagy uralkodója, stb., stb., stb.

Küldöm ezt az én személyes kiáltványomat az Avzajano-Petrovszki üzembe Makszim Oszipovnak, David Fjodorovnak és mindenkinek – ez a személyes parancsom:

Amiképpen nagyapáitok és apáitok őseinknek szolgáltak, azonképpen szolgáljatok ti is nekem, a nagy uralkodónak, híven és tántoríthatatlanul, utolsó csepp véretekig, és teljesítsétek parancsomat. Javítsatok ki nekem, a nagy uralkodónak, két tarackot, és sürgős sietséggel küldjétek bombákat ide; és ezért meg foglak jutalmazni benneteket keresztrel és szakállal,⁶⁰ folyóval és földdel, fűvel, tengerekkel és zsolddal, gabonával és élelmiszerral, puszkagolyóval és puskaporral és mindenfajta szabadsággal. És hogy parancsaimat teljesíthessétek, sietve gyertek hozzám, hogy teljesen elnyerhessétek irántatok való uralkodói jóindulatomat. És ha kiáltványomnak ellenszegültök, mihamar érezni fogjátok magatokon igazságos haragomat, és mennybéli Teremtőnk hatalmát kikerülni nem fogjátok. Hatalmas kezűnkől senki sem védhet meg benneteket.

1773. október 17-én.

III. Péter, egész Oroszország nagy uralkodója.

e) Pugacsov 1773. december 1-jén kelt rendelete

Pjotr Fjodorovicsnak, egész Oroszország uralkodójának és cári felségének, stb., stb., stb. rendelete.

Valamennyi hűséges szolgálmat Istentől kapott kegyelmemben megtartani kívánom, minden olyan embert, aki mostantól fogva hódolni és engedelmesked-

⁶⁰ Azaz az óhitűek régi módon vethetnek keresztet, és szakállt is viselhetnek.

ni akar nekem önnön akaratából... Eddig is megismerhettétek irgalmasságomat, valóban, benneteket már mindőtöket megajándékoztam ajándékokkal: földdel, halászhelyekkel, erdővel, odvas fák vadmézével, hódvadászatra alkalmas helyekkel és más hasznos dolgokkal, szabadsággal is. S ezenfelül Istentől kapott hatalmamból kifolyólag megígérem, hogy ezentúl már semmilyen terhet sem fogtok viselni. És ha valaki az én így osztogatott irgalmasságomra ferde szemmel néz, jelesül földbirtokosok és örökbirtokosok, ezeket mint a törvény és köznyugalom igazi ellenségeit, mint gonosztevőket és császári akaratom ellen lázadókat meg kell fosztani életüktől, azaz halállal kell büntetni őket, házukat és minden vagyonukat pedig vegyétek magatokhoz jutalmul. Mert a földbirtokosok vagyona és gazdasága, amiként eledele és itala is, a parasztok bőrére ment, amikor vigasság járta náluk, nektek meg teher és nyomorúság volt az életetek. Most pedig én mint egyike az elveszetteknek megjelentem nektek, és egész földet bejártam két lábammal, és azért teremtett engem a teremtő, hogy irgalmasságot gyakoroljak veletek... És ha valaki ezen kegyelmes kiáltványomat kézhez kapja, küldje azon nyomban városról városra, lakott helyről lakott helyre, és az egész emberi nem iránt tanúsított irgalmasságomat magyarázza, és a kerek világ minden lakója vegye az eszébe, hogy amint fentebb kifejtettem, ez az én irgalmasságom ma és minden időkből hasznukra lesz valamennyiüknek.

Kelt, 1773. december 1-jén.

Az eredetit cár őfelsége saját kezével aláírta ilyenképpen:
 III. Péter, egész Oroszország cárja és uralkodója.

f) Pugacsov 1774. július 31-i kiáltványa

Mi, III. Péter, Isten kegyelméből egész Oroszország cárja és uralkodója, stb., stb., stb.

Köztudomásul hírül adatik.

Ezzel a személyes, uralkodói és atyai jóságtól áthatott kiáltványunkkal megengedjük mindazoknak, akik előzőleg jobbágysorban és földesurak jármában éltek, hogy koronánk hűséges szolgálói legyenek, és megjutalmazzuk őket a régi keresztel és imával, emberi arculattal és szakállal,⁶¹ joggal és szabadsággal, valamint azzal, hogy örökké kozákok maradnak anélkül, hogy újoncállítást, fejadót és másféle pénzdót követelnék tőlük. Megjutalmazzuk őket továbbá földdel, erdővel, legelővel és más hasznos hajtó birtokkal, halászhelyekkel és sóstavakkal, anélkül, hogy meg kellene venniük azokat, és obrokot⁶² kellene fizetniük értük; és felszabadítjuk valamennyiüket az eddig a nemesi gonosztevők és megvesztegethető városi bírák által a parasztra és az egész népre kirótt adók és terhek alól. És kívánjuk valamennyiőtöknek lelketek megváltását, a világon pedig nyugodt életet, amiért mi a ránk küldött nemesi gonosztevők miatt üldöztetést és nem kevés nyomorúságot túrtünk. És hogy most nevünk az égi jobb hatalmából egész Oroszországban felragyog, ez okból ezen személyes parancsunkkal megparancsoljuk:

⁶¹ Az óhitűek szerint csak a szakállas arc méltó keresztény férfihoz, hiszen Jézus is szakállas volt.

⁶² Obrok (оброк): a földesúrnak vagy az államnak természetben és pénzben fizetendő jobbágyi szolgáltatás.

akik előzőleg nemesekként éltek szolgálati földjeiken és örök birtokaikon, ezeket a mi hatalmunknak ellenségeit és a birodalom háborítóit és a parasztok tönkretévőit fogjátok el, büntessétek meg, akasszátok fel. És hasonlóképp bánjatok velük, amiként ők, mivelhogy nem volt bennük keresztényi érzés, cselekedtek veletek, paraszttal. És ezen ellenséges és nemesi gonosztevők kiirtása után aztán mindenki csendnek és nyugodt életnek örvendhet, el egészen az időknék végéig. Kelt 1774. év július 31-én.

Péter

III/13. MANIFESZTUM AZ ÁLLAMI ÉS MAGÁNÜZEMEKHEZ HOZZÁÍRT PARASZTOK ÁLTAL VÉGGZENDŐ MUNKÁRÓL

1779. május 21.

II. Katalin uralkodása alatt továbbfejlődött a jobbágy munkán alapuló ipar. A gyárakban dolgozó parasztok megmozdulásai a 60–70-es években, valamint a Pugacsov vezette parasztfelkelés eseményei arra készítették az államhatalmat, hogy törvényes úton rendezze az üzemekhez hozzáírt parasztok helyzetét. Az alábbi rendelet az eddigieknél kedvezőbbben szabályozta munkájukat, jogaikat és kötelességeiket.

Forrásközlés: Манифест о работах, каковыя крестьяне, приписанные к казенным и частным заводам, исправлять обязаны. In: Законодательство Екатерины II. Том II. М., 2001., С. 164–168. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 296–298.

Mi, II. Katalin, Isten kegyelméből Oroszország császárnője és egyeduralkodója, stb., stb., stb.

Kihirdetjük összes hű alattvalóinknak. Kiterjesztvén gondoskodásunkat az állami gazdaság legmesszebb tekintő, szilárd és legjobb megszervezésére, mindaddig, amíg be nem következik az az idő, hogy annak különböző területeit a legrészletesebb utasításokkal szabályozzuk, figyelmünket most azokra a paraszttokra fordítjuk, akik a kincstár illetékessége alól az üzemekhez íratattak hozzá; és miután kellőképpen megvizsgáltuk a hozzánk Szenátusunk és Bányügyi Kollégiumunk által benyújtott javaslatokat és fejtegetéseket, az üzemekről intézkedő jövődő rendelkezésünkig ezennel megparancsoljuk:

A kincstár fennhatósága alól a kincstári vagy magánemberek üzemeihez hozzáírt paraszttoknak, miként előzőleg, úgy ezentúl is a következőkben felsorolt gyári munkákat kell elvégezniük:

I. 1. Favágás szénégetéshez. 2. A szenítőrakások lebontása, és a szenítésből a szénnek a gyárakba való szállítása. 3. Favágás az adalék anyagok kiégetéséhez. 4. A bányákból a kitermelt készércnek, továbbá a homoknak és mindenféle, az érc olvasztásához szükséges folyósító anyagnak a gyárakba való szállítása. 5. A duzzasztógáták elkészítése és kijavítása abban az esetben, ha a duzzasztógáták áradás vagy tűzvész következtében megrongálódtak.

II. Az alább következő V. cikkely szerint meghatározott büntetés terhe alatt tilos a kincstár illetékessége alól kincstári vagy magánemberek gyáraihoz hozzáírt paraszttoktól az üzemekben az első cikkelyben felsorolt ezen gyári munkákon kí-

vül más munkákat követelni, vagy azokat illetőleg rendelkezéseket kiadni, vagy kényszert alkalmazni; a parasztnak megengedtetik azonban, hogy azokra önként elszegődjenek...

III. Az első cikkelyben fentebb előírt munkák elvégzését biztosítandó, a következő módon kell eljárni: 1. Favágásra azokat a parasztnak kell kirendelni, akik a gyáraktól a többieknél messzebb laknak, hogy ők, miután mentesítve vannak a lovakkal végzendő munkáktól, ne legyenek kénytelenek több lovat magukkal vinni, mint amennyi saját élelmük szállításához szükséges. 2. A favágásnál a parasztnak február 15-énél korábban nem kell helyben lenniük, s ennél előbb erre a munkára nem szabad őket kiküldeni. Haza április 20-án menjenek, és ezen időpont után e munka mellett nem szabad őket visszatartani az alább következő VII. cikkelyben az erre és más vétségekre kiszabott büntetés terhe alatt. 3. A szénitőhalomból a kiegészített szén elhordásához, valamint az érc és az adalék anyagok szállításához azokat a parasztnak kell kirendelni, akik a gyárakhoz közelebb laknak a többieknél, mégpedig az első téli út beálltával; ennél korábban erre a munkára nem szabad őket kiküldeni. Az utolsó téli úton menjenek haza, és később emellett a munka mellett őket visszatartani nem szabad az alább következő VII. cikkelyben erre és más vétségre kiszabott büntetés terhe alatt. 4. Ha duzzasztógátak készítése vagy azok kijavítása válik szükségessé, abban az esetben, ha a gát áradás vagy tűzvész következtében rongálódott meg, nem a gyárak fenntartói, hanem a kancelláriák kötelesek ehhez a munkához és javításhoz embereket kirendelni, miután helytálló bizonyítékok alapján meggyőződtek arról, hogy a gátakban okozott víz- és tűzkárt nem valakinek szándékos cselekedete vagy hóbotos viselkedése okozta.

IV. Bár ezzel az előírással és rendelkezéssel az üzemekhez hozzáírt parasztnak a korábbihoz képest több szabad és megfelelő ideje marad a földműveléshez és a gazdálkodáshoz feltétlenül szükséges munkákhoz, létfenntartási eszközeik biztosítása végett, ezen túlmenően indokoltnak találjuk és megparancsoljuk az üzemekhez hozzáírt parasztnak béreinek az emelését, és azt a régi hirdetményhez viszonyítva az addig fizetett bér kétszeresében állapítjuk meg. Jelesen: nyári napokon a lovas munkásnak 20-20 kopejkát, a gyalogosnak 10-10 kopejkát, téli napokon a lovas munkásnak 12-12 kopejkát és a gyalogosnak 8-8 kopejkát egy napra, annak pontos előírása mellett, hogy ha e kielégítő bér mellett a kirendelések alapján végzett munkákkal az előbbi rendelet szerint számítva megkerestek lelkenként 1 rubel 70 kopejkát, ennél többet ne kelljen dolgozniuk, és őket az alább következő VII. cikkelyben kiszabott büntetés terhe alatt munkára kényszeríteni nem szabad.

V. Azt, aki az üzemekhez hozzáírt parasztnak bárminemű, ezen rendeletünk első cikkelyében elő nem írt munka végzésére kényszeríti: minden egyes napért, amelyben az üzemekhez hozzáírt parasztnak meg nem engedett munkára alkalmazta, a kárvallott javára pénzbírsággal kell sújtani, mégpedig a IV. cikkelyben megállapított napibér kétszeresével, azon a béren kívül, amely ezen cikkely alapján a megállapított munkáért a parasztnak megilleti.

VI. Ugyanilyen büntetés szabandó ki abban az esetben is, ha az üzem fenntartója az üzemhez hozzáírt parasztnak duzzasztógátak készítésére és javítására akarja kényszeríteni, az I. és III. cikkelyben említett két eseten kívül, azaz:

a vízzel való elárasztás és a tűztől való megrongálódás esetében, vagy pedig ezekben az esetekben is, ha a kancellária jóváhagyása és rendelete nélkül fogja munkára őket.

VII. Arra, aki az üzemekhez hozzáírt parasztokat az előírt időnél korábban fogja munkára, vagy a munkánál a meghatározott határidőnél tovább tartja vissza, vagy a lelkenként megállapított 1 rubel 70 kopejkányi kereset után munkára kényszeríti őket, minden feles nap után büntetést kell kiszabni, mégpedig azokra a napokra, amelyeken a parasztokat munkára visszatartották, a IV. cikkelyben megállapított bér összegének kétszeresét. [...]

XII. Ennek az intézkedésnek hatályát kiterjesztjük nem csupán a kincstár, a Bányügyi Kollégium fennhatósága alatt álló és a magánemberek birtokában levő üzemekre, de azokra is, amelyek kabinetjük igazgatása alatt állnak, s ezennel megparancsoljuk haladéktalan végrehajtását.

III/14. A ZAPOROZSJEI SZECES MEGSZÜNTETÉSE

1775. augusztus 3.

II. Katalin Ukrajnával kapcsolatos politikája uralkodása kezdetétől fogva következetesen annak a birodalomba való beolvasztását célozta. 1764-ben megszüntette a hetmani kormányzatot, és felállította az ukrainai területeket irányító Kisorosz Kollégiumot, amely 1765–1767-ben összeíratta Ukrajna lakosságát, és különböző rétegeire fejadót vetett ki. Az 1768–1774-es orosz–török háború sikeres befejezését és a Krími kánság bekebelezését követően az orosz kormánynak már nem volt szüksége a zaporozsjei kozákok külön katonai és közigazgatási szervezetére. 1775-ben orosz csapatok váratlanul körbevették a Zaporozsjei Szecset, amely kénytelen volt kapitulálni, ezt követően pedig területeit a novorosszjai kormányzósághoz csatolták. A kozákság vezetőinek egy része nemességet és orosz tiszti rangokat kapott. A kozákok tömegeit az állami vagy a földesúri parasztok szintjére süllyesztették, sokan török területekre vándoroltak, másokat pedig később áttelepítettek a Kubán-vidékre.

Forrásközlés: Полное собрание законов Российской империи, том XX. СПб., 1830. С. 190–193. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 309–310.

Ezen kiáltványunk által óhajtottuk egész birodalmunkban közhírré tenni, s valamennyi hű alattvalónk tudomására hozni, hogy a Zaporozsjei Szecset immáron végképp megsemmisítettük, és mostantól fogva a zaporozsjei kozákoknak még a neve is eltöröltetett, nem kisebb okból, mint azért, mert ezek a kozákok legmagasabb rendelkezéseinket semmibe sem véve, császári felségünket gáztetteikkel és vakmerősködésükkel megsértették. [...]

Gáztetteiket, amelyek bennünket szigorú rendszabályok foganatosítására kényszerítettek, a következő pontokba lehet foglalni:

1. Az alattvalói hűség és engedelmesség ellen elkövetett korábbi súlyos és káros bűntetteikre és hűségeseikre a feledés fátylát borítva, körülbelül tíz évvel ezelőtt elkezdett vakmerősködésüket a legújabb időkben a végsőig fokozták, eltulajdonították s végül már mint jogos tulajdonukat maguknak követelték nem csak azokat az összes földeket, amelyeket mi az utolsó háborúban az Ottomán

Portától szereztünk, de még a novorosszijai kormányzóság települései által elfoglalt földeket is, azt hozván fel ürügyül, hogy ezek is, azok is régtől fogva az övéik voltak...

2. S miután ilyen módon eltulajdonították a novorosszijai kormányzóság földjeit, nemcsak arra a vakmerőségre vetemedtek, hogy megakadályozták e földek általunk elrendelt határmegállapítását, s ebből a célból odaküldött tisztjeinknek, halállal fenyegetve őket, megtiltották annak végrehajtását, de még arra is, hogy ezeken a helyeken a maguk számára önkényesen téli táborokat rendeztek be és építettek, és ezenfelül az ottani lakosok közül, valamint a huszár és dzsidás letelepített ezredekéből, férfiakat és nőket válogatás nélkül, összesen közel 8000 lelket hurcoltak el Zaporozsjébe, beleszámítva azokat is, akik a kozákoktól lakóhelyükön elszünetelt zaklatások következtében kénytelenek voltak átállni hozzájuk, és alárendelni magukat hatalmuknak. [...]

5. Kormányzatunknak hozzájuk intézett gyakori tilalma ellenére nemcsak hogy befogadták azokat a szökevényeket, akik azért szöktek meg, hogy a kozákok közé álljanak, de különféle ígéretésekkel nő és családos embereket is rábeszéltek a Kis-Oroszországból való megszökésre, csupán azért, hogy őket hatalmuk alá vessék, és meghonosítsák maguknál a földművelést, amiben már elég nagy sikert értek el, mert hiszen ez idő szerint közel 50 ezer a földművelésben gyakorlattal rendelkező telepes van azokon a helyeken, amelyek zaporozsjei uralom alatt állottak.

6. Végül ezek a zaporozsjeiek kezdték önkényesen eltulajdonítani azokat a földeket is, amelyeket régi időktől fogva a magukénak mondott doni seregünk, amely megingathatatlan az irántunk való köteles hűségben, mindig kitűnően és bátran végzi szolgálatát, és a soraiban uralkodó renddel, valamint jó magaviseletével egyszer s mindenkorra kiválóan biztosította magának legmagasabb uralkodói jóakaratumkat; ezeknek a doni kozákoknak is megtiltották, hogy használják azokat a földeket, amelyek már hosszú ideje birtokukban vannak. Minden egészségesen gondolkodó ember könnyen átláthat a zaporozsjei kozákok ravasz szándékain, felismerheti azt a jelentékeny kárt, amely általuk az államot érheti. Amikor meghonosították a földművelést, ezzel megszüntették a tróntól való függőségük legmélyebb alapjait, s végeredményben azt tervezték, hogy a haza kellős közepén teljesen független területet alkotnak a maguk féktelen kormányzata alatt, s közben azt remélték, hogy a kicsapongó életre és a rablásra való hajlandóság, valamint belső gazdaságuk majd folytonosan felfrissíti és gyarapítja soraikat. Felesleges itt kifejteni, hogy milyen kárhozatos következményekkel járt volna, ha ez a gonosz szándék megvalósul, akár a Zaporozsjével szomszédos lakott helyek és falvak biztonságára gondolunk, akár hűséges alattvalóink számának elkerülhetetlenül bekövetkező csökkenésére. [...]

És ezért elkerülhetetlenül figyelembe kellett vennünk mindazt, amit fentebb elmondottunk, és Istennel, birodalmunkkal és általában az egész emberiséggel szembeni kötelességünknek tekintettük, hogy a Zaporozsjei Szecset s kozákjaiknak onnan kapott nevét eltöröljük. Ennek következtében június hó 4-én Thököly altábornagyunk rábízott csapatainkkal elfoglalta a Zaporozsjei Szecset teljes csendben és teljes rendben, anélkül, hogy a kozákok bárminemű ellenállást fejtenek volna ki, mert csak akkor vették észre csapataink közeledtét, amikor azok már

mindenfelől körülvették őket; mi ugyanis hadvezérünknek személyesen előírtuk, hogy a rábízott feladatot a leghiggadtabb úton és módon hajtsa végre, és amennyire csak lehetséges, kerülje a vérontást.

Amikor most hírül adjuk a mi hű és szeretett alattvalóinknak mindezeket a körülményeket, ugyanakkor közölhetjük velük, hogy a Zaporozsjei Szecs, ez a politikai torzalakzat már nincs többé, és nincsenek az ezt a nevet viselő kozákok, és az ott lakott területet a hozzá tartozó művelt földekkel érintetlenül hagyva, megfelelőképpen a novorosszjai kormányzósághoz csatoljuk, és az újjáalakítás és újjászervezés alkalmából ott felállított kormányunk különös figyelmébe ajánljuk...

III/15. HATÁROZATOK AZ OROSZ BIRODALOM KORMÁNYZÓSÁGAINAK IGAZGATÁSÁRÓL

1775. november 7.

A terjedelmes törvény, amelyből csak rövid részleteket közlünk, a II. Katalin kori jogalkotási munka egyik legfontosabb dokumentuma, az első kifejezetten a helyi közigazgatással foglalkozó törvény Oroszország történetében. Részletesen leírja a helyi közigazgatási és igazságszolgáltatási szervek rendszerét, az egyes szervek jogkörét és működési rendjét. A törvény legfontosabb céljai között szerepelt az egységes közigazgatási rendszer bevezetése a birodalom egész területén, valamint a központi hatalom és a helyi szervek közötti hatékonyabb munkamegosztás kialakítása, utóbbiak jogosítványainak bizonyos fokú szélesítése. Az így kialakított helyi közigazgatási rendszer az 1860-as évek reformjáig, az alapjául szolgáló területi beosztás pedig egészen az októberi forradalomig érvényben maradt.

Forrásközlés: Учреждения для управления губерний Всероссийской империи. In: Законодательство Екатерины II. Том I. М., 2000. С. 380-469. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 295-296.

Mi, II. Katalin, Isten kegyelméből Oroszország császárnője és egyeduralkodója, stb., stb., stb.

Kihirdetjük összes hű alattvalóinknak. [...] Mindenki előtt ismeretes, hogy 1766-ban már hozzáláttunk a képviselők összehívásához az egész birodalom területéről, hogy megismerhessük az összes járás szükségleteit és hiányosságait. Már csak várnunk kellett a Törvényalkotó Bizottság munkájának gyümölcseire, amelyek megfeleltek volna a közjóról és az egyes személyek hasznáról való gondoskodásunknak, de a törökök 1768. évi hadüzenete Oroszország ellen és az azt követő, sok nehézséggel és veszéllyel járó hatéves háború elvonta az embereket és az eszközöket a teljes törvénykönyv hosszú időt igénylő összeállításától, és – megnövelvén a terheket – egy nem kevésbé fontos ügy, a hazának a külső és belső ellenséggel szembeni megvédelmezése felé fordította az emberek erőfeszítéseit és gondolatait.

Azonban a hat év során aratott nagyszámú, sorozatos szárazföldi és tengeri győzelmek után Isten... dicsőséges békével ajándékozott meg minket és a birodalom minden területén helyreállított renddel és nyugalommal. [...] Ezért újra megvizsgáltuk a birodalom belső kormányzásának minden részletét, és úgy találtuk, hogy először is az egyes kormányzóságok nagy kiterjedésük miatt nincsenek

kellő mértékben ellátva kormányzati szervekkel és a kormányzáshoz szükséges emberekkel. Ugyanazon a helyen, ahol a kormányzóság igazgatását intézik, foglalkoznak a kincstári jövedelmekkel együtt a közjóléti vagy rendőrségi pénzügyekkel, és ráadásul ugyanott folyik a büntető- és polgári ügyekben való ítékezés is. Hasonló kellemetlenségeket kell eltérni ugyanazon kormányzóságok tartományaiban és járásaiban⁶³ is, mert ugyanabban a vajdai kancelláriában minden természetű és jellegű ügyet együtt intéznek.

Az ebből származó rendetlenség nagyon is érzékelhető. Egyrészt az ilyen kellemetlen, rendezetlen helyzet természetes következményei a lassúság, az elkövetett hibák és az időhúzás, amikor egyik ügy zavarja a másikat, és mivel egy vajdai kancelláriában lehetetlen elintézni mind az odairányított különböző jellegű ügyek sokaságát, ez időnként ürügyet szolgáltatathat a tartós kifogások, a hivatali mulasztások és az elfogult ügyintézés számára. [...]

Az ilyen és sok más kellemetlenség megszüntetésére, amelyeket felsorolni nagyon hosszadalmas lenne, de mindenekelőtt a nagyobb rend és az akadálytalan bírászkodás biztosítására jónak láttuk kiadni a jelen *Határozatok a kormányzóságok igazgatásáról*, és ellátni azokkal a kormányzóságokat, az Orosz Birodalom alkotórészeit, hogy előkészítsük és megkönnyítsük a későbbi rendeletek jobb és pontosabb végrehajtását.

Ez a mi rendelkezésünk, amely – amint mindenki megállapíthatja – a bírászkodást különválasztja a kormányzósági igazgatástól, minden hivatalnak előírja a kötelességeit és ügyintézésük szabályait, és lehetővé teszi számukra az előírások végrehajtását, nemcsak birodalmunk ez idő szerinti belső állapotának felel meg, hanem az eddiginél sokkalta megbízhatóbb alapokra fekteti a közrendet és a biztonságot, különféle előnyökkel és jogokkal ruházza fel a magán- és személyes vagyonnal rendelkezőket, és az államunkon belül élő mindenfajú és rendű embereket, következképpen lényegében újabb kísérletet teszünk vele a mi hön szeretett alattvalóink kielégítésére, annyira el vagyunk telve a nép iránti emberszerető gondoskodással és a közjóra és a helyes szervezésre irányuló törekvéssel. [...]

I. fejezet

A kormányzóság tisztségviselői

1. Hogy a kormányzóságot vagy helytartóságot jól lehessen igazgatni, legalább 300-400 ezer lakos legyen benne.
2. A kormányzóság vagy helytartóság irányítására a cári helytartót vagy a főkormányzót⁶⁴ nevezzük ki.
3. A kormányzóságokban vagy helytartóságokban megalapítjuk a kormányzónak vagy a helytartóság vezetőjének a tisztségét.
4. A kormányzóságban helytartósági vagy kormányzósági igazgatást vezetünk be.
5. A helytartósági igazgatásban a cári helytartó vagy főkormányzó, a helytartóság vezetője vagy a kormányzó két tanácsossal ülésezik.

⁶³ Oroszul: в провинциях и уездах.

⁶⁴ Oroszul: государев наместник или генерал-губернатор. A helytartót vagy főkormányzót általában főváros központú kormányzóságba vagy két-három kormányzóságból álló nagyobb közigazgatási egységbe nevezték ki.

6. A kormányzóságban létre kell hozni a büntetőbíróságot.
7. A büntetőbíróságon egy elnök, két tanácsos és két ülnök ülészik.
8. A kormányzóságban létre kell hozni a polgári bíróságot.
9. A polgári bíróságon egy elnök, két tanácsos és két ülnök ülészik. [...]
13. Minden helytartóságban vagy kormányzóságban létre kell hozni egy, vagy, ha a helytartóság nagysága ezt megköveteli, egynél több helyi felsőbb bíróságot.⁶⁵
14. A helyi felsőbb bíróságon az első és a második elnök, valamint tíz ülnök ülészik.
15. Ha szükséges, a helytartóságot vagy kormányzóságot kerületekre vagy tartományokra⁶⁶ kell felosztani.
16. A helytartóságok és a kerületek járásokra vagy körzetekre oszlanak.
17. Egy-egy járásban vagy körzetben 20-30 ezer lakos legyen.
18. Minden járásban vagy körzetben létre kell hozni a járási vagy körzeti bíróságot.
19. A járási vagy körzeti bíróságon járási vagy körzeti bíró és két ülnök ülészik. [...]
22. Minden járásban vagy körzetben létre kell hozni a helyi alsóbb bíróságot.⁶⁷
23. A helyi alsóbb bíróságon a helyi rendőrfőnök⁶⁸ vagy kapitány, továbbá a járás nagyságától függően két vagy három ülnök ülészik. [...]
25. Minden városban, ahol nincs városparancsnok, legyen városi rendőrparancsnok.⁶⁹ [...]
28. A városokban megmaradnak a városi magisztrátusok. [...]
38. Minden helytartóságban vagy kormányzóságban létre kell hozni egy-egy közjóléti hivatalt.⁷⁰ [...]

III. fejezet

A tisztségek betöltésének rendje

59. A cári helytartót vagy főkormányzót, a helytartóság vezetőjét vagy kormányzót, a helytartóság helyettes vezetőjét vagy alkormányzót császári őfelsége nevezi ki.
60. A bíróságok és a helyi felsőbb bíróság elnökeinek megüresedett helyére a Szenátus jelöl ki két-két arra méltó embert, előterjesztést tesz ez irányban császár őfelségének, és megvárja rendelkezését.
61. A helytartói igazgatásba és a bíróságokba a tanácsosokat és ülnököket a Szenátus nevezi ki. [...]
64. A járási nemesség vezetőjét⁷¹ háromévenként, golyós szavazással választja meg a nemesség.

⁶⁵ Oroszul: верхний земский суд.

⁶⁶ Oroszul: на области или провинции.

⁶⁷ Oroszul: нижний земский суд.

⁶⁸ Oroszul: исправник. 1775–1862 között nemesek által választott tisztségviselő.

⁶⁹ Oroszul: городничий.

⁷⁰ Közjóléti hivatal (приказ общественного призрения): az iskolákat, a kórházakat, a szegényházakat, a lelenházakat, az elmegyógyintézeteket stb. irányító hivatal, amely a kormányzóból és választott ülnökökből állt.

⁷¹ Oroszul: уездный предводитель дворянства.

65. A helyi felsőbb bíróság tíz ülnökét és a lelkiismereti bíróság⁷² két nemesi ülnökét háromévenként választja azon járások nemessége, amelyeknek illetékessége alá tartozik ezen helyi felsőbb bíróság, és a helytartóság vezetőjéhez vagy a kormányzóhoz terjeszti fel őket, amikor a főkormányzó helye nincs betöltve, és ha nyilvánvaló hiba nincsen bennük, akkor a cári helytartó, vagy ilyen nem lévén, a helytartóság vezetője megerősíti a nemesség választását.

66. A járási vagy körzeti bírákat és a járási rendőrfőnököt vagy kapitányt a nemesség választja háromévenként, és a kormányzóhoz terjeszti fel őket, és ha bennük nyilvánvaló hiba nincs, a kormányzó megerősíti a nemesség választását, azokban a járásokban pedig, ahol nincsenek nemesi birtokok, vagy csak kevés nemesi birtok van, a kerületi rendőrfőnököt a helytartói igazgatóság jelöli ki a hivatalnokok közül, mégpedig a parasztek ügyében ítéelő legfőbb bíróság három arra érdemes emberének előterjesztése alapján.

67. A járási bíróság ülnökeit és a helyi alsóbb bíróság nemesi ülnökeit a nemesség választja háromévenként, és a kormányzóhoz terjesztetnek fel, ha pedig nyilvánvaló hiba nincs bennük, a kormányzó megerősíti a nemesség választását. [...]

71. A városi rendőrfőnököt a Szenátus nevezi ki a helytartósági igazgatás előterjesztése alapján. [...]

75. A parasztek ügyében ítélező legfőbb bíróság ülnökeit, az alsóbb parasztbíróság nyolc ülnökét – akik közül kettőt a helyi alsóbb bíróságon való ülésére, kettőt pedig a lelkiismereti bírósághoz, az ő falujukat érintő ügyekben való bíráskodásra küldenek ki – azok a falusi lakosok választják, akik ennek a parasztek felett ítéelő legfőbb bíróságnak az illetékessége alá tartoznak. Meg van engedve, hogy akár a nemesek, akár a tudós emberek, akár a hivatalnokok, akár a nem nemesi rendűek, akár a gáncstalan falusi lakosok közül választassanak, mégpedig három-három évre. A megválasztottak a kormányzóhoz terjesztetnek fel, és ha nincs bennük nyilvánvaló hiba, a kormányzó megengedi, hogy ülésezzenek...

III/16. A NEMESEKNEK ADOMÁNYOZOTT KIVÁLTSÁGLEVÉL

1785. április 21.

A II. Katalin születésnapján megjelent két alapvető fontosságú dokumentum egyike a nemesek jogait foglalta össze. Trónra lépése után II. Katalin nem erősítette meg III. Péternek a nemesek szabadságáról szóló kiáltványát (II/9. dokumentum), de az 1767-ben összeült Törvényalkotó Bizottság feladatai között kiemelt helyen szerepelt a nemesség helyzetét szabályozó jogi normák kidolgozása. Ez a kérdéskör a bizottság feloszlása után is kiemelt helyet foglalt el II. Katalin jogalkotásában. Számos rendelete fokozatosan megnövelte a nemesek gazdasági lehetőségeit és hatalmát parasztjaik felett, megerősítette a nemesség domináns szerepét az államapparátusban, valamint a hadsereg és a flotta tisztikarában, előírta a helyi

⁷² Lelkiismereti bíróság (совестный суд): egy bíróból és hat ülnökből, illetve a peres felek közbenjárójából álló bíróság, amely nem a formális törvények alapján ítélezett, hanem az úgynevezett természetes igazságérzet alapján. Ezt a bíróságot vagy a peres felek választották, vagy olyan ügyek kerültek elé, amelyekben például gyengeelméjűek vagy gyermekek voltak az elkövetők.

nemesi közigazgatási és bírói testületek létrehozását, és erőteljesen fokozta a nemesek részvételét a helyi döntéshozatal rendszerében. Ezen rendeletek összegzését tartalmazza a Kiváltságlevél, amely hosszú időre rögzítette a nemesség privilegizált helyzetét az orosz társadalomban.

Forrásközlés: Жалованная грамота на права, вольности и преимущества благородному российскому дворянству. In: Законодательство Екатерины II. Том II. М., 2001. С. 29–49. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 298–301.

...Most, amikor birodalmunk új sikereket aratott és tovább növekedett, amikor mindenütt belső és külső békének örvendünk, összes cselekedeteinkkel egyre jobban és szünet nélkül arra törekszünk, hogy hű alattvalóinknak a belső állami kormányzat valamennyi fontos területén szilárd és tartós rendelkezésekkel egyre növekvő jólétet és rendet biztosítsunk az elkövetkezendő időkre; és ezért helyesnek véljük, hogy gondoskodásunkat elsősorban a mi hőn szeretett orosz nemességünkre terjesszük ki, eszünkbe idézván fentebb felsorolt érdemeit, továbbá buzgalmukat, szorgosságukat és megingathatatlan hűségüket, amelyről tanúbizonyságot tettek Oroszország cárjai iránt, irántunk és trónunk iránt a legzavarosabb időkben is, háborúban és békében egyaránt. És az igazság szolgáltatásának és az irgalmasságnak és a kegyességnek azon példáit utánozva, amelyeket istenben nyugvó, az orosz trónt ragyogóvá és dicsővé tevő őseink szolgáltattak, és az orosz nemesség iránt érzett tulajdon anyai szeretetüinktől és végtelen háládatosságtól indítva, császári megfontoltságunk és hajlandóságunk eredményeként ezennel megparancsoljuk, kijelentjük, elrendeljük és megerősítjük az elkövetkezendő nemzetségeknek örök emlékezetül, az orosz nemesség hasznára, a mi szolgálatunkra és a birodalom szolgálatára a következő törvénycikkelyeket örök időkre és megingathatatlanul:

A) A nemesek személyes kiváltságairól

1. A nemesi cím azoknak a férfiaknak tulajdonságaiból és erényeiből eredő következmény, akik a rég elmúlt időkben vezérlő helyeket töltöttek be, szolgáltaikkal magukat kitüntették, ezzel a szolgálatot méltósággá változtatták, és utódaiknak megszerezték a nemesi nevet.

2. Nem csupán a birodalomnak és a trónnak szolgál hasznára, de egyben igazságos is, hogy a dicső nemesség nagyra becsült rendje megingathatatlanul és sértetlenül megőriztessék és megerősítettessék; és ennek okán, amiként régtől fogva volt, most és minden időkre nemesi rang illesse meg elvehetetlenül, örökletesen és ivadékról ivadékra szállóan azokat a tisztességes nemzetségeket, amelyek élvezik, következésképp:

3. A nemes nemesi rangját átruházza feleségére.

4. A nemes a maga nemesi rangját örökletesen átruházza gyermekeire.

5. Nemesember vagy nemesasszony ne fosztassék meg nemesi rangjától, ha csak maga meg nem fosztja magát attól a nemesi rang alapjaival ellenkező bűntett elkövetésével.

6. A nemesi rang alapjait leromboló és azzal ellentétes bűntettek a következők: 1. Esküszegés. 2. Árulás. 3. Rablás. 4. Mindenfajta lopás. 5. Csalás. 6. Olyan bűntettek, amelyekért büntetésképpen törvény szerint a becsület elveszése és

testi büntetés jár. 7. Másoknak bebizonyítottan hasonló büntetetre való csábítása vagy azokra való kitanítása.

7. Minthogy azonban a nemesi rang nem vesztető el büntett elkövetésének esetén kívül, a házasság pedig szent és Isten törvényén alapuló: a nemeskiszaszony, ha nem nemeshez megy is férjhez, nemesi rangját ne veszítse el; de férjére és gyermekeire nemességét nem származtatja át.

8. Bírói ítélet nélkül a nemes nemesi ragjától nem fosztható meg.

9. Bírói ítélet nélkül a nemes becsületétől nem fosztható meg.

10. Bírói ítélet nélkül a nemes életétől nem fosztható meg.

11. Bírói ítélet nélkül a nemes nevéből nem fosztható meg.

12. Nemes felett csak vele egyenrangúak ítélkezzenek.

13. Ha egy nemesemberre, mert büntett elkövetésére vetemedett, a törvények értelmében megérdemelten rangjától, becsületétől vagy életétől való megfosztás várna, ügyében ne hozzanak végleges ítéletet a Szenátusnak való jelentéstétel és ő császári felsége jóváhagyása nélkül.

14. Nemesember által elkövetett bármilyen büntettet, ha azóta tíz év eltelt, és ilyen hosszú idő alatt sem tudódott ki, és ebben az ügyben eljárás nem indult: parancsunkra minden ilyen ügyet ezentúl az örök feledésnek kell átadni, még ha azzal kapcsolatban igénytámasztók, panaszló felek vagy feljelentők jelentkeznek is.

15. Testi büntetés a nemesembert ne illesse.

16. Seregeink alacsonyabb rangjaiban szolgáló nemesekkel minden büntetés alkalmazása közben úgy kell eljárni, ahogy katonai szabályaink szerint a főtiszti rangúakkal.

17. Örök időkre megerősítjük ivadékról ivadékra szálló érvénnyel a nemes orosz nemesi rend jogait és szabadságát.

18. Megerősítjük azt a szolgálatot teljesítő nemeseknek adott engedélyt is, hogy szolgálatukat folytathatják, vagy a szolgálat alól való felmentésüket kérhetik az erre vonatkozóan kiadott szabályok alapján.

19. Megerősítjük azt a nemeseknek adott engedélyünket, hogy velünk szövetséges európai hatalmak szolgálatába léphetnek, és külföldi országokba utazhatnak.

20. Mivel a nemes nemesi cím és rang megszerzésének módja régtől fogva, a jelenben és a jövőben is a birodalomnak és a trónnak hasznos szolgálat és munkálkodás volt és marad, s mivel az orosz nemesség állapota lényegében a háza és a trón biztonságától függ, ez okból minden olyan, az orosz legfőbb uralkodói hatalomra nézve válságos időben, amikor az orosz nemesség szolgálatára a közjó érdekében elengedhetetlenül szükség van, valamennyi nemesember köteles a legfőbb uralkodói hatalom első felhívására erejét, sőt életét sem kímélve az állam segítségére sietni. [...]

26. Megerősítjük a nemeseknek az a joga, hogy falvakat vásárolhatnak.

27. Megerősítjük a nemeseknek az a joga, hogy nagyban árusíthatják mindazt, ami falvaikban megterem vagy kézi munkával előállítatik.

28. Megengedtetik a nemeseknek, hogy falvaikban gyáraik és üzemeik legyenek.

29. Megengedtetik a nemeseknek, hogy örökbirtokaikon mezővárosokat emeljenek, és bennük kereskedést űzenek, továbbá, hogy vásárokat tarthassanak az állami törvényekkel összhangban, és a főkormányzó és a kormányzósági igazga-

tás tudtával, azzal a megjegyzéssel, hogy a mezővárosokban tartott vásárok idejét össze kell egyeztetniük más környékbeli helyek vásártartásának időpontjával.

30. Megerősítetik a nemeseknek az a joga, hogy a városokban házaik legyenek, vagy házakat építsenek és vásároljanak, és bennük embereiket kézi munkával foglalkoztassák. [...]

33. Megerősítetik a nemeseknek azon tulajdonjoga, amelyet az 1782. június 28-i kegyes rendelet adományozott nekik, nem csupán a nemesemberek tulajdonában levő földnek a felszínén, de a föld mélyén vagy az ahhoz tartozó vizekben levő minden rejtett ásványra és növényre, és minden abból készült fémre a törvény teljes hatályosságának tiszteletben tartásával és értelmének megfelelően úgy, ahogy az az említett rendeletben ki van fejtve.

34. Megerősítetik a nemesek tulajdonjoga az erdőjárásaikban nőző erdőkre és azok szabad felhasználására a törvény teljes hatályosságának tiszteletben tartásával és értelmének megfelelően úgy, amint az az 1782. évi szeptember 22-i kegyes rendeletben le van fektetve.

35. Falun a földesúr háza élvezzen mentességet a beszállásolás alól.

36. A nemesember személy szerint mentes a személyes adók fizetése alól.

B) A nemesek gyűléseiről, a nemesi közösség felállításáról a kormányzóságokban, valamint a nemesi közösség előnyeiről

37. A mi hűséges nemesainknak kegyesen megengedjük, hogy abban a kormányzóságban, amelyben lakóhelyük van, egybegyűljenek, és nemesi közösséget alkossanak minden egyes helytartóságban, és élvezzék az alább ismertetett jogokat, előnyöket, előjogokat és kiváltságokat.

38. A nemesség a kormányzóságban a főkormányzó vagy kormányzó felszólítására és engedélye alapján gyűlik egybe a nemességre ráruházott választások megtartása, valamint a főkormányzó vagy kormányzó javaslatainak meghallgatása végett, mégpedig minden három esztendőben, tél idején.

39. A nemesség helytartósági gyűlésének megengedtetik, hogy a kormányzóság nemességének kormányzósági vezetőjét megválassza; és a nemesség ezen gyűlése köteles háromévente a kerületi nemesi képviselők közül kettőt felterjeszteni az állami helytartóhoz vagy kormányzóhoz, és akit közülük a főkormányzó vagy kormányzó kinevez, azt illeti meg azon kormányzóság nemessége kormányzósági vezetőjének a tisztje.

40. A szabályzat 64. és 211. szakaszai értelmében a nemesség kerületi vezetőjét az illető kerület nemessége választja háromévenként, golyós szavazás útján. [...]

47. A nemesség gyűlésének megengedtetik, hogy a főkormányzónak vagy kormányzónak előterjesztést tegyen a társadalom szükségleteit és érdekeit illetőleg.

48. Megerősítetik az a nemesség gyűlésének adott engedély, hogy képviselői révén előterjesztést és panaszt nyújthat be mind a Szenátushoz, mind ő császári felségéhez, a törvények alapján. [...]

62. A nemesség gyűlésének tilos azon tisztségekre, amelyeket a szabályzatok értelmében választással kell betölteni, olyan nemeset választani, akinek jövedelme falvai után 100 rubelnél kevesebbet tesz ki, és aki 25 évnél fiatalabb.

63. A nemesség gyűlésén az a nemes, akinek magának nincsen faluja, és 25 évnél fiatalabb, jelen lehet, de szavazati joggal nem bír.

64. A nemesség gyűlésén jelen lehet az a nemes, aki egyáltalában nem szolgált, vagy ha igen, nem ért el főtiszti rangot (még ha azt megkapta is nyugdíjba vonulása alkalmával); de a szolgálatban érdemeket szerzettekkel ne ülésezzen együtt, se szavazati joga ne legyen a nemesség gyűlésén, se választható ne legyen azokra a tisztségekre, amelyeket a nemesség gyűlésének választása útján töltenek be.

III/17. A VÁROSOKNAK ADOMÁNYOZOTT KIVÁLTSÁGLEVÉL

1785. április 21.

Az ugyancsak II. Katalin születésnapján megjelent, a nemesi kiváltságlevélhez hasonló felépítésű, ám annál jóval részletesebb dokumentum a városi önkormányzati szerveknek és a városi lakosság különböző rétegeinek a státusát írja körül. A városi lakosság bonyolult, bizonyos fokig mesterségesen kialakított szerkezete is azt mutatja, hogy a nyugati mintákat követő szabályozás, maga a városi önkormányzat elve nehezen és hiányosan tudott csak beilleszkedni az oroszországi hatalmi és társadalmi viszonyokba.

Forrásközlés: Городовое положение (Жалованная грамота городам). In: Законодательство Екатерины II. Том II. М., 2001. С. 77–119. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 301–308.

...Már a közösségi élet kezdeteitől fogva minden nép felismerte azokat az előnyöket és hasznokat, amelyek a városok alakításából nemcsak maguknak a városoknak a polgáiraira áradnak ki, de a környékbeli lakosokra is. A homály fedte ókortól kezdve mindenütt azt találjuk, hogy a városalapítók emlékét éppúgy magasztalják, mint a törvényhozókét, és azt látjuk, hogy a győzelmekkel maguknak dicsőséget szerzett hősök városalapítással törekedtek halhatatlanná tenni nevüket.

E téren sincs szükségünk arra, hogy idegen példákat keressünk: hanem azokat hazánk tulajdon tetteiből kölcsönözve állapítjuk meg, hogy orosz őseink, a szlávok, akik még nevüket is dicső tetteikről kapták, ahová csak elért győzedelmes kezük, azzal hagyták ott a nyomát, hogy városokat alapítottak, és azokat olyan szláv nevekké ékesítették, amelyeket mindmáig megőriztek, és hogy ezekben a városokban az akkor ismert legtávolabbi országokig kiterjedő kereskedelmet honosítottak meg. Egész Oroszország uralkodói, a legrégebb időktől kezdve hatalmuk és birodalmuk határainak kiterjesztésével és népük gyarapodásával lépést tartva növelték a városok számát is, és bennük biztonságos otthont teremtettek a kereskedelemnek és a kézművességnek. A birodalom nagy területe, mind a föld felületén található, mind pedig a föld méhében rejlő termékek bősége, valamint a szárazföldi és vízi közlekedési utak előnyös volta, a szláv-orosz nép iparkodása és vállalkozó kedve szükségképpen jó eredményekkel járt. ...Mi most az általunk ezeknek a városoknak, közösségeiknek és e közösségek tagjainak adott előnyöket és jogokat kívánjuk megerősíteni kiváltságlevelünkkel, amidőn örök időkre és megváltoztathatatlanul törvénybe iktatjuk a következő cikkelyeket.

A) A város helyzete

1. Várost ő császári felsége kézalírásával megerősített tervek alapján kell építeni.

2. A város tulajdonául ismertetnek el a Földmérési Utasítás szerint vagy más-képp törvényesen őt megillető földek, kertek, mezők, legelők, rétek, folyók, halászóhelyek, erdők, berkek, cserjések, üres telkek, vízi- és szélalmok; mindezeket együtt és mindegyiket külön-külön sértetlenül bírja és azokat békén és örök idő-kig használhatja a törvények alapján mind a városon belül, mind azon kívül.

3. Tilos a városi legelőket beépíteni; ha pedig a város a városi legelőket beépíti, vagy valamilyen más módon, nem legelő céljaira használja fel, a városnak másod-ízben legelőt nem szabad kiutalni, és a város legelőket nem vásárolhat, hanem bé-relnie kell szükségleteinek és a lehetőségeknek megfelelően.

4. A város lakói birtokolják ingó és ingatlan vagyonukat, mindenki ami az övé az igazság és a törvény szerint, ez a vagyon pedig megőrzés és védelem alatt áll. [...]

9. A városi magisztrátusnak könyvet kell vezetnie a házak, épületek, telkek és városi földek számok alatti leírásával, hogy azok, akik házelzálogosítás ellenében pénzt akarnak kölcsönadni, vagy azok, akik házat, épületet, telket vagy földet akarnak vásárolni, vagy bérelni, ebben a könyvben utána nézhessenek az adatok-nak, és pénzüket bizodalommal adhassák ki.

10. A polgári adókat, szolgáltatásokat és terheket, mégpedig mind a szemé-lyes, mind a tárgyi adókat mindenki, aki a városban polgári kereskedelemmel, kézművességgel vagy iparral foglalkozik, köteles a polgársággal egyformán visel-ni, kivéve, ha külön törvényel alóluk felmentve nincs. [...]

16. A polgári foglalkozásokat az igazságszolgáltatásnak védenie, a közrendé-szetnek pedig fejlesztenie kell.

17. Előíratik, hogy a városban az 1755. november 7-i szabályzat 384. cikkelyé-nek és e tárgyban ő császári felsége által kiadott más törvényeknek pontos betar-tásával iskolákat kell felállítani és fenntartani.

18. Megengedtetik a városnak, hogy ahol akarja, a városi földeken őrlő- vagy fűrés-, vagy másfajta vízi- és szélalmokat építsen, rendezzen be és tartson fenn.

19. Megengedtetik a városnak, hogy területén az utak mentén piaci konyhá-kat, korcsmákat, beszálló korcsmákat, vendégfogadókat építsen, fenntartson és bérbe adjon.

20. A polgárok tetszésére bíztatik, hogy a városban az áruk megőrzése vagy eladása céljából vásárcsarnokot tartsanak fenn, építsenek vagy rendezzenek be, vagy pedig házaikban áruk eladása és raktározása céljából boltokat és raktárakat nyissanak.

21. A városban lebélyegzett súlyoknak és mértékeknek kell lenniük, és azokat a szabályzat értelmében kell használni. [...]

24. A kerület lakosainak engedtesse meg, hogy terményeiket, kezük munkái-nak termékeit és az árukat a városba szabadon és veszélytelenül vigyék be, a ne-kik szükséges dolgokat pedig a városból akadálytalanul vigyék ki, és a kerület lakóitól terményeiknek, iparcikkeiknek és áruiknak a városba való bevitelekor vagy a nekik szükséges dolgoknak a városból való kivitelekor útlefél felmutatását vagy láttamozását követelni nem szabad, ha csak járványok nincsenek.

25. A városban piac tartására hetenként egy-egy napot és naponként erre szolgáló órákat kell kijelölni; és ebből a célból a városban ki kell jelölni az árusítás helyét, továbbá az időt, amikor az árukat odaszállíthatják, árulhatják, és ki-ki megveheti magának mindazt, ami kell. Ezen a helyen a városi magisztrátus húzasson fel egy kibontott zászlót, és azokban az órákban, amikor a zászló fel van húzva, élelmiszert eladni, venni és nagyban felvásárolni tilos; a zászló lebocsátása után ez a tilalom megszűnik. Senkinek sem szabad megtiltani, hogy az el nem adott árut ismét kivigye a városból.

26. A városban minden évben egy vagy több országos vásárt kell tartani a körülmények és az igények tekintetbevételével; és erre ki kell jelölni az időt és a helyet, amikor és ahová más városbeli emberek mindenfajta áruikat akadálytalanul elhozhatják és kereskedhetnek, vásárolhatnak és eladhatnak; s nem szabad megtiltani nekik, hogy az el nem adott árut a városból kivigyék. [...]

B) A város lakosairól

A városi közösség felállításáról és a városi közösség előnyeiről.

29. Minden város lakosainak meg kell engedni, hogy városukban egybegyűljenek, és városi közösséget alkossanak, valamint az alább ismertetendő jogokat és kiváltságokat élvezzék.

30. A város lakosai a főkormányzó vagy a kormányzó parancsára és engedélyével gyűlnek össze egyfelől a város lakosai számára engedélyezett választások megtartása, másfelől a főkormányzó vagy kormányzó előterjesztéseinek meghallgatása végett minden három esztendőben, tél idején.

31. A Határozatok⁷³ 72. cikkelye értelmében a városokban és a külvárosokban a városfőt, a polgármestereket és tanácstagokat a városi közösség választja háromévenként, golyós szavazással; a sztarosztákat⁷⁴ és a szóbeli bíróság⁷⁵ bírait ugyanez a közösség választja évről évre, golyós szavazással. [...]

33. A bírósági ülnököket a polgárság választja a helyben lakó polgárok közül, vagy azok közül, akik azon város városi lakáskönyvébe be vannak jegyezve, de kereskedői és ipari foglalkozásuk következtében a városon kívül élnek. [...]

36. A városi közösségnek meg van engedve, hogy a kormányzónak előterjesztést tegyen a közösség szükségleteiről és érdekeiről. [...]

49. A városi közösségnek a szabályzat értelmében tilos választással betöltendő tisztségekre olyan polgárt megválasztani, aki abban a városban nem rendelkezik legalább 50 rubelt kamatozó tőkével és 25 évnél fiatalabb.

50. Az a polgár, aki legalább 50 rubelt kamatozó tőkével nem rendelkezik, és 25 évesnél fiatalabb, tagja lehet a városi közösségnek, de szavazati joggal nem bír.

MEGJEGYZÉS: A 49. és 50. cikkelyben foglalt, azon polgárok megválaszthatatlanságát kimondó tilalom, akik legalább 50 rubelt kamatozó tőkével nem rendelkeznek, vagy tőkéjük egyáltalában nincsen, olyan városokra vonatkozik, amelyekben

⁷³ L. a III/15. dokumentumot.

⁷⁴ Sztarosztá (староста): városi előljáró.

⁷⁵ Szóbeli bíróság (словесный суд): elsősorban a gazdasággal és a kereskedelemmel foglalkozó választott bíróság.

vannak ilyen tőkék a gildékben; ahol pedig nincsenek, ott meg van engedve, hogy kisebb tőkével rendelkezők is szavazhassanak, és meg is választathassanak.

51. A városi közösségben helyet foglalhat a tőkével nem rendelkező és 25 évesnél fiatalabb polgár, de széke nem lehet, nem is szavazhat, sem pedig azokra a tisztségekre meg nem választható, amelyeket a városi közösség tölt be. [...]

53. A városban városi lakáskönyvet kell felfektetni, amelybe be kell jegyezni az adott város lakosait, hogy minden egyes polgár a maga vagyonát apáról fiúra, unokára, dédunokára és azok utódaira át tudja származtatni. [...]

C) *Utasítás a városi lakáskönyv felfektetésére és vezetésére*

61. A város városfője a minden egyes városnegyed által választott képviselőkkel együtt a sztaroszta jegyzékéből összeállítja az adott város városi lakáskönyvét.

62. A városi lakáskönyvet hat részre kell osztani.

63. A városi lakáskönyv első részébe a valóságos városlakók vagyonát és nevét kell bejegyezni betűrendben.

MAGYARÁZAT: Valóságos városlakók azok, akik abban a városban házat vagy más épületet, telket vagy földet mondhatnak a magukénak.

MEGJEGYZÉS: Minden egyes házat vagy más épületet, telket vagy földet a városban számmal kell megjelölni.

64. A városi lakáskönyv második részébe azokat jegyzik be betűrendben, akik az első, második és harmadik gildébe beiratkoztak.

MAGYARÁZAT: Gildébe beiratkoztak mindazok, származásukra vagy nemzetiségükre, családjukra vagy rendi állapotukra, kereskedésükre vagy iparukra, kézművességükre vagy foglalkozásukra való tekintet nélkül, akik tőkevagyonot jelentenek be, mégpedig: 1. Aki vagyonául 10 000–50 000 rubelnyi tőkét jelent be, azt az első gildébe kell bejegyezni. 2. Aki vagyonául 5000–10 000 rubelnyi tőkét jelent be, azt a második gildébe kell bejegyezni. 3. Aki vagyonául 1000–5000 rubelnyi tőkét jelent be, azt a harmadik gildébe kell bejegyezni.

MEGJEGYZÉS: A gildéknek a tőkék nagysága szerinti besorolását közös országos jegyzék alapján kell végezni a következő ugyanilyen összeírásig, és azt ő császári felsége tetszése szerint megerősíti vagy módosítja.

65. A városi lakáskönyv harmadik részébe a céhekbe beiratkozottakat veszik be betűrendben.

MAGYARÁZAT: Céhekbe beiratkoztak a különféle kézművességeknek azok a mesterei, segédei és tanoncjai, akik beiratkoztak mesterségük céheibe.

66. A városi lakáskönyv negyedik részébe a más városbeli és külföldi vendégek neveit vezetik be betűrendben.

MAGYARÁZAT: Más városbeli és külföldi vendégek azok a más orosz városokból vagy más országokból érkezett emberek, akik iparűzés, munkavállalás vagy más polgári foglalkozás céljából bejelentették magukat.

67. A városi lakáskönyv ötödik részébe a tekintélyes polgárokat jegyzik be betűrendben.

MAGYARÁZAT: Tekintélyes polgárok azok, akik: 1. A városi szolgálat fokozatain végigmentek, és már megkapták a tiszteletre méltó címet, választás alapján másodízben töltötték be dicsérettel a szabadon mérlegelő bíróság vagy a kormány-

zósági magisztrátus polgári ülnökeinek tisztét, vagy a polgármesteri vagy városfőnöki tisztséget. 2. Azok a tudósok, akik tudományukról vagy művészetükről akadémiai vagy egyetemi bizonyítványokat vagy írásos tanúsítványokat tudnak felmutatni, és tudósoknak ismertettek el a legfőbb orosz tanintézetek vizsgái alapján. 3. A három művészet művészei, jelesen: az építészek, a festők, szobrászok és zeneszerzők, ha akadémiai tagok, vagy ha tudásukat vagy művészetüket akadémiai érdemesítéssel is tudják igazolni, és a fő orosz tanintézetek vizsgái alapján művészeknek ismertettek el. 4. Minden rendű és rangú tőkés, ha vagyonokul 50 ezer vagy ennél több rubel tőkét jelentenek be. 5. Bankárok, akik pénzáttalálással foglalkoznak, és ehhez a foglalkozásukhoz vagyonokul 100-200 ezer rubelt jelentenek be. 6. Azok, akik nagyban kereskednek, és nincsen boltjuk. 7. Hajótulajdonosok, akiknek saját hajóik járnak a tengeren.

68. A városi lakáskönyv hatodik részébe a külvárosiakat vezetik be betűrendben.

MAGYARÁZAT: Külvárosiak a városnak azok a régi vagy ott letelepedett és ott született lakosai, akik a városi lakáskönyv többi részébe nincsenek bevezetve, és iparral, kézművességgel vagy munkával tartják fenn magukat az adott városban. [...]

D) A gildékről és a gildék előnyeiről általában

92. Mindenkinek meg kell engedni, teljesen függetlenül nemétől, korától, vagy származásától, nemzetségétől vagy családjától, rendi állásától vagy az általa űzött kereskedéstől, foglalkozástól, kézművességtől vagy ipartól, ha vagyonául 1000–50 000 rubelnyi tőkét jelent be, hogy gildébe jegyeztesse be magát.

93. A gildébe való beiratkozás ideje december hó 1-jétől január hó 1-jéig tartson; ugyanez a határidő állapítandó meg arra is, hogy a gilde tagjai évről évre az általuk lelkiismeretükre bízottan bejelentett tőke egy-egy százalékát befizessék, és fejadót tőlük nem szabad szedni. [...]

E) Az első gildéről

102. Az első gildébe kell bejegyezni mindenkit, nemére és korára való tekintet nélkül, aki vagyonául 10 000–50 000 rubelnyi tőkét jelent be.

103. Az első gilde tagjai közül annak, aki több tőkét jelentett be, elsőbbség adatik azzal szemben, aki kevesebb tőkét jelentett be.

104. Az első gilde tagjainak nemcsak hogy meg van engedve, de buzdítani is kell őket arra, hogy mindenfajta kereskedést folytassanak a birodalmon belül és kívül, árukat rendeljenek és szállítsanak tengeren túlra, az árukat eladják, cseréljék és vásárolják nagyban vagy kicsinyben, a törvények alapján.

105. Az első gilde tagjainak nincs megtiltva, hogy gyárakat, üzemeket és mindenfajta tengeri hajókat tartsanak tulajdonukban vagy építtessenek.

106. Az első gilde tagjainak meg van engedve, hogy a városban kétlovas hinton járjanak.

107. Az első gilde tagjai mentesek a testi büntetés alól.

F) A második gildéről

108. A második gildébe be kell jegyezni mindenkit, nemére és korára való tekintet nélkül, aki 5000–10 000 rubelnyi tőkét jelent be.

109. A második gildében annak, aki több tőkét jelentett be, elsőbbség adatik azzal szemben, aki kevesebb tőkét jelentett be.

110. A második gilde tagjainak nemcsak hogy meg van engedve, de buzdítják is őket arra, hogy mindenfajta kereskedést folytassanak a birodalmon belül, és árukat szállítsanak vízen és szárazföldi úton a városokba és az országos vásárookra, és ott azokat eladják, cseréljék, és megvásárolják a kereskedésük számára szükséges árukat nagyban vagy kicsinyben, a törvények alapján.

111. A második gilde tagjainak nincs megtiltva, hogy gyárakat, üzemeket és mindenfajta folyami hajókat tartsanak tulajdonukban vagy építtessenek.

112. A második gilde tagjainak meg van engedve, hogy a városban kétlovas kocsin járjanak.

113. A második gilde tagjai mentesek a testi büntetés alól.

G) A harmadik gilde

114. A harmadik gildébe kell jegyezni mindenkit, nemére és korára való tekintet nélkül, aki 1000–5000 rubelnyi tőkét jelentett be.

115. A harmadik gildében annak, aki több tőkét jelentett be, elsőbbség adatik azzal szemben, aki kevesebb tőkét jelentett be.

116. A harmadik gilde tagjainak nemcsak hogy meg van engedve, de buzdítják is őket arra, hogy kiskereskedelmet folytassanak a városban és a kerületben, kiskereskedelmi árut adjanak el a városban és a környékén, és ezt a kiskereskedelmi árut vízen és szárazföldi úton szállítsák a falvakba, településekre és a falusi piacokra, és ezeken a piacokon azokat eladják, cseréljék és megvásárolják a kiskereskedelem számára szükséges dolgokat, nagyban vagy kicsinyben a városban vagy környékén.

117. A harmadik gilde tagjainak nincs megtiltva, hogy munkapadjaik legyenek, kézműipart folytassanak, kis folyami hajóik legyenek, és ilyeneket üzemben tartsanak.

118. A harmadik gilde tagjainak meg van engedve, hogy az átutazó és érkező vendégek számára vendégfogadókat, beszálló korcsmákat, fürdőházakat és szállásokat tartsanak fenn.

119. A harmadik gilde tagjainak tilos a városban kocsin járni. És sem télen, sem nyáron egy lónál többet nem fogathatnak be. [...]

L) A Városi Általános Dumáról és a Városi Hattagú Dumáról

156. A városi lakosoknak megengedtetik, hogy Városi Általános Dumát alakítsanak.

157. A Városi Általános Duma a városfőből és a valóságos városi lakosokat, a gildéket, a céheket, a más városbelieket és a külföldi vendégeket, a tekintélyes

polgárokat és külvárosiakat képviselő tanácstagokból áll. Ezen osztályok mindegyike a városi közösségben egy-egy szavazattal rendelkezik.

158. Hogy a valóságos városi lakosok szavazatát meg lehessen állapítani, a város minden negyedében a valóságos városi lakosok háromévenként egybegyűlnek, és golyós szavazás útján választanak egy tanácstagot. A valóságos városlakókat képviselő minden tanácsstagnak jelentkeznie kell a városfőnél. [...]

164. A Városi Általános Duma Hattagú Városi Dumát választ a tanácsstagok közül.

165. A Hattagú Városi Duma a valóságos városiak szavazatát, a gildék szavazatát, a céhek szavazatát, a más városbeliek és a külföldi vendégek szavazatát, a tekintélyes polgárok szavazatát és a külvárosiak szavazatát képviselő tanácsstagokból áll a városfő elnöklete alatt; megüresedés esetén pedig a választásra kitűzött határidő lejártáig a Városi Általános Duma az üres helyet ugyanabból a szavazatból egészíti ki.

166. A Városi Dumában a városfő egy széken ül közepén; a városfővel szemben egy padon ülnek jobbra a céhek, balra a külvárosiak szavazatát képviselő tanácsstagok; a városfő mellett körben jobb felé padon ülnek a valóságos városiak szavazatát és a más városbeli és a külföldi vendégek szavazatát képviselő tanácsstagok; a városfő mellett balra körben padon ülnek a tekintélyes polgárok szavazatát és a gildék szavazatát képviselő tanácsstagok.

167. A Városi Dumának a következő kötelességei vannak:

1. Minden szükséges intézkedést megtesz, hogy a város lakosainak élelmezése vagy létfenntartása biztosítva legyen. 2. Megóvja a várost attól, hogy a környékbeli városokkal vagy falvakkal viszályokba vagy pereskedésekbe keveredjen. 3. Fenntartja a békét, a nyugalmat és a teljes összhangot a lakosok között. 4. Megtilt mindent, ami a kifogástalan renddel és illendőséggel ellenkezik, de meghagyja a rendőrkörlethez tartozó ügyekben való intézkedést az erre a célra felállított hivataloknak és azok embereinek. 5. A közbizalom fenntartásával és minden megengedett módon elősegíti mindannak a városba való szállítását és ottani eladását, ami a lakosok javára és előnyére szolgálhat. 6. Figyelmet fordít a városi középületek karbantartására, igyekszik felépíteni mindazt, ami szükséges, néptömegeket befogadni tudó tereket létesít a kereskedés céljaira, továbbá kikötőket, hembárokat, raktárakat és más hozzájuk hasonló olyan épületeket épít, amelyek a város számára szükségesek, előnyösek és hasznosak lehetnek. 7. A város hasznát szem előtt tartva törekszik a város jövedelmeinek növelésére és az intézmények fejlesztésére a Közjóléti Hivatal utasítása szerint. 8. Dönt az egyes iparokban vagy gildékben felmerülő kételyek és félreértések dolgában, az ebben a tárgyban kiadott rendelkezések figyelembevételével. [...]

172. A kereskedelemmel, iparral és kézműiparral foglalkozó emberekből álló Városi Duma köteles minden ülészakájában egyszer összeülni, vagy pedig, ha a város érdeke és haszna úgy kívánja, másszor is.

173. A fentebb, a 167. szakaszban felsorolt ügyek állandó vitele, amiként fentebb említettük, a Hattagú Városi Duma kötelessége.

174. A Hattagú Városi Duma minden héten egyszer gyűlik össze, kivéve, ha a város érdeke vagy haszna megköveteli, hogy ezenkívül is ülésezzen...

III/18. A ZSIDÓK BÍRÁSKODÁSSAL, KERESKEDELEMMELEL ÉS IPARRAL KAPCSOLATOS JOGAINAK BETARTÁSÁRÓL

A Kormányzó Szenátus rendelete
1786. május 7.

Erzsébet cárnő zsidóellenes politikáját folytatva II. Katalin 1762. december 4-i manifesztumában minden külföldinek megadta az oroszországi letelepedés jogát, csak a zsidóknak nem. Később azonban II. Katalin zsidópolitikája fokozatosan megváltozott, különös tekintettel a zsidók kereskedelmi és pénzügyi tevékenységéből származó kincstári haszonra, de a II. Katalinra általában jellemző vallási türelemre is. A Lengyelország három felosztása nyomán Oroszországhoz csatolt területekkel együtt mintegy 700 ezer zsidó került a birodalom fennhatósága alá. 1772. augusztus 16-án II. Katalin személyes rendeletében biztosította a zsidóknak a szabad vallásgyakorlás jogát, és megerősítette az általuk élvezett egyéb jogokat és kiváltságokat. Az itt közölt rendelet a helyi zsidó lakosok panaszaira adott válaszként megfogalmazza a zsidó lakosság jogi helyzetét rendező általános irányelveket.

Forrásközlés: Об ограждении прав евреев в России касательно их подсудности, торговли и промышленности. In: Законодательство Екатерины II. Том II. М., 2001. С. 177–181. Fordította: Erdős Anna.

A császárnő őfelsége személyes rendeletének végrehajtása céljából... a Kormányzó Szenátus... a következő utasítást adta: a császárnő őfelségének benyújtott beadvány⁷⁶ a Szenátus elé került elbírálására és a törvények szerinti döntés meghozatalára. A beadványhoz őfelsége azt a megjegyzést fűzte, hogy a zsidó törvények követőit őfelsége rendeletei alapján már másokkal egyenlő helyzetbe hozták, ezért minden egyes esetben azt az őfelsége által megalapított szabályt kell alkalmazni, mely szerint mindenki rangjának és állapotának megfelelően élvezheti az őt megillető előnyöket és jogokat, vallására és nemzetiségére való tekintet nélkül. Ezért a következőképpen kell eljárni: [...]

3. Ami a zsidóknak a bírói és egyéb, a kereskedőknek és más városiakoknak fenntartott tisztségekre való megválaszthatóságát, valamint a belőlük és a keresztény vallású polgárokból álló – a különböző rangú lakosok számarányának megfelelő összetételű – városi magisztrátusokat és dumákat illeti, pontosan az őfelsége által 1785. április 21-én, a városok jogairól és kiváltságairól kiadott *Adománylevele* szerint kell eljárni. Minden ügyükben úgy kell igazságot szolgáltatni nekik, továbbá úgy kell megadni nekik a különböző, a kereskedelmi, ipari és a városi jog szerint őket megillető előnyöket, mint őfelsége más alattvalóinak, eltérő vallásukra való tekintet nélkül. Így például ha valamilyen ügyet tanúk részvételével vagy szükség esetén eskütétellel kell kivizsgálni, akkor el kell fogadni tőlük a tanúkat, ha pedig a törvények szerint és az ügy lényegére való tekintettel a zsidóknak esküt kell tenniük, meg kell engedni, hogy vallásuk szertartásai szerint esküt tegyenek, és ebben a vallási különbség ne legyen akadály. Ezért külön zsidó bíróságok fenntartására vonatkozó kérésüket el kell utasítani, hiszen minden bírósági ügyükben, így az egymás közötti vitáikban is, amelyeket nem képesek maguktól, bírósági közreműködés nélkül elrendezni, a fent említett, őfelsége által a városok

⁷⁶ A fehéroroszországi kormányzóságokban élő zsidók panaszos beadványáról van szó.

jogairól és előnyeiről kiadott *Adománylevélnek* a 127. cikkelye alapján a magisztrátusok és a városi tanácsok illetékeseinek kell döntést hozniuk. Ugyanakkor meg kell engedni, hogy a zsidó papságot és hitük szertartásait érintő vitás ügyeket az eddigi gyakorlat szerint az erre a célra létrehozott járási és kormányzósági kagalogok⁷⁷ ítékezése elé vigyék.

4. A földbirtokosok és mások által elkövetett zsarolások ügyében, akik a zsidók által a földjeiken felépített házakért és más építményekért a szerződésben megállapított áron felüli elviselhetetlenül magas és a zsidókat rendkívüli romlásba döntő összegek megfizetését követelik, kérvénnyel fordulhatnak a fehér-oroszországi kormányzóságok illetékes bíróságaihoz. A moguljovi és polocki⁷⁸ helytartói kormányzatoknak pedig elő kell írni, hogy a benyújtott kérvényeket a törvények alapján, ugyanolyan elfogulatlansággal bírálják el, mint más fehér-oroszországi lakosok bírósági ügyeit. Ezenfelül az említett helytartói kormányzatoknak haladéktalanul meg kell vizsgálniuk a zsidók házépítésére alkalmas városi telkek kijelölésével, valamint a földbirtokosoknak a zsidók letelepedése miatt elveszett földjeikért járó kielégítéssel kapcsolatos kérdéseket; és amennyire mód van rá, a zsidóknak minden lehetséges támogatást meg kell adni anélkül, hogy bárkinek a tulajdonát kártérítés nélkül megsértenék. Közben ne hivatkozzanak a zsidók és keresztények közötti különbségekről szóló régi lengyel törvényekre és szabályokra, mert a zsidók beiratkoztak⁷⁹ a kereskedők és a városiak közé, ezáltal pedig a többiekkel egyenlő állapotba kerültek. Mivel másokkal azonos mértékben fizetnek adókat és viselnek egyéb terheket, ugyanolyan védelmet és elégtételt kell kapniuk, mint amilyen őfelsége többi alattvalóinak is kijár.

5. Az eltervezett városrendezés során lebontott zsidó házakért a polocki és moguljovi helytartói kormányzatok vizsgálata nyomán kapjanak elégtételt oly módon, hogy a számukra más, házépítésre alkalmas telkeket jelöljenek ki, vagy más, megfelelő előnyöket nyújtsanak nekik, éppúgy, ahogy mindenki másnak is, akinek a házát ugyanazon ok miatt bontották le, és a zsidókat ne zárják ki ebből az elégtételből kizárólag a másokétól eltérő vallásuk miatt...

6. A kereskedők és városiak közé beiratkozó, de mezővárosokban és falvakban lakó zsidókat ne kényszerítsék a városokban való örök letelepedésre. Azt se tiltsák meg nekik, hogy a megfelelő adók befizetése után, a közösség engedélyével és kiállított igazolványokkal rendelkezvén mindenféle mesterségeket űzzenek és egyéb munkákat végezzenek különböző járásokban, különösen akkor, ha a városokban nincsenek a számukra házépítésre alkalmas, szabad telkek, és az sem biztos, hogy a városokban megtalálják a megélhetésüket.⁸⁰ A törvények egyébként sem tiltják meg a kereskedőknek, hogy elhagyják városaikat, amennyiben a rájuk kivetett adókat hiánytalanul megfizetik. [...]

8. Annak kapcsán, hogy a zsidók tanúsága szerint a Riga városába áruval ér-

⁷⁷ Kagal (кагал): általában zsidó hitközség, jelen esetben a világi zsidó előljárók gyűlése.

⁷⁸ A Lengyelország 1772. évi felosztása nyomán Oroszországhoz került fehér-oroszországi területeket a moguljovi és a polocki kormányzóságokra osztották.

⁷⁹ Ti. Lengyelország általuk lakott területeinek elcsatolása és orosz uralom alá kerülésük után.

⁸⁰ A fehér-oroszországi zsidók jelentős része nem az ekkor még alacsony lélekszámú és szegény városokban, hanem a járásokban, falvakban élt bérlőként, intézőként, kocsmárosként stb., és hatalmas anyagi veszteségeket szenvedett volna el a városokba való költözés kényszere miatt.

kezdő zsidó kereskedőknek megtiltják az üres városi lakások birtoklását, ki kell kérni a rigai helytartói kormányzat magyarázatát ezen akadályoztatás okairól, azután pedig ez alapján a magyarázat alapján jelentést kell tenni a kérdés megfelelő tanulmányozása céljából. A zsidók arra vonatkozó kérését azonban, hogy a más városokból származó kereskedőkhöz hasonlóan nekik is tegyék lehetővé a rigai kereskedők közé való akadálytalan beiratkozást szabad árusítás céljából, el kell utasítani, mivel a fehéroroszországi kormányzóságokon kívüli városok kereskedői és városlakói közé való beiratkozásukról semmilyen magasabb rendelet nem intézkedik, anélkül pedig a Szenátus nem dönthet erről.⁸¹ [...]

III/19. A NÉPISKOLÁK SZABÁLYZATA AZ OROSZ BIRODALOMBAN

1786. augusztus 5.

Az 1780-as évek elején II. Katalin figyelmét felkeltette a nem sokkal azelőtt bevezetett osztrák népoktatási rendszer. Kérésére és II. József parancsára 1782 szeptemberében Pétervárra érkezett a szerb származású, ortodox vallású pedagógus, F. I. Janković (1741–1814), aki tevékenyen vett részt a népiskolai rendszer kidolgozásában és a szükséges tankönyvek lefordításában. Az ő nevéhez fűződik az első tanítóképző szeminárium (1783) létrehozása és az itt részletekben közölt Iskolai Szabályzat kidolgozása.

Forrásközlés: Полное собрание законов Российской империи, том 22. СПб., 1830. С. 646–669. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 366–369.

A FŐ NÉPISKOLÁKRÓL

I. A fő népiskolák osztályairól

1. § Minden kormányzósági városban legyen négy tagozatból vagy osztályból álló fő népiskola, amelyekben az ifjúságot anyanyelvükön a következő tantárgyakra és tudományokra kell oktatni:

2. § Az I. osztályban olvasást, írást, a keresztény vallás alapvető elveit és erkölcsant kell tanítani. A betűk megismertetésétől kezdve tanítani kell a szótagolást és azután az ábécé olvasását, a tanulók számára írt szabályokat, a rövid katekizmust és a szent történetet. Az ilyen módon olvasni tanulókat az első év második felétől kezdve rá kell fogni, hogy írásmintákról írjanak, a számjegyeket mondják ki, és írják le mind az egyházi, mind a római számokat, és emellett tanítani kell őket a nyelvtannak azon alapvető szabályaira, amelyek a betűk megismertetésére szolgáló táblán találhatóak. Ez a tábla a könyvben ilyen cím alatt található: *Vezérfonal az I. és II. osztály tanítói számára.*

3. § Azok a könyvek, amelyekből az ifjúságot az ezen osztály számára előírt tárgyakra tanítani kell, a császárnő őfelsége legfelsőbb rendeletére kiadott követ-

⁸¹ Ez az elutasítás már jelezte, hogy a hatalom nem kívánt határozottan szembeszállni a zsidóság Oroszországban kialakult, hagyományosan negatív megkülönböztetésével, és vonakodott kiterjeszteni egyenjogúsítását az ország egész területére. Egy 1791. évi rendeletben a zsidóknak a fehéroroszországi városok közötti szabad mozgást is megtiltották. Ezzel vette kezdetét az Orosz Birodalomban élő zsidóság lehetőségeit súlyosan korlátozó hírhedt letelepedési övezet kialakulása.

kező könyvek: 1. ábécés tábla, 2. tábla szótagoláshoz, 3. orosz ábécés könyv, 4. szabályok a tanulók számára, 5. rövid katekizmus, 6. szent történet, 7. írásminták és 8. vezérfonal a szépíráshoz.

4. § A II. osztályban vagy tagozatban, figyelemmel a keresztény vallás és erkölcsstan ugyanezen tárgyaira, kezdjék olvasni a bővített katekizmust a Szentírásból vett bizonyító részek nélkül, az ember és polgár kötelességeit tárgyaló könyvet és a számtan első részét; ismételjék el a szent történetet, folytassák a szépírást és azon nyelvtani szabályok tanulását, amelyek a szótagok szabályos elválasztására, továbbá az olvasásra és a helyesírásra oktató táblákon vannak, s amelyek a fentebb említett vezérfonalban (*Vezérfonal az I. és II. osztály tanítói számára*) találhatóak. Ebben az osztályban kezdjék el az ifjúságot rajzra is tanítani.

5. § Azok a könyvek, amelyekből ebben az osztályban az ifjúságot tanítani kell, a császárnő őfelsége legfelsőbb rendeletére kiadott következő könyvek: 1. bővített katekizmus, 2. szent történet, 3. az ember és a polgár kötelességeit tárgyaló könyv, 4. vezérfonal a szépíráshoz, 5. írásminták és 6. a számtan első része.

6. § A III. osztályban folytatni kell a rajzművészetet, az Evangélium magyarázatának olvasását, a bővített katekizmus elismétlését a Szentírásból vett bizonyító részekkel, a számtan második részének és az egyetemes történet első részének tanítását, a bevezetést az általános európai földrajzba, s ezt követően el kell kezdeni az Orosz Birodalom földrajzát és az orosz grammatikát helyesírási gyakorlatokkal.

7. § Azok a könyvek, amelyekből ebben az osztályban tanítani kell, a császárnő őfelsége legfelsőbb rendeletére kiadott következő könyvek: 1. bővített katekizmus, 2. az Evangélium magyarázatai, 3. a számtan második része, 4. az egyetemes történet első része, 5. általános földrajz és az Orosz Birodalom földrajza, 6. a földgolyónak, Európának, Ázsiának, Afrikának, Amerikának és az Orosz Birodalomnak általános térképei, 7. a földgolyó vagy glóbusz és 8. orosz grammatika.

8. § A IV. osztályban ismételjék el az orosz földrajzot, folytassák a rajzolást, az egyetemes történetet, az orosz grammatikát, gyakorolva emellett az ifjúságot a mindennapi életben használt írásbeli műfajokban, mint például levelek, számlák, nyugták és más hasonló iratok elkészítésében. Adják elő az orosz történetet, az általános földrajzot és a matematikai földrajzot a földgömbön végzett feladatokkal; továbbá a geometria, mechanika, fizika, természettudomány és polgári építészet alapjait; a matematikai tudományok közül az első évre osztva be a geometriát és az építészetet, a másodikra pedig a mechanikát és a fizikát az építészet oktatásának folytatásával, miközben terveket is kell rajzolni.

9. § Azok a könyvek, amelyekből ebben az osztályban tanítani kell, a császárnő őfelsége legfelsőbb rendeletére kiadott következő könyvek: 1. orosz grammatika, 2. orosz földrajz, 3. általános földrajz, amely magában foglalja a Földgolyó matematikai megismerésére szolgáló bevezetést, 4. orosz történet, 5. az egyetemes történet második része, 6. a Földgolyó, Európa, Ázsia, Afrika, Amerika és Oroszország általános térképei, 7. a Földgolyó vagy glóbusz, 8. geometria, 9. architektúra, 10. mechanika, 11. fizika és 12. a természettudomány vázlata.

10. § Ezenfelül minden fő népiskolában fel kell készíteni a tanítói állásra mindazokat, akik kis iskolákban tanítók akarnak lenni. Ezeket ki kell képezni a tanításnak a kormányzóság azon a helyén alkalmazandó módszerében, ahol ismer-

reteikből vizsgát tesznek, és azt követően a Közjóléti Hivatal tudtával az igazgatótól bizonyítványt kapnak.

II. Az idegen nyelvekről a fő népiskolákban

11. § Az összes fő népiskolában az orosznak mint anyanyelvnek a szabályain kívül tanítani kell a latin nyelv alapvetését is azoknak, akik tanulmányaikat magasabb tanintézetekben, jelesen gimnáziumokban vagy egyetemeken folytatni óhajtják; ezenfelül tanítani kell azt az idegen nyelvet is, amelynek a mindennapi életben hasznát lehet venni, mert beszélnek azon helytartóságok szomszédságában, ahol a főiskola van...⁸²

III. A tanítás segédeszközeiről a fő népiskolákban

14. § A fő népiskolákban a tanítóknak és tanulóknak a következő segédeszközök álljanak rendelkezésükre azokon kívül, amelyek saját tulajdonuk:

15. § Könyvtár, amely elsősorban a fő népiskola tantárgyaira vonatkozó különböző külföldi és orosz könyvekből áll, továbbá a földrajzi ismeretek terjesztéséhez szükséges térképekből.

16. § Természettajzi gyűjtemény, amely tartalmazza a természet mindhárom birodalmából származó, a természettajz megmagyarázásához és szemléltető oktatásához szükséges természeti tárgyakat, különösen pedig azon kormányzóság otthoni természetes termékeit, amelyben a fő népiskola van.

17. § Geometriai testek, matematikai és fizikai szerek, rajzok és modellek, továbbá az építészet és a mechanika magyarázatához szükséges mintaképek gyűjteménye.

IV. A fő népiskola tanítóinak száma és a tanórák felosztása

18. § A fő népiskolában hat tanító legyen, és a tudományokat a tárgyak és az órák következő felosztása alapján tanítsák... 1. Egy tanító tanítja a III. osztályban a számtan második részét, az orosz nyelvtant és a latin nyelvtant, és a IV. osztályban folytatja az orosz nyelvtant és a latin nyelvtant, ahol geometriát, építészetet, mechanikát és fizikát is ad elő, huszonhárom órát tanítva hetenként.

19. § Egy tanító tanítja az egyetemes és az orosz történetet, az általános és az orosz földrajzot és a természettajzot, a III. és IV. osztályban huszonhárom órát tanítva hetenként.

20. § A II. osztály egy tanítója összesen heti huszonkilenc órában tanítja tagozatának vagy osztályának tárgyait, és az Evangélium magyarázatát és a bővített katekizmust a III. osztályban.

21. § Az I. osztály egy tanítója heti huszonhét órában tanítja osztályának tárgyait.

22. § Egy rajztanító tanítja a II., III. és IV. osztályt hetenként négy órát, azaz szerdán és szombaton ebéd után két-két órát.

23. § Az idegen nyelvek egy tanítója heti tizennyolc órát tanít.

⁸² A déli kormányzóságokban görög, délkeleten tatár és arab, Irkutszkban és Kolivanyban kínai nyelvet.

A KIS NÉPISKOLÁKRÓL

I. A kis népiskolák osztályairól

24. § A kis népiskolák azok a tanintézetek, amelyekben az ifjúságot anyanyelvén a fő népiskola I. és II. osztályaiban előadott tantárgyakra oktatják, az idegen nyelvek kivételével, és azzal a változtatással, hogy ezeknek a kis népiskoláknak a II. osztályban a számtan első részének befejezése után hozzá kell fogniuk a másodikhoz is, és be is kell végezni. Ilyen iskolák legyenek mindazokban a kormányzósági városokban, ahol egy fő népiskola nem elég, mind a kerületi városokban, továbbá ott, ahol a Közjóléti Hivatal véleménye szerint kezdetnek ezek felelnek meg.

25. § Azok a könyvek, amelyekből az ifjúságot ezekben az iskolákban tanítani kell, a császárnő őfelsége legfelsőbb rendeletére a fő népiskolák I. és II. osztálya számára kiadott, fentebb felsorolt könyvek.

II. A kis népiskolák tanítóinak számáról és a tanórákról

26. § A kis népiskolákban két tanítót kell alkalmazni: egyet az első osztályban és egyet a másodikban, ahogy a főiskolában; de ha a tanulók száma nem nagy, egy is elég. Rajzot kettőjük közül az tanít, aki ért ehhez a művészethez; egyébként erre a feladatra másvalakit is fel lehet venni...

III/20. A FORRADALMI FRANCIAORSZÁGGAL VALÓ KAPCSOLATOK MEGSZAKÍTÁSA

1793. február 8.

A francia forradalom kirobbanásáról érkező híreket az orosz megfigyelők általában a felvilágosodás eszméinek diadalaként, az ész és az erény győzelmeként értékelték. II. Katalin más véleményen volt: növekvő nyugtalansággal figyelte a párizsi eseményeket, de eleinte semmiféle veszélyt nem látott Oroszországra nézve, és nem tartotta szükségesnek a franciaországi hírek megrostálását. Az 1791. júniusi események (a király szökési kísérlete, letartóztatása, később pedig kivégzése) azonban gyors fordulatot idéztek elő. 1792 februárjában I. M. Szimolin nagykövet elhagyta Franciaországot, és megparancsolta a Párizsban tartózkodó orosz alattvalóknak, hogy térjenek vissza hazájukba. Az itt közölt rendelet egy sor további intézkedést vezet be a forradalmi Franciaországgal szemben.

Forrásközlés: Полное собрание законов Российской империи, том 23. СПб., 1830. С. 402–405. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 338–339.

A Franciaországban az 1789. évvel kezdődően végbement zavargások szükségképpen minden jól rendezett ország figyelmét felkeltették. Amíg volt rá remény, hogy az idő és a körülmények a megtévelyedetteket kijózanítják és észre térítik, a rend helyreáll, és a törvényes hatalom ereje megszilárdul, eltűrtük, hogy a franciák háborítatlanul éljenek tovább birodalmunkban, és velük mindenki szabadon érintkezhessék. Később, amidőn azt láttuk, hogy az uralkodójuk elleni erőszakosságban és lázadásban nem ismernek határt, és láttuk azt az örült szándékukat is,

hogy az istentelenségnek, a legfőbb uralkodói hatalom semmibe vételének, a minden fennköltet megtagadó erkölcsi tannak az elveit ne csak a maguk hazájában juttassák uralomra, hanem e kór csíráit az egész világon elterjesszék, megszakítottuk a politikai kapcsolatot Franciaországgal. Visszahívtuk miniszterünket egész kíséretével együtt, és kiutasítottuk fővárosunkból a francia ügyvivőt, amihez azért is jogunk volt, mert a kölcsönös missziókat köztünk és a király között állítottuk fel, és amikor az ő hatalmát a lázadók megsemmisítették, őt magát pedig félelemben és rabságban tartották, már nem volt helyénvaló, hogy megőrizzük a kapcsolat látszatát a kormánypálca elrablóival. Most pedig, amikor általános megdöbbenést keltve, ebben a szerencsétlen országban betelt az erőszakosság mértéke, amikor akadt több mint hétszáz szörnyeteg, akik a minden jog ellenére magukhoz ragadott hatalommal való visszaélés terén odáig mentek, hogy kezét emeltek Isten felkentjére, törvényes uralkodójukra, és ezen év január 10. napján kegyetlenül és gyötrelmes módon meggyilkolták, kötelességünknek tartjuk Isten és saját lelkiismeretünk előtt, hogy mindaddig ne tűrjünk birodalmunk és Franciaország között semmilyen, jól rendezett államok között szokásos kapcsolatot, ameddig a Magasságbéli igazságszolgáltatása le nem sújt a gonosztevőkre, és szent akaratából határt nem szab e királyság szenvedéseinek, ismét visszaállítván területén a rendet és a törvényes hatalmat ...

Ebből következően megparancsoljuk: 1. A közöttünk és a néhai XVI. Lajos francia király között 1786. december 31-én kötött kereskedelmi szerződés hatálya a rend és a törvényes hatalom visszaállításának Franciaországban bekövetkező fentebb leírt korszakáig szünetel. 2. Eddig az időpontig tilos kikötőinkbe olyan hajókat bebocsátani, amelyek francia nemzeti lobogó alatt járnak a tengeren; hasonlóképpen a mi kereskedőinknek és hajótulajdonosainknak is tilos francia kikötőbe küldeniük kereskedelmi hajóikat. 3. A volt francia konzulokat, alkonzulokat, ügynököket és a hozzájuk tartozó személyeket ki kell utasítani mindkét fővárosunkból és általában minden olyan helyről, ahol csak vannak... 4. Ennek megfelelően a mi konzuljaink, alkonzuljaink és a hozzájuk tartozó személyek és általában az összes – mindkét nembeli – oroszok kötelesek elhagyni Franciaországot, mihelyt az erre vonatkozó, hozzájuk küldendő parancsot megkapják... 5. Egyetlen olyan franciát – sem férfit, sem pedig nőt – sem szabad megtérni birodalmunkban, legyen szó kereskedőkről vagy más polgári keresőfoglalkozást folytatókról, művészekről, kézművesekről vagy magánembereknél szolgálatban állólókról – vagyis a tanítókról és tanítónőkről –, vagy másokról, akik elismerik az ez idő szerint országukban fennálló kormányzatot, és annak engedelmeskednek. És ahol csak vannak, minden helyről ki kell utasítani őket... 6. Kivételt jelentenek ez alól azok a mindkét nembeli franciák, akik, amidőn az illetékes kormányhatóság elé szólíttatnak, hogy ezt az elhatározásunkat velünk közöljék, kijelentik azt az őszinte szándékukat és kívánságukat, hogy a mellékelt minta szerinti esküvel megtagadják az istentelenek és lázadók által ez idő szerint országukban hirdetett és a kormánypálca és a hatalom elrablói által bevezetett irányelveket. [...] 10. Valamennyi alattvalónknak tilos Franciaországba utazni, vagy franciákkal bármilyen természetű kapcsolatot fenntartani, akár Franciaországban élnek, akár a francia hadseregben szolgálnak... 11. Tilos Oroszországba Franciaországban ki-

adott újságokat, folyóiratokat és más időszakos kiadványokat behozni. 12. A legszigorúbban megtiltjuk, hogy akár szárazföldön, akár vízi úton birodalmunkba külföldről bárki franciákat bebocsásson, kivéve azokat, akik semmi közösséget sem vállalnak honfitársaik örültségeivel, és törvényeink oltalma alatt abban a keresztény hitben akarnak élni, amelyben születtek. De ezeket is csak abban az esetben szabad bebocsátani, ha a francia hercegek, mégpedig a boldogult király két fivére, a provençe-i gróf és Artois grófja, továbbá Condé herceg bizonyítványt állítanak ki részükre...

III/21. A KÖNYVNYOMTATÁS SZABADSÁGÁNAK KORLÁTOZÁSÁRÓL

1796. szeptember 16.

Az 1790-es évek elejétől Szentpétervárott egyre inkább elterjedt az a vélekedés, hogy a forradalom kirobbantásáért különböző titkos társaságok és filozófiai körök felelősek. Az orosz fővárosban olyan kémek után kutattak, akik a császárnő meggyilkolására készülnek. Ezzel egyidejűleg II. Katalin úgy döntött, hogy leszámol a „gyanús” orosz szabadkőművesekkel, akik többek között könyvnyomtatással is aktívan foglalkoztak. A forradalmi eszmékkel való küzdelem légkörében a cárnő arra is elérkeztettnek látta az időt, hogy megszigorítsa a könyvkiadás feltételeit, létrehozta a cenzúra új szerveit, és az állami, egyházi, valamint a külön rendeletek alapján engedélyezett magánnyomdákra korlátozza a könyvnyomtatást.

Forrásközlés: Полное собрание законов Российской империи, том 23. СПб., 1830. С. 933–934. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 339–340.

Azon különféle kellemetlenségek kiküszöbölése végett, amelyek a könyvek szabad és korlátlan nyomtatásának következményei, a következő intézkedéseket találtuk szükségesnek: 1. Mindkét fővárosunkban, Szentpétervárott és Moszkvában a Szenátus felügyelete alatt, továbbá Riga kormányzósági és tenger melléki városban, a voznyeszenszki helytartóság Odessza tenger melléki városában és a podoliai helytartóságban levő radzivilai vámhivatalban, minthogy az általunk újjólag kiadott vámtarifa értelmében kizárólag ezeken a helyeken szabad külföldi könyveket behozni, a kormányzósági igazgatóságok, illetve főhivatalok felügyelete alatt cenzúrahivatalt kell szervezni, s mindegyikük egy papi és két világi személyből álljon. 2. A magánemberek által berendezett nyomdákat az őket terhelő számos visszaélés miatt meg kell szüntetni, azok kivételével azonban, amelyeket a mi külön engedélyünkkel, államunk legfőbb hivatalaival kötött megállapodás vagy szerződés alapján állítottak fel... 3. Semmilyen országunkban írt eredeti vagy lefordított mű sem adható ki semmiféle nyomdában, mielőtt a fővárosainkban felállítandó cenzúrahivatalok valamelyike át nem nézte, s jóváhagyólag meg nem állapította, hogy ezekben a művekben vagy fordításokban nincsen semmi, ami az isteni törvénnyel, az állami szabályokkal és az erkölccsel ellenkezik... 4. A felállítandó cenzúrahivatalok kötelessége lesz, hogy ugyanezeket a szabályokat szem előtt tartásuk a külföldi könyvek elbírálása során is, tehát semmiféle könyv behozatalát meg ne engedjék az említett ellenőrzés nélkül, és égessék el

mindazokat, amelyeket az isteni törvénnyel és a legfőbb hatalommal ellentétesnek vagy erkölcsrontónak találnak. 7. Szenátusunk adjon szigorú parancsot a posta-főigazgatónak, hogy a postahivatalok útján megrendelt folyóiratok és más időszaki kiadványok tekintetében ugyanezeket a szabályokat tartsák szem előtt...

III/22. JE. R. DASKOVA I. PÉTERRŐL

Je. R. Daskova (1743–1810) korának legműveltebb hölgyei közé tartozott. Fiatalkorában II. Katalin bizalmasaként részt vett a III. Péter elleni államcsínyben. Hosszú külföldi tartózkodás után, 1783-tól 11 éven keresztül vezette a szentpétervári Tudományos Akadémiát és a kezdeményezésére alapított úgynevezett Oroszországi Akadémiát, amelyet az orosz nyelv művelésére hoztak létre. Daskova írói és publicisztikai munkássága is igen jelentős volt. 1804–1805-ben keletkezett visszaemlékezéseiből közöljük az I. Péterről szóló részletet. A Kaunitz osztrák kancellárnak itt kifejtett gondolatai jellemzőek voltak a felvilágosodás eszméin nevelkedett művelt orosz nemesekre, akik elődeiknél kritikusabban szemlélték az első orosz császár tevékenységét.

Forrásközlés: Дашкова Е. Р.: Записки. Письма сестер М. И К. Вильмот из России. М., 1987. С. 137-139. Fordította: Erdős Anna.

Levizitáltam Kaunitznál és ő meghívott ebédre. Azzal a feltétellel fogadtam el a meghívását, hogy nem fog bosszankodni abban az esetben, ha amennyiben nem találom őt otthon, csak négy óráig fogom várni, azután pedig hazamegyek, mivel általában nem reggelizem, és addigra megéhezem. A meghívás napján fél négyre értem a herceghez. A szalonban fogadott, és úgy tűnik, kissé mérges volt amiatt, hogy megszabtam az ebéd idejét, és nem vettem alá magam a szeszélyeinek.

Az asztalnál a herceg egyre csak a szülőföldről beszélt, és amikor I. Péterre terelődött a szó, azt mondta, Oroszország hálás kell, hogy legyen neki, mert ő alapította meg államunkat. Ezt az állítást visszautasítottam, és azt feleltem, hogy ezt a fajta jó hírért azok a külföldi írók keltették, akik akkoriban szép számmal érkeztek hozzánk; ők azok, akik pusztá hiúságból kikiáltották Pétert a megújult Oroszország megalkotójának abban a reményben, hogy ezzel ők is hozzájárulnak az alkotó vélt dicsőségéhez. Oroszország már jóval I. Péter születése előtt meghódította a Kazáni, Asztraháni és Szibériai cárságokat. A Rusz legyőzte a nála jóval harciasabb, „Arany Horda” néven ismerté vált népet, amely igen sok arannyal rendelkezett, azzal is díszítette fegyverzetét. Az ősi Rusz művészete a kolostorokban lelt menedékre, ahol a mai napig őrzik a festészet azon mesterműveit, amelyeket ezekben az ősi időkben hoztak létre. Történetíróink⁸³ több kéziratot hagytak ránk, mint amennyit az összes európai történetíró együttvéve.

– Herceg – mondtam én –, a Batu által lerombolt templomok már 400 évvel ezelőtt mozaikkal voltak kirakva.

– Figyelmen kívül hagyja azonban, hercegnő – válaszolta Kaunitz –, hogy Péter volt az, aki Oroszországot Európához közelítette, és Oroszországról mi csak ezen időtől fogva tudunk.

⁸³ Az óorosz krónikákról van szó.

– Egy nagy hatalom, herceg, a gazdagság és a lehetőségek ilyen tárházával, amilyenekkel Oroszország rendelkezik, nem érzi szükségét bármihez is közeledni. Egy ilyen gazdag és jól irányított ország, mint amilyen az én szülőhazám is, maga vonz magához mindent, ami számára hasznos. Ha Oroszországról semmit sem tudtak azokban az időkben, amelyekről fenséged beszél, az, bocsássá meg nekem, de csupán az európai országok tudatlanságát vagy nemtörődömségét bizonyítja, amelyek nem vesznek észre egy ilyen jelentős országot. De hogy bebizonyítsam önnek, semmiféle előítéletet nem táplálok Péter cárral szemben, szeretném tiszta szívvel megfogalmazni erről a rendkívüli emberről alkotott véleményemet. Zseniális, tevékeny és tökéletességre törekvő ember volt, aki azonban teljesen pallérozatlan maradt, minek következtében viharos szenvedélyei elhomályosították józan esztét. Lobbanékony, durva és zsarnoki volt, mindenkihez úgy viszonyult, mint mindent eltérni köteles rabszolgákhoz, tudatlansága pedig megakadályozta abban, hogy belássa: erőszakkal bevezetett reformjainak többsége idővel úgyis meghonosodott volna békés úton, más nemzetek példájára, a velük való érintkezés és a kereskedelem útján. Ha nem értékelt volna túl magasra mindent, ami külföldi, nem irtotta volna ki őseink sajátos, felbecsülhetetlen értékű jellemvonásait. Ha nem váltogatta volna oly gyakran a törvényeket (sokszor még a sajátjait is), nem gyengítette volna meg a törvények erejét és tiszteletét. Apja Törvénykönyvének⁸⁴ alapjait megrendítette, és despotikus, gyakran saját maga által is változtatott törvényekkel helyettesítette őket. Majdhogynem teljes mértékben sikerült felszámolnia a nemesek és az alávetettek szabadságát és privilégiumait, ez utóbbiaktól még azt a jogot is megvonta, hogy a földesúri önkényeskedések ellen bíróságon tegyenek panaszt. Péter valamennyi igazgatási forma közül a legdespotikusabbat, a katonait vezette be. Hogy kiérdemelje a Pétervár megalapításával járó dicsőséget, kicsinyes hiúságtól hajtva a legönkényesebb módszerekkel sietette a város építését. Több ezer munkás lelte halálát a mocsárban, a nemességet pedig azzal tette tönkre, hogy e munkálatokhoz és ugyanígy pétervári kőházaik kötelező és nagy nehézségekkel járó építéséhez is parasztokat kellett adniuk, függetlenül attól, hogy akartak-e ott házat fenntartani. Felépítette az Admirális épületét, habár a Néva vízállása annyira alacsony, hogy a hajójavító műhelyekben a hadihajóknak csupán törzsét építik meg, amelyeket azután nehéz munkával és nagy költségek árán az alacsony vízben áttuszkolnak Kronstadtbá; Péternek nem lett volna szabad így rendeznie a dolgokat, tudván, hogy a nagy és nagyon megerőltetett hajók nem tudnak eljutni Pétervárig. II. Katalin idejében a város a négy-szeresére növekedett, csodálatos épületekkel gazdagodott, s mindehhez sem erőszakra, sem pedig súlyos adók kivetésére nem volt szükség, s így nem is szított semmiféle elégedetlenséget.

Észrevettem, hogy szavaim hatással voltak a hercegre. Azonban, folytatni kívánván a vitát, azt mondta, hogy mégis nagyszerű lehet látni az uralkodót, amint a hajóépítésen dolgozik.

– Bizonyos vagyok abban, hogy fenséged ezt nem mondhatja komolyan, hiszen ön is tudja, hogy egy uralkodó ideje túlságosan is drága ahhoz, hogy egyszerű kézművesmunkára fecsérelje. I. Péter ácsokon és kézműveseken kívül alkal-

⁸⁴ Az Alekszej Mihajlovics cár idejében, 1649-ben kiadott Törvénykönyvről van szó.

masint admirálisokkal is barátkozhatott volna. Mialatt Saardamban dolgozott, elhanyagolta legfontosabb kötelességeit, s mindezt csupán azért, hogy kitanulja az ácsmesterséget, és hogy különböző holland terminusokkal – amelyektől azután szó szerint hemzsegték a tengerészetre vonatkozó rendeletei – szennyezze be az orosz nyelvet. Értelmetlen volt a nemeseket külföldre küldenie a kertész, a kovács, a bányász vagy egyéb mesterségek elsajátítására, hiszen minden nemes készséggel átengedett volna három vagy több jobbágyot, hogy kitanulják ezeket a mesterségeket.

Kaunitz herceg másra terelte a szót, aminek én nagyon örültem, mivel nem szerettem volna mindent elmondani neki, amit Péterről gondoltam.

III/23. M. M. SCSEBATOV: AZ ERKÖLCSÖK MEGROMLÁSÁRÓL OROSZORSZÁGBAN

M. M. Scserbatov herceg (1733–1790) orosz államférfi, történetíró, a Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Otthon kitűnő nevelésben részesült, később pedig olvasás útján (15 ezer kötetből álló könyvtára volt) igen nagy műveltségre tett szert. 1767–1768-ban a jaroszlavli nemesség konzervatív nézeteket valló képviselőjeként részt vett a Törvényalkotó Bizottság munkájában, majd ezt követően állami szolgálatba lépett, amelynek során alkalma nyílt alaposan megismerni Oroszország belső állapotát és a katalini udvar életét. 1770-től kezdte el publikálni fő történeti művét *Oroszország története az ősi időktől kezdve* címmel, amelyet óriási, részben addig teljesen feltáratlan forrásanyagra támaszkodva írt meg. A nyilvános tudományos tevékenység mellett 1786–1787 körül, a kortársak előtt is titkolózva elkészítette az „utódok okulására” szánt traktátust, amelyben az Oroszország európaizációja eredményeképpen végbement és szerinte példátlan, az állam bukásával fenyegető erkölcsi romlásról érkezett. A sokáig kiadatlan művet először 1858-ban publikálták Londonban. Oroszországban a teljes szöveg csak 1898-ban jelenhetett meg.

Szövegközlés: О повреждении нравов в России князя М. Щербатова и Путешествие А. Радищева. Факсимильное издание. М., 1983. С. 59–130. Fordította: Erdős Anna. (Olvasókönyv..., I. 288–289. felhasználásával).

Ha hazám jelenlegi állapotára tekintek az olyan ember szemével, aki a régi, szigorú szabályok szerint nevelkedett, akinek szenvedélyei az évek múlásával eltompultak, és aki a sokféle vizsgálódás során a dolgok megítéléséhez szükséges műveltséget megszerezte, nem tudok nem elcsodálkozni azon, milyen rövid idő alatt romlottak meg az erkölcsök szerte Oroszországban. Az igazságot szem előtt tartva azt mondhatom, hogy ha más népeknél később léptünk is rá a felvilágosodás útjára, aminek következtében semmi más nem maradt számunkra, mint hogy okosan kövessük a nálunk korábban kiművelődött népeket, valóban csodálatra méltó sikereket értünk el az illem, a helyes viselkedés és néhány más dolog tekintetében, és óriási léptekkel haladtunk külsőségeink megjavításában. Ugyanakkor azonban még nagyobb iramban rohantunk erkölcsünk megromlásának irányába, és már elértük azt, hogy a hitet és az isteni törvényt teljességgel kiirtottuk szívből, Isten titkai pedig megvetés tárgyává váltak. Lenézzük a polgári törvényeket, bíránk pedig nem azon igyekeznek, hogy az ügyeket megvizsgálva, a törvények alapján jussanak el ítéletre, hanem inkább anyagi hasznukat lesve,

baksisért eladják az igazságszolgáltatást, vagy valamelyik előkelőségnek kedveze, igyekeznek kiszolgálni annak minden kívánságát. Mások, akik nem ismerik és nem is akarják megismerni a törvényeket, ítéleteikben esztelenek módjára bolyonganak, és ezektől az igazságtalanságoktól nincs biztonságban sem az emberi élet, sem a becsület, sem pedig az állampolgárok vagyona. A szülők nem élvezik gyermekeik tiszteletét, akik szégyenkezés nélkül, nyíltan szegülnek szembe az akaratukkal, és kigúnyolják régimódi szokásaikat. De a gyerekek sem élvezik a szüleik szeretetét, akik, mintegy nagy terhet ledobva vállukról, átadják másoknak neveltetésüket, gyakran feláldozzák őket jólétük érdekében, de sokan vannak olyan szülők is, akik becsvágyuk és pompaszeretetük kedvéért lányaik becsületét is eladják. Nincs már őszinte szeretet a házastársak között, akik közül egyesek sokszor közömbösen eltűrik a másik házasságtöréseit, megint mások pedig semmiségek miatt lerombolják az egyház által megerősített házasságot, és nemcsak hogy nem szégyellik magukat, de még dicsekednek is az ilyen cselekedetekkel. Nincsenek rokoni kapcsolatok sem, mert a nemzetségek hírnevét semmibe veszik, és mindenki csak saját magáért él. Nincs barátság, mert mindenki feláldozza a barátját tulajdon haszna érdekében, nincs hűség az uralkodó iránt, mert szinte mindenki arra törekszik, hogy uralkodóját becsapja a rangok és hasznot hozó jutalmak megszerzésének reményében. Nincs többé hazaszeretet, mert majdnem mindenki saját, és nem a haza hasznára szolgál, végezetül pedig lelkiőrök sincs már ahhoz, hogy az igazat mondjuk az uralkodó előtt, vagy akár szembeszálljunk a kegyencek törvénytelen és káros szándékaival.

A jó erkölcsök ezen teljes eltűnésének, amely az állam pusztulásával fenyeget, természetesen alapos okai vannak; mindenekelőtt ezeket igyekszem feltárni, ezt követően pedig bemutatom annak történetét is, hogyan romlottak az erkölcsök óráról órára, és végül miképpen jutottunk el a jelen züllöttségig.

Számos szenvedély összejátszása okozhatja az erkölcsök ilyen megromlását, de mind közül az élvhajhászatot tartom a legfontosabbnak. Ez hívja életre a legkülönbözőbb, elsőprő erejű vágyakat, és az ember sokszor semmit nem sajnál azok kielégítésére. És valóban, a szertelen vágyai hatalmába került ember, aki elítélendő szenvedélyeket őriz a szíve mélyén, ritkán gondol az Isten törvényeire, és még ritkábban annak az országnak a törvényeire, amelyben él. Ha kizárólag önmagát tartja szem előtt, képes lehet-e együtt érezni felebarátjával, megőrizheti-e elengedhetetlen rokoni és baráti kapcsolatait? Mivel az uralkodóban látja azon jutalmak forrását, amelyek segítségével kielégítheti élvezetek iránti vágyát, ragaszkodik hozzá, de nem azzal a hűséggel, amely az uralkodó odaadó követőjéhez illik, hanem a szenvedélyek által sugallt igyekezettel, hogy mindenben az uralkodó kedvében járjon, teljesítse a kívánságait, és ezzel különböző adományozásokra készítse. [...]

Korábban már rámutattam, hogy az élvhajhászat az erkölcsök romlásának fő oka, most pedig hozzákezek, hogy azt is megmutassam, miképpen zavarta meg ez az ok fokozatosan honfitársaim szívét. De ahhoz, hogy erről beszéljek, mindenekelőtt be kell mutatni az oroszok erkölceit Nagy Péter uralkodása előtt.

Nemcsak az alattvalók, de maguk az uralkodók is igen egyszerű életet folytattak. A megmaradt épületek tanúsága szerint nem voltak nagy palotáik. Hét, nyolc vagy legfeljebb tíz szoba már elegendő volt az uralkodó elhelyezésére. [...]

Ennek az egyszerűségnek az uralkodók étkezése is megfelelt, mert nem állíthatom ugyan teljes bizonyossággal, hogy az uralkodók nem használtak ezüsterítéket, de mivel a Kézműves Kormányzékben⁸⁵ nem láttam valamirevaló ezüstszervizt, arra következtetek, hogy az uralkodók abban az időben önből készült terítéket használtak... Az étkezésük is hasonló volt: igaz, hogy több ételből állt, de mindegyik egyszerű alapanyagokból készült. Marhahús, bárányhús, disznóhús, libák, pulykák, kacsák, orosz csirkék, fajdkakasok húsa elegendő volt a kiváló ételek elkészítéséhez, mindez pedig sokféle süteménnyel egészült ki, ezeket azonban nem mindig sütötték tiszta búzalisztból. [...]

Mindaz, amit sikerült megtudnom, azt bizonyítja, mennyire egyszerű volt a cárok lakhelye, öltözködésük és utazási szokásaik. Vagyonuk mértékétől függően hasonló életet folytathattak a bojárok és más hivatalnokok, akik pedig a cári méltóság iránti tiszteletből igyekeztek nem megközelíteni ezt az egyszerű pompát. Legfőképpen pedig az védte meg őket az élvhajhásztól, hogy nem volt fogalmuk a divat változásairól, és amit nagyapáik megvarrtak, azt az unokák is viselték és használták, anélkül, hogy régimódinak tartották volna őket. [...]

Annyit kell még hozzátennem, hogy senki sem volt akkoriban, aki mindenkit vendégül látott volna a házában; csak közeli rokonok érkezhettek ebédre meghívás nélkül, idegenek ellenben csakis meghívásra. És reggel csak az ebéd órájáig, délután pedig vacsoráig maradhattak, ha nem marasztalták őket ebédre, illetve vacsorára.

Olyan szokásokhoz tartották magukat, amelyeknek köszönhetően vagyonától függően mindenki szűkölködés nélkül megélhetett a jövedelméből, és megvolt mindene, ami szükséges volt, és nem kívánt volna jobbat, hiszen senki sem ismerte a jobbat. Mindezekeken felül az istenfélő nevelés, bár időnként babonássá tett egyeseket, az emberekbe oltotta az isteni törvény félelmét, amelyet naponta szilárdított meg szívükben az otthoni istentisztelet. Nem voltak még különféle szórakoztató könyvek, ezért az unalom és a magányos élet arra kényszerítette az embereket, hogy a Szentírást olvassák, és még jobban megszilárdítsák hitüket. Idejük nagy részét a birtokok igazgatása vette igénybe, az ehhez kapcsolódó teendők pedig maguk után vonták a különböző szerződések és a kormányzésekben folyó ügyek tanulmányozását, ami viszont szükségessé tette az állami törvényekben való elmélyedést. A fiatal emberek megtiszteltetésnek tartották, ha személyesen járhattak a bíróságokra, amire a saját családomból is tudok példát...

Most pedig nézzük meg, miféle változást okozott bennünk Nagy Péter szükséges, de talán túlzott mértékű fordulata, és ettől kezdve hogyan lopóztak lelkünkbe a bűnök, és – az élvhajhászsal együtt – uralkodóink uralma alatt, óráról órára növekedve hogyan juttattak el bennünket arra a pontra, amelyet fentebb leírtam. Ezek együtt alkotják az uralkodások és bűnök történetét.

Azonkívül, hogy idegen népeket utánozva igyekezett meghonosítani államában a tudományok, művészetek és mesterségek ismeretét, és megpróbált megfelelő rendet teremteni a hadügyekben, elterjeszteni a kereskedelmet és bevezetni a szükséges törvényeket, Nagy Péter arra is törekedett, hogy olyan viselkedési illetet, érintkezési szokásokat és pompát honosítson meg nálunk, amelyekről

⁸⁵ Kézműves Kormányzék (Мастерская палата): a kézműves műhelyeket irányító kormányzék.

korábban gyakran mesélt neki Lefort,⁸⁵ és amelyeket később személyesen is megtapasztalhatott. A szükséges törvényhozói munka, a katonaság és a tüzérség megszervezése mellett nem kevésbé igyekezett megszelídíteni az általa durvának látott ősi erkölcsöket. Parancsot adott a szakállak levágására, betiltotta a régi orosz öltözködési módot... Olyan különféle összejöveteleket vezetett be, amelyeken a nők, akik eddig nem érintkezhetek a férfiakkal, most velük együtt vettek részt a szórakozásban. A női nem, amely eddig szinte rabszolgasorban élt saját otthonában, boldogan élvezte a társasági élet minden örömét: felékesítette magát az arc szépségét megsokszorozó és a nők alakját megmutató ruhákkal és díszekkel. Nem kis örömet okozott a nőknek az is, hogy előre láthatták azokat, akikkel örökre összekötötték az életüket, és hogy vőlegényeik, férjeik arcát már nem fedte szúrós szakáll. Másfelől azoknak a fiatalembereknek, akikben még nem rögzültek a régi hagyományok, örömet okozott a női nemmel szemben tanúsítható kötetlen bánásmód, valamint az, hogy már a házasság előtt is láthatták és megismerhették menyasszonyaikat, akiket régebben csupán szüleik benyomásaira hagyatkozva vehettek volna el. Az addig uralkodó, durva erkölcsök számára ismeretlen szerelmi szenvedély fokozatosan hatalmába kerítette az érző szíveket; ezen változás első látható megnyilvánulását az érzelmek hatása váltotta ki. Így esett meg az, hogy a nők, akik eladdig nem érezték saját szépségük hatalmát, kezdték megismerni a benne rejlő erőt, és arra törekedtek, hogy a megfelelő öltözékkel növeljék azt meg, és őseiknél sokkal jobban elterjesztették a szépítkezés pompáját. Ó, mily mértékben uralkodik az érzelmek felett a tetszeni akarás vágya! Szavahihető emberektől hallottam, hogy abban az időben csak egy, a női frizura elkészítéséhez értő asszony volt egész Moszkvában, és megesett, hogy ha valamely ünnepre a fiatal nők szép frizurát szerettek volna csináltatni maguknak, némelyek frizuráját ez az asszony már az ünnep előtt három nappal megcsinálta, ők pedig ettől fogva az ünnep napjáig kénytelenek voltak ülve aludni, nehogy tönkretegyék a hajukat. Talán ezt ma már el sem hiszik nekem, de még egyszer hangsúlyozom, annyira szavahihető emberektől hallottam ezt, hogy senki nem kételkedhet az elmondottakban...

A magas rangú államférfiak, később pedig az őket utánzó más nemesek életében is beállt ilyenfajta változás következtében a kiadások oly mértékben megnövekedtek, hogy túlszárnyalták a bevételeket. Az emberek egyre jobban kezdtek kötődni az uralkodóhoz és a különböző előkelőségekhez, akikben a gazdagság és jutalmak forrását látták. Tartok attól, hogy valaki azt fogja mondani, legalább annyi jó történt, hogy az emberek egyre inkább kötődtek az uralkodóhoz. Pedig az ilyenfajta kötődés egyáltalán nem áldásos, hiszen nem az uralkodó személyére irányul, hanem kizárólag az emberek saját hasznára. Az ilyen kötődés nem az uralkodót és becsületét szerető hú alattvalókra jellemző, akik mindenben az állam hasznát tartják szem előtt, hanem azokra a pénzéhes rabszolgákra, akik mindent csak a saját hasznukért áldoznak fel, és kitartó hízelgésükkel becsapják urukat.

Az erkölcsök durvasága enyhült, de az így keletkezett úrt hízelgés és önzés töltötte ki. Ebből szolgálalkúság, az igazság megvetése, a császár félrevezetése

⁸⁶ Franz Lefort (1655–1699): I. Péter svájci származású barátja és bizalmasa.

származott, amelyek a mai napig is uralkodnak az udvarnál, és a főurak otthonaiba is befészkeltek magukat. [...]

Azt mondtam, hogy az élvhajászat és a fényűzés volt az, ami ilyen hatást gyakorolt az emberi szívekre, de voltak más, az intézményekben gyökerező okok is, amelyek megingatták a jellemek szilárdságát és pusztították a jó erkölcsöket. Az egyébként az államnak és az állami szolgálatnak valóban ártalmas mesztnyicsesztvo⁸⁷ anélkül történt megszüntetése, hogy az előkelő nemzetségek más jogot kaptak volna helyette, kiirtotta a nemesekből a nemesi büszkeség eszméjét, mert többé nem a nemzetségeknek, hanem kizárólag a rangoknak, az érdemeknek és a szolgálati előmenetelnek járt tisztelet. Ezért mindenki belevetette magát a ranghajhászásba, de mivel nem mindenkinek sikerült valódi szolgálatot tenni, tényleges érdemek híján azzal igyekeztek kitűnni, hogy mindenféle módon hízelegtek, és az uralkodó és a főurak kedvében akartak járni. Márpedig Nagy Péter idejében szabályozott szolgálatot vezettek be, és a holopokat⁸⁸ uraikkal azonos módon írták be katonának, aminek következtében az előbbieket a származásuknak megfelelő érdemek alapján eljutva a tisztí fokozatokig uraik parancsnokai lehettek, és botokkal verhették őket. A nemesi családokat olyannyira szétszórta a szolgálat, hogy némelyik nemes hosszú időn keresztül nem látta a rokonait. Maradhatott-e erény és szilárd jellem azokban, akik fiatalkoruk óta rettegetek parancsnokuktól és a botozástól, akik a tiszteletet másként nem, csak szolgai viselkedés árán szerezheték meg, és akik a rokonok támogatásától megfosztva egyedül maradtak, védtelenül azzal a veszéllyel szemben, hogy a hatalommal bírók kezébe kerülhetnek.

Dicséretes az, hogy Nagy Péter meg akarta tisztítani a hitet a babonáktól, mert a babona Istennek és a hitnek nem tiszteletére, hanem valójában káromlására szolgál. Hiszen istenkáromlás az, ha hozzá nem illő cselekedeteket tulajdonítunk Istennek. Oroszországban a szakállt Isten képéhez tartozónak tartották, és bűnnek tartották a levágását, aminek következtében az antromorfiták⁸⁹ eretnekségébe estek. Mindenütt ünnepelték a szükségtelen csodákat, a ritkán bizonyított jelenéseket, babonás zarándokokat csábítottak a csodák és jelenések színhelyére, és hasznót hajtottak a züllött papoknak. Nagy Péter igyekezett véget vetni ennek: elrendelte, hogy mindenki vágja le a szakállát, az Egyházi szabályzatban pedig gátat szabott a hamis csodákkal és jelenésekkel való visszaéléseknek, valamint az útkeresztveződéseknél felállított ikonok mellett illetlenül szedett adományoknak. Tudta, hogy Isten törvénye az emberi nem megmentését, nem pedig ok nélküli elpusztítását szolgálja, ezért a Szinódus és az egyetemes pátriárkák áldásával szükség esetére megengedte a húsevést böjt idején, mindenekelőtt pedig tengeri szolgálatban, ahol az emberek hal nélkül is eléggé hajlamosak a skorbutra, megparancsolta továbbá, hogy azokat, akik efféle önmegtartóztatással szándékosan teszik kockára egészségüket, megbetegedésük esetében dobják be a vízbe. Mindez nagyon helyes, bár ez utóbbi parancs kissé túlságosan szigorú. De amikor mindezeket elrendelte, a nép még tudatlan volt, ezért azért, hogy elvette a ba-

⁸⁷ Mesztnyicsesztvo (местничество): származás szerinti hierarchia, bonyolult számításokon alapuló előkelőségi rangsor, amely a XV–XVII. századi Oroszországban meghatározta a bojárság tagjainak egymáshoz való viszonyát, amely katonai és állami tisztségek betöltésénél is érvényesült.

⁸⁸ Holop (холоп): a rabszolgához közel álló státussal bíró, függő személy.

⁸⁹ Antromorfiták: IV–V. századi eretnekek, akik Istent emberi tulajdonságokkal ruházták fel.

bonát a tudatlan néptől, az isteni törvénybe vetett hitet magát is elvette tőle. Nagy Péter ezen cselekedete annak a mesterségében járatlan kertésznek a tettehez hasonlatos, aki lemetszi a gyenge fáról az annak nedveit elnyelő és a kívülről érkező vizet felszívó ágait. Ha a fának erős gyökérzete lenne, segítene neki sok és jó gyümölcsöt adó ágat növesztetni, de azon ágak lemetszése, amelyek a gyenge fát a nedűt kívülről befogadó leveleiken keresztül táplálták, nem eredményezheti új, gyümölcsstermő ágak kihajtását, a sebek sem gyógyulhatnak be, helyükön pedig üregek keletkeznek, amelyek pusztulással fenyegetik a fát. Ugyanígy a babona elmetszése a hit legfontosabb részeiben is kárt okozott; csökkent a babona, de csökkent a hit is. Eltűnt a pokoltól való szolgálai félelem, de eltűnt az Isten és szent törvénye iránti szeretet is; és a másfajta műveltség hiányában a hit által nemesített erkölcsök ezen támaszokat elveszítvén romlásnak indultak.

A nagy uralkodó és nagy ember iránt érzett minden tisztelet mellett, amelyet a szívemben őrzök, azzal a meggyőződéssel, mely szerint az állam haszna megkövetelte, hogy Alekszej Petrovics cárevis mellett más törvényes trónörökössei is legyenek, nem tudom megállni, hogy ne ítéljem el Nagy Péternek az első feleségével, Lopuhinával való válását és az annak kolostorba záratása után kötött második házasságát a foglyul ejtett Jekatyerina Alekszejevnaival.⁹⁰ A házasság lényegét tekintve sérthetetlen szentségének eme megsértése bizonyosságot adott arról, hogy ez a szentség büntetlenül megsérthető. Lehetséges persze, hogy az uralkodó válásának megvoltak az okai, amelyeket azonban nem látok, hacsak nem a Mons⁹¹ iránti vonzalma, valamint feleségének az új törvényekkel szemben tanúsított ellenállása voltak azok. De a cár utánzóinak voltak-e állami fontosságú okaik ilyen cselekedetekre? Pavel Ivanovics Jaguzsinszkij,⁹² aki kolostorba záratta első feleségét, és elvett egy másik nőt, született Golovkinát, vajon állami megfontolásoktól vezérelve igyekezett utódokat nemzeni az isteni törvények megszegésével? De mások is utánozták ezt, és nemcsak a főurak, de az alacsony rangúak körében is, mint például Borisz Szolncev-Zaszeikin herceg.

Ily módon uralkodója gondoskodásának köszönhetően Oroszország ismertté vált, és súlyt kapott az európai ügyekben, seregeit jól megszervezték, hadihajói pedig ellepték a Fehér- és a Balti-tengert. Megnövekedett erejével legyőzte régi ellenségeit és korábbi legyőzőit, a lengyeleket és a svédeket, aminek következtében jelentős tartományokat és tengeri kikötőket szerzett. A tudományok, a művészetek és az ipar különböző ágai virágozni kezdtek, a kereskedelem gyarapítani kezdte az országot, a szakállas oroszoknak sima lett az ábrázatuk, hosszú kaftánjaikat európai szabású rövid ruha váltotta fel, megkedvelték a társasági életet, és a szórakozás erkölcsös formáival is megismerkedtek. Ugyanakkor a hithez való őszinte ragaszkodásuk kezdett megszűnni, a szentségeket lenézték, erkölcsi szilárdságuk csökkent, és átadta helyét a szemtelenül terjedő hazugság-

⁹⁰ Jekatyerina Alekszejevna: I. Katalin, orosz cárnő (1725–1727), aki egy svéd katona feleségéként orosz fogságba esett. 1702-ben és később I. Péter szeretője, 1712-től pedig felesége.

⁹¹ Anna Mons: egy német ötvös lánya, aki 1691-től vagy 1692-től fogva több mint tíz éven keresztül volt I. Péter szeretője.

⁹² P. Jaguzsinszkij (1683–1736): orosz államférfi, diplomata, 1722-től a Szenátus főügyésze. 1723-ban, felesége lelki betegségére hivatkozva a Szinódus engedélyét kérte házassága felbontásához. Az engedélyezett válást követően elvette Anna Golovkinát, az állami kancellár lányát.

nak. A fényűzés és az élvhajhászat lerakta közös hatalmuk alapjait, az általuk felkeltett haszonlesés pedig fokozatosan befészkelve magát a bíróságokba, romba döntötte a törvényeket, és megkárosította az állampolgárokat.

Az erkölcsök tekintetében Oroszország ebben az állapotban maradt a nagy uralkodó halála után, annak ellenére, hogy Nagy Péter saját tetteivel és példájával igyekezett elhárítani a bűnök elterjedését. [...]

Ilyen körülmények között... lépett az orosz trónra Erzsébet hercegnő, Nagy Péter és Katalin császárné lánya. ...Nem beszélek arról, hogyan ültették őt az orosz trónra a Preobrazsenszkojei ezred gránátosai, de sok más körülményről sem, hanem inkább rátérek jellemének leírására, hiszen ez mutat rá az erkölcsi romlás okaira. Ez az uralkodónő fiatalkorában kitűnt szépségével, istenfélő, könyörületes és bőkezű volt. A természet is elegendő ésszel áldotta meg, de semiféle műveltséggel nem rendelkezett, úgyhogy a volt konferenciatitkár, Dmitrij Vasziljevics Volkov azt mesélte nekem, hogy a cárnő azt sem tudta, hogy Nagy-Britannia sziget. Természetből fogva vidám kedélyű volt, és mohón kereste is a szórakozást, tudatában volt szépségének, és szenvedélyesen igyekezett azt különféle díszekkel és szépítkezéssel megnövelni. Lusta volt, és módfelett unatkozott a szorgalmas munkát követelő ügyektől, ezért lustasága miatt nemcsak a belső állami, de a külpolitikai ügyek is, mint például a nemzetközi szerződések, néha hónapokig heverték nála aláíratlanul. Szerette a fényűzést és a szerelmi élvezeteket, nagy bizalommal tüntette ki kegyenceit, ugyanakkor azonban mindvég megőrizte felettük uralkodói hatalmát. [...]

Mivel közelről láttam az akkori idők életmódját és élvhajhászását, be is szeretném azt mutatni néhány példán. Alekszej Besztuzsev grófnak olyan nagy pincéje volt, hogy amikor halála után Orlov gróf eladta, igen tekintélyes tőkét képviselt. Sátraít városon kívüli udvarán, a Kamennij Osztovon rendszerint selyemkötelekkel feszítették ki. Sztjepan Fjodorovics Aprakszin mindig nagy asztalt tartott, ruhatára sok száz különböző díszes kaftánból állott; amikor az orosz hadsereget a porosz király ellen vezette, a hadjárat alatt mindazon kényelmi és élvezeti cikkeket, amelyeket egy virágzó kereskedővárosban be lehet szerezni, a legpazarabb bőségben vitték utána fegyverzaj és a menetelések izgalmi közepette. Sátrai oly nagyok voltak, hogy egy egész várost kitétek, szekereit több mint 500 ló húzta, és saját használatára 50 nemes vérű, gazdagon felszerelt lovat vitt magával. Pjotr Boriszovics Seremetyev gróf, először kamarás, azután pedig törzskari tábornok és főhadsegéd, akkortájt Oroszország leggazdagabb emberének számított... Rendkívül közepes eszű ember volt, lusta, semmihez sem értő, egyszóval nevét nem viselte, hanem inkább meghurcolta. Egyedül csak gazdagságával büszkélkedhetett, és az uralkodónő kedvtelésére az elképzelhető legnagyobb fényűzésben élt: ruhái szinte a földre húzták arany- és ezüstsúlyukkal, és ragyogásukkal elvakították a szemet; fogatait, amelyekre unottan nézett, azon túlmenően, hogy a legkényesebb ízlést is kielégíthették, Franciaországból hozatta, és drágábbak már nem is lehettek volna; asztala pompás, szolgaszemélyzete számos, egyszóval olyan életet folytatott, hogy a váratlanul hozzáérkező császárnőt nem egy alkalommal, nem kisszámú udvaroncaival együtt úgy tudta vacsorára szívesen látni, mintha fogadásukra készült volna...

Ez az élvhajhászat mindenüvé beférkőzött, a házak pusztulását és az erköl-

csök romlását vonva maga után. De vajon hol okozta nekünk a legnagyobb károkat? És hol figyelhetjük meg, hogy fényűzéssel és hatalomvágygal párosulván úgyszólván teljes mértékben győzedelmeskedett a jó erkölcsök felett? Erre Pjotr Ivanovics Suvalov⁹³ személye szolgált példát. E férfiú neve nemcsak az általa okozott nagy kár, de az általa mutatott rossz példa miatt is emlékezetes Oroszországban. [...] Most az ő erkölcséről és fényűzéséről kell megemlékeznem. Szakadatlan tervezgetésekbe és szakadatlanul folyó ügyekbe merülten nem vezethetett nyílt házat, ezért csak pompaszeretetét mutathatta meg fényűző életmódjával. Magánéletében azonban élvhajhászó és fényűző volt. Háza az akkori viszonyokhoz képest a lehető legszebben berendezve, nem sok vendég által körülült asztala megrakva mindennel, ami csak a legdrágább és a leginkább ínycsiklandó; az akkori időkhöz képest legremekebb csemegét szolgálta fel, mert akkor, amikor sokan, még ha száz évig éltek is, az ananásznak még az ízét sem ismerték, a banánnak még a hírért sem hallották, ő dúskált bennük, és a magánemberek közül elsőnek állított fel nagy melegházat ananászgyásokkal. Nem volt elég, hogy az általa fogyasztott borok a legjobbak voltak, de azokkal nem is elégedett meg, amelyeket szokás szerint behoznak és fogyasztanak, hanem maga készített otthon ananászbort. Fogata ragyogott az aranytól, és ő volt az első, aki akkor igen sokba kerülő, angol lovak által húzott cúgot tartott. Ruházata illet az itt leírt fényűzéshez: aranytól, ezüsttől, csipkétől, hímzéstől tündöklött, és Alekszej Grigorjevics Razumovszkij gróf⁹⁴ után ő hordott először gyémántgombokat, csillagot, rendjelet és vállpántot, azzal a különbséggel, hogy az ő gyémántdíszei gazdagabbak voltak... Egyszóval, noha akkoriban több mint 400 ezer rubel évi jövedelemmel rendelkezett, abból fényűzésére, élvhajhászására és a cárnő környezetének adott ajándékokra nem futotta, és úgy halt meg, hogy több mint egymilliós kincstári adósságot hagyott hátra maga után...

Éképpen az udvar szokásait a női erkölcsök romlása, az uralkodó kedvének keresése, mindenféle fényűzés és részegeskedés jellemezték. Erzsébet cárnő uralkodása idején ezek egy része az udvarból más rendű emberekre terjedt át, egy másik része pedig akkor kezdett elterjedni, amikor III. Péter felesége, Katalin, Anhalt-Zerbst-i hercegnő a trónról általa letaszított férje helyére lépett. Katalin nem uralkodóink véréből származott, lázadással és fegyverekkel taszította le férjét a trónról, és ezért az oly igen erkölcsös tettéért kapta meg jutalmul Oroszország koronáját és jogarát, a „jámbor” elnevezéssel együtt, ahogy a templomainkban uralkodóinkért imádkoznak.

Nem mondhatnám, hogy képességei alapján méltatlan lett volna egy ily hatalmas birodalom irányítására, amennyiben egy nő egyáltalán képes lehet magára vállalni ezt a terhet, és amennyiben a megfelelő képességek megléte önmagában elegendő ennek a legfelsőbb méltóságnak a viselésére. Katalin eléggé szép, okos és udvarias, nézeteiből következően nagylelkű és együttérző, becsvágyó és emiatt szorgalmas, ezenkívül takarékos és vállalkozó szellemű, bizonyos mértékben

⁹³ P. Suvalov gróf (1710–1762): jelentős orosz államférfi, 1761-től tábornagy. Erzsébet uralkodása alatt gyakorlatilag az orosz belpolitika irányítója, számos gazdasági, pénzügyi és hadügyi reform kezdeményezője.

⁹⁴ A. Razumovszkij gróf (1709–1771): egyszerű ukrán kozák fia, Erzsébet cárnő szeretője, aki valószínűleg 1742-ben titkos házasságot kötött vele. Orosz államférfi, 1756-tól tábornagy.

pedig még olvasott is. Egyébként pedig erkölcsait az új filozófusokra alapozza, vagyis nem helyezi az isteni törvény szilárd kövére; épp ezért, mivel csupán világi alapelvekkel támasztja alá, azokkal együtt ezek is ingadoznak. Ezekkel szemben a következő rossz tulajdonságai vannak: szereti a szerelmi élvezeteket, és teljes mértékben kegyenceire bízta magát; mindenben hajlamos a fényűzésre, végtelenül hiú, és nem tudja magát rákényszeríteni, hogy őt untató ügyekkel foglalkozzon. Miközben mindent magára vállal, nem gondoskodik a határozatok végrehajtásáról, végezetül pedig oly ingatag, hogy még egy hónapig sem képes magát ugyanazokhoz a kormányzati elvekhez tartani. [...]

Általában véve elmondhatjuk, hogy a nők inkább hajlanak a zsarnokságra, mint a férfiak; erről pedig joggal el lehet mondani, hogy ebben a vonatkozásban mindenkinél inkább asszony volt az asszonyok között. Semmi sem tudta jobban felingerelni, mintha valamilyen ügy referálása során akaratával a törvényeket állították szembe, és ilyenkor tüstént kész volt a válasszal: talán nem tehetem meg a törvényekkel nem törődve? És soha nem talált senkire, aki azt merte volna válaszolni, hogy mint zsarnok megteheti, de csakis dicsőségének és a nép iránta való bizalmának megsértésével. Önkényeskedését számos ügy bizonyítja: 1. Marja Pavlovna Nariskínának visszaadta, miután Talizintől elvette azokat a falvakat, amelyek eladását pedig több alkulevél s a birtoklás ténye is bizonyította. 2. Borisz Vasziljevics Golicin herceg gyermekeitől törvényellenesen elkobozta a dédapjuktól örökölt sztyeresnyevi falvakat. A Szenátus ezt az eljárást törvényellenesnek minősítette, és előterjesztésében engedélyt kért arra, hogy a falvakat törvényes örökösöknek adathassa vissza. Az előterjesztésen az „így legyen” aláírás úgy tűnt fel, mintha az ügy igazságos elintézését hagyná jóvá; de azután a szobából úgy értelmezték, hogy az „így legyen” azt jelentette: legyen a leltár szerint. Akim Ivanovics Apuhtyin a Hadügyi Kollégium nevében jelentést tett a cárnőnek egy vezérőrnagy nyugdíjazásáról; parancsot kapott, hogy az illetőt rangemelés nélkül helyezze nyugdíjba. Amikor előadta, hogy a törvényes határozatok rendelkezése értelmében a vezérőrnagnak rangemelést kell adni nyugdíjba menése alkalmából, azt a választ kapta, hogy ő mint császárnő felette áll a törvényeknek, és a vezérőrnagnak nem kívánja megadni ezt a jutalmat. Az ilyen, magától az uralkodótól látott példák vajon nem buzdítják-e a nagyurakat is hasonló önkényeskedésre és igazságtalanságok elkövetésére, és a hasonló pimaszságok miatt senyvedő Oroszország nem szolgáltat-e nap mint nap bizonyosságot arra, hogy milyen ragadós az uralkodó adta példa? [...]

Lelkiismeretem a tanúm, hogy bármily sötét is elbeszélésem, semmiképpen nem nevezhető elfogultnak, és csakis az igazság, valamint országunk alattvalóinak elzüllése, amelytől hazánk nyög, késztettek arra, hogy mindezt papírra vessem. Így hát a császárnő erkölcsét jellemezve lelkét és szívét is megismerhetjük. Tiszta barátság soha nem lakozott a szívében, akármelyik barátját vagy szolgáját képes kiadni szeretője kénye-kedvére. Fia iránt sem táplál anyai érzéseket, és az a szokása, hogy addig kényezteti és tiszteli az embert határtalan mértékben, amíg szüksége van rá, utána azonban – szavajárását idézve – eldobja őt, mint a kicsavart citromot. [...]

Miután ezt a szomorú képet bemutattam, talán már nem is szükséges arról beszélnem, van-e hite az isteni törvényben; mert ha lenne, akkor maga ez a tör-

vény megjavítaná szívét, és az igazság felé irányítaná lépteit. De nem, ehelyett az új írók gondolkodás nélküli olvasásától megittasulván, bár kellőképpen istenfőlőnek mutatkozik, valójában semmibe veszi a kereszténység törvényeit. Bárhogy titkolja gondolatait, azok sokszor lelepleződnek beszélgetéseiből, cselekedetei pedig úgyszintén rámutatnak az igazságra: utasítására Voltaire számos hitromboló könyvét fordították le oroszra, mint például a *Candide*-ot, *A babiloni hercegekiaszszony*-t és másokat, így Marmontel *Bélisaire*-ét is, amely semmilyen különbséget nem tesz a pogányok és keresztények erényei között. És nemcsak azok fordították ezeket, akiknek megparancsolta, de ő maga is részt vett a fordításban. Ám a kereszténység törvényeinek megvetését az bizonyítja a leginkább, hogy türelmes volt a törvényellenes házasságok ügyében, jobban mondva engedélyezte azokat, mint például Orlov vagy Golicin herceg házasságát, akik saját unokatestvéreiket vették feleségül, vagy Bour tábornokét, aki nevelt lányát vette el. Így hát azt is mondhatjuk, hogy uralkodása alatt leromboltatott a lelkiismeret és az erény ezen támasza is.

Ilyen fokozatokon keresztül jutott el Oroszország összes jó erkölcsének megromlásához, amelyről a legelején szóltam. Siralmas állapot, amelyben csak arra kérhetjük Istent, hogy egy jobb uralkodó által ez a sok rossz eltöröltessék. Ez pedig nem érhető el másképp, csakis úgy, ha olyan uralkodónk lesz, aki őszintén ragaszkodik Isten törvényeihez, szigorúan felügyeli az igazságszolgáltatást, és aki elsőként maga mutat példát a cári fényűzés mérséklésében; aki az erényt megjutalmazza, a bűntől pedig undorodik, példát mutat szorgalomból, és szívesen meghallgatja bölcs emberek tanácsait; aki kitartó de nem konok vállalkozásaiban, lágyszívű és hűséges a barátságban, aki példamutató egyetértésben él házastársával otthonában, és kerüli a szerelmi élvezeteket; aki bőkezű alattvalóival szemben, de nem pazarló, és igyekszik részrehajlás nélkül megjutalmazni az erényeket, a jó tulajdonságokat és az érdemeket; aki meg tudja különböztetni a kormányzati intézmények munkáját attól, amit az uralkodónak magának kell vállalnia; és végezetül, aki kellőképp nagylelkű és hazaszerető ahhoz, hogy megadja államának a legalapvetőbb jogokat, és elég szilárd is ahhoz, hogy azokat betartsa és betartassa.

Ebben az esetben a száműzött erény elhagyja a pusztaságot, és magában az udvarban állítja föl trónját, az igazságszolgáltatás pedig nem billenti ki a mérleg serpenyőjét sem megvesztegetésért, sem a hatalmasabb kedvéért. A megvesztegetések és az előkelőkelőségektől való félelem elűzöttetnek, a hazaszeretetet fészket rak az állampolgárok szívében, akik nem fényűző élettel és gazdagsággal fognak kérkedni, hanem elfogulatlansággal, érdemekkel és önzetlenséggel büszkélkednek. Nem gondolnak arra, hogy ki hatalmas és ki kegyvesztett az udvarnál, de a törvényeket és az erényt szem előtt tartva, irányítúként használják azokat a rangok és a jólét felé vezető úton. A nemesek különböző tisztségekben fognak szolgálni rangjukhoz illő szorgalommal, a kereskedők pedig nem akarnak majd tiszték és nemesek lenni, mindenki megelégszik a saját helyzetével; a kereskedelem felvirágozik az élvhajhászásra sarkalló, külföldi behozott áruk mennyiségének csökkentésétől, és az orosz termékek kivitelétől; egyre többen lesznek azok a mesterek és kézművesek, akik Oroszországban készítik el mindazt, ami bizonyos számú ember pompás és fényűző életéhez szükséges.

III/24. L.-PH. SÉGUR II. KATALINRÓL

Louis-Philippe de Ségur gróf (1753–1830) előkelő francia családban született, apja Franciaország hadügyminisztere volt. Ő harcolt az amerikai függetlenségi háborúban, 1785–1789-ben pedig követ volt Szentpétervárott. Élete végén kiadott emlékiratai (*Mémoires ou Souvenirs et Anecdotes*. Vol. 1–3. Paris, 1824–26.) a XVIII. századi orosz történelem egyik legfontosabb külföldi forrását alkotják. Ségur jól ismerte II. Katalint és a korszak több más jelentős szereplőjét, ezért is külön figyelemreméltó a felvilágosodás eszméin nevelkedett, liberális szellemű és éles megfigyelőképességgel megáldott diplomata II. Katalin uralkodásáról adott jellemzése.

Forrásközlés: Л.-Ф. Сегур: Записки о пребывании в России в царствование Екатерины II. In: Россия XVIII в. глазами иностранцев. Л., 1989. С. 313–456. Fordította: Erdős Anna.

Katalin nagy tehetségével és kifinomult észjárásával tűnt ki; csodálatos módon ötvöződtek benne olyan jellemvonások, amilyenek együtt, egy emberben csak nagyritkán található meg. Hajlott az élvezetekre, de emellett szorgalmas volt, egyszerű a családi életben, és zárkózott, titkolózó politikai ügyeit illetően. Becsvágya határtalan volt, de megvolt benne a hajlam, hogy azt jótékony célok szolgálatába állítsa. Szenvedélyesen foglalkozott azzal, ami felkeltette érdeklődését, de hűséges barát is volt. Politikai és kormányzati tevékenységét illetően megváltoztathatatlan szabályokat írt elő magának; soha nem hagyott cserben olyan embert, akivel barátságban volt, és nem tett félre olyan elképzeléseket, amelyeket átgondolt. Fenségesnek tűnt a nép szemében, jóságos és megbocsátó volt a társaságban; fenséges megjelenésével mindig együtt járt a szívélyesség, vidámsága azonban soha nem lépte át az illendőség határát. Emelkedett lélekkel áldotta meg a sors, de sem élénk képzelőerővel, sem pedig ékesszólással nem tűnt ki, azokat a ritka eseteket kivéve, amikor történelemről vagy politikáról beszélt; ilyenkor a személyisége külön súlyt adott szavainak. Nagy uralkodónő és igen kedves asszony volt. Magas homlok, kissé feltartott fej, büszke tekintet és nemes testtartás – mindez mintha magasabbá tette volna alacsony termetét. Sasorra és gyönyörű szája volt, kék szemei és fekete szemöldöke, rendkívül kellemes tekintete és vonzó mosolya. Hogy elrejtse telt alakját, amellyel felruházta őt a mindent pusztító idő, széles, buggyos ujjú ruhákat hordott, amelyek a régi orosz öltözékre emlékeztettek. Fő ékessége bőrének fehérsége és ragyogása volt, amelyet sokáig megőrzött.

Evésben-ivásban szerfelett mértékletes volt: azok a gúnyolódó utazók, akik azt állították, hogy túlságosan is sok bort iszik, nagyot tévedtek. Nem tudták, hogy az a vörös folyadék, amelyből mindig volt a poharában, nem más volt, mint ribizskelé. Soha nem vacsorázott; hat órakor kelt, és maga fűtötte be kandallóját. Először rendőrfőnökével foglalkozott, utána a miniszterekkel. Asztalánál általában nem volt több nyolc embernél. Az ebéd egyszerű volt, mint egy magánháiban, és ugyanúgy, mint ahogy az II. Frigyes asztalánál is volt, az etikettet száműzték, és megengedték a kötetlen viselkedést.

Személyes meggyőződése filozofikus volt, de mint uralkodónő nagy tisztelettel viseltetett a vallás iránt. Senki sem tudott ilyen hihetetlen könnyedséggel a szórakozásról munkára váltani. A mulatságnak átadván magát soha sem feledkezett bele azokba, munka közben pedig mindig szívélyes maradt. Maga diktálta a legfontosabb iratokat minisztereinek, akiből így egyszerű titkárokat csinált; egyedül ő lelkesítette és irányította őket tanácsaival.

Katalin, akit igen fiatal korában egy számára idegen országba vittek, amelynek nyelvét, törvényeit és erkölcsait egy csapásra kellett megtanulnia, boldogtalanul töltötte fiatalsága éveit. Házastársa nem szerette őt, ő pedig kénytelen-kelletlen függött az uralkodónőtől, akinek jelleméhez képtelen volt hozzáidomulni. Jövendőjében csak boldogtalanságot látott, mivel a természet túlzottan nagy észszel, tehetséggel és büszkeséggel ajándékozta meg őt ahhoz, hogy a magány nyugalma meglepő módon megelégedéssel töltsen el. A helyzetéből fakadó veszélyek csak fokozódtak azáltal, hogy Erzsébet, akinek egészsége az utolsó években igen gyenge volt, s aki meglehetősen rossz viszonyban volt unokaöccsével, minden szeretetét unokájára összpontosította. Az udvarban megállás nélkül csak intrikáltak: a becsvágyók mindennap újabb és újabb cselszövéseket eszeltek ki, egyesek abban reménykedve, hogy hatást gyakorolhatnak az örökösre, mások pedig igyekeztek befolyásuk alá vonni a nagyhercegnőt. Végül egy ravasz és vakmerő miniszter kitalálta, hogy elveszi az ország jogarát a nagyhercegnőtől, és azt kiskorú fiának odaadva⁹⁵ és a nemességet felszabadítva, a gyermek nevében fogja kormányozni a birodalmat.

Erzsébet, akit minden oldalról tanácsokkal ostromoltak, halála előtt kibékült Katalinnal és férjével. Halála után III. Péter örökölte a trónt. Az új uralkodó, akit megrendített az erejét meghaladó teher, eleinte Katalinhoz húzott, akinek tanácsait készséggel elfogadta, és úgy tűnt, le akarja küzdeni a tétlenségre való hajlamát. De a hozzá közel állók intrikái hamarosan szembefordították házastársával. Mindemellett Katalin, aki megannyi veszélynek volt kitéve, melyek mind arra kényszerítették, hogy egy becsvágyó politika fogásait hívja segítségül, megtalálta a lehetőséget arra, hogy kiterjedt baráti kört építsen ki magának. A főurakat elbájolta vonzó kedvességével; a nép jószágát, jó cselekedeteit és jámborságát látván, megszerette őt; a papság egésze pedig abban bízott, hogy mellette befolyásos szerephez juthat. Ezzel szemben III. Péter, a porosz hadsereg és annak hős hadvezére⁹⁶ iránt érzett rajongásával kivívta magának az orosz katonák ellenszenvét. Nagy lelkesedésében odáig ment, hogy valamiféle posztot vállalt magára annak a Frigyesnek a seregében, akit tábornokának nevezett... Így hát a fordulat, amelynek következtében Katalin a hatalmas birodalom uralkodónőjévé válhatott, megtörtént...

Uralkodása ragyogó volt. De Ligne herceg⁹⁷ joggal mondta, hogy Katalin ugyanolyan emberszerető és nagylelkű volt, mint IV. Henrik, és ugyanolyan fenéges, jószívű és szerencsés a háborúkban, mint XIV. Lajos, vagyis mindkét uralkodó jó tulajdonságait egyesítette magában. Nagy Frigyes, amikor még jó viszonyban volt Katalinnal, sokszor dicsérte őt. „Sok uralkodónő – mondogatta – szolgált rá a dicsőségre: Szemiramisz győzelmeivel, angliai Erzsébet ügyes politikájával, Mária Terézia a bajban tanúsított állhatatosságával, de egyedül Katalin szolgált rá a törvényhozó elnevezésre.”

Az új uralkodónő sietett bebizonyítani alattvalóinak, hogy minden félelemnek felette áll, ami mindenfajta veszély elhárításának legbiztosabb módja.

⁹⁵ Ezt a tervet Erzsébet cárnő kegyencének, I. I. Suvalovnak tulajdonították, amire később maga II. Katalin is visszaemlékezett az egyik írásában.

⁹⁶ II. (Nagy) Frigyesről van szó.

⁹⁷ Ch. J. de Ligne herceg (1735–1814): diplomata, II. József parancsára teljesített diplomáciai megbízást II. Katalin udvarában, 1787-ben elkísérte a cámtól krími útjára.

Kormányzása békés volt és szelíd... Csak egy lázadás zavarta meg ideiglenesen Oroszország belső békéjét: az arcátlan útonálló, a doni kozák Pugacsov lázadása, aki felvette a III. Péter nevet, lázadást szított, magához édesgette a tudatlan parasztok tömegeit, sok nemest felakasztott, körözés alatt állt, legyőzött, amíg végül Katalin tábornokai el nem fogták. Mivel a halálbüntetést eltörölték az orosz törvényhozásban, Katalint nehéz volt rávenni arra, hogy Pugacsovra halálos ítéletet szabjanak ki.

Az uralkodónő sem gyenge, sem bizalmatlan nem volt, így uralkodása alatt mindenki félelem nélkül élhetett rangjával és méltóságával, intrikáknak pedig nem volt céljuk és helyük Katalin udvarában. Ennek köszönhetően Katalin zavar-talanul foglalkozhatott a belpolitikai ügyekkel és széles körű elgondolásainak megvalósításával. A szász udvar minden erőfeszítése ellenére helyreállította Biro-nék⁹⁸ kurlandi hatalmát. Más uralkodók becsvágyát is a saját hasznára tudta fordí-tani, így, amikor azt látta, hogy az a király, akire rábízta Lengyelországot,⁹⁹ képte-len az önállóságra, ahhoz viszont nem elég engedelmes, hogy az ő akaratát szol-gálja, Katalin saját szövetségeseivel osztotta meg ezt az országot, és ezzel a tet-tével is növelte birtokait. Mindemellett, a Nagy Péter által kijelölt úton sikeresen lépdelve, Katalin győzedelmeskedett a tudatlan török nép felett, amely egykoron igen nagy veszedelmet jelentett Európára nézve. A Porta teljes bukása csak a ke-resztény uralkodók beleegyezésének hiányában maradt el. 500 ezer törököt fegyvereztek fel Katalin ellen; ennek a seregnek a felét Rumjancev és Repin dicső-séges győzelmei semmisítették meg. A meglepett Európa láthatta, miként kel át az orosz flotta az óceánon és a Földközi-tengeren, hogyan költi fel a hamvaiban nyugvó Spártát, miként hoz szabadságot a görögöknek, és milyen módon rob-bantja fel a muzulmán flottát a cseszmei öbölben. Végül Rumjancev Sumlában ostrom alá vette a török vezírt, és bosszút állt Nagy Péter emlékéért.¹⁰⁰ A legyőzött szultán kénytelen volt beleegyezni a megszegyenítő békébe: az oroszok javára lemondott Új-Szerbiáról,¹⁰¹ Azovról, Taganrogról, engedélyezte nekik a szabad hajózást a Fekete-tengeren, és elismerte a Krím függetlenségét. Ezután Katalin megszerezte Sahin-Girejtől a félszigetet, birtokba vette a Kubán menti területeket, és leigázta Tamanyt. Az e hódításokhoz vezető úton seregei összetalálkoztak a zaporozsjei kozákokkal, akik a Dnyeper mentén éltek. Bevándorolt kozákok al-kották az ő közösségüket, akik rablásból, a törököktől, a lengyelektől vagy a tatá-roktól szerzett zsákmányból éltek. Ezek a kozákok néha az oroszoktól is raboltak, noha elismerték az orosz cár felettük gyakorolt hatalmát, és Mazepa¹⁰² árulása óta az orosz kormány által kinevezett hetmanokat voltak kénytelenek elfogadni veze-tőjüknek. Ebben a különös és harcias közösségben nem voltak nők. A fogoly nő-

⁹⁸ E. J. Biron (Bühren) (1690–1772): Anna Ivanovna címő kegyence, 1737-től kurlandi herceg. A cár-nő halála után, 1740-ben letartóztatták és Szibériába száműzték, ahonnan csak 1742-ben térhetett vissza. 1769-ben II. Katalin visszaadta neki a kurlandi hercegséget, amelyet később végrendeletében Péter nevű fiának adott tovább.

⁹⁹ S. A. Poniatowskiról van szó (I. III. dokumentum 1. lábjegyzetét), akit 1764-ben II. Katalin hatá-rozott támogatásával választottak meg lengyel királynak.

¹⁰⁰ Utalás I. Péter törökök elleni sikertelen hadjáratára (1711).

¹⁰¹ A törököktől elhódított úgynevezett új-oroszországi területek korábbi elnevezése.

¹⁰² I. Mazepa: ukrán hetman (1687–1708), aki az északi háború során (1700–1721) átállt a svédek oldalára.

ket, akiket a betörések alkalmával fogtak el, Szecsen kívül, katonai táborokban, őrizet alatt tartották, és nem léphették át a zaporozsjei földek határát. Ha a szerencsétlen, erőszak áldozatául esett nők gyermekeket szültek, a fiúkat az apák magukkal vitték a szigetekre, a leányokat pedig az anyjukkal együtt elkergették. A zaporozsjeiket könnyebb volt megsemmisíteni, mint leigázni. Közülük képeztek ki matrózokat a fekete-tengeri flotta számára, amelyet Katalin idején állítottak fel.

Ilyenek voltak az uralkodónő sikeres háborúi és egyre növekvő hódításai, amikor udvarába érkeztem. Ezt követően, már uralkodásának utolsó éveiben ismét diadalmaskodott a török felett: a Dnyeper torkolatánál felégette flottájukat, megszerezte tőlük Ocsakovot, leigázta Grúziát, katonái elárasztották Moldvát, továbbá bevette Hotyint, Benderit, Izmailt, és néhány olyan további győzelmet is aratott, amelyben összesen több mint 40 ezer török halt meg. Az 1792-es iasi-i béke a Dnyesztert nevezte meg orosz–török határként, és megszilárdította Oroszország hatalmát a Kaukázusban. Katalin, aki megszerezte magának Grúziát, birtokait így Perzsia határáig terjesztette ki. Lengyelország második felosztása után végleg elveszítette függetlenségét.¹⁰³ Kurland orosz területté vált.

Ezen diadalok és területszerzések folytatásában csak egyetlen körülmény tudta ideiglenesen megzavarni Katalin nyugalmát. A szerencsétlen Iván herceg¹⁰⁴ még mindig abban az erődben élt, ahová Erzsébet idején helyezték el. Egyszer egy orosz katonatiszt, aki ennek az erődnek a helyőrségében szolgált, néhány közkatona élén elment Iván szobájához, betörte az ajtót, és visszaadván neki szabadságát, cárnak kiáltotta ki. Akkor az erőd parancsnoka, akit megdöbbenetek a történetek, végrehajtotta Katalin régi, Ivánra vonatkozó parancsát, és megfosztotta életétől. A lázadó katonatiszt erre zavarba jött; sikerült feltartóztatni, ezután pedig lefegyverezték, bíróság elé állították és elítélték. Mindezek ellenére a szerencsétlen Iván haláláért egyesek személyesen az uralkodónőt hibáztatták, azok a meglehetősen szavahihető személyek azonban, akik Oroszországban elmesélték nekem ezt a történetet, hamis rágalomnak nevezték ezt a vádat.

Mialatt Katalin seregei elterjesztették az uralkodónő dicsőségét és kiterjesztették birtokait, a cárnő tevékenyen munkálkodott az állam kormányzásában végrehajtandó változtatásokon és a népoktatás fejlesztésén. Az addigi orosz törvénykezés kaotikus volt: az uralkodók anélkül hoztak új törvényeket, hogy megsemmisítették volna a régieket; a bírák, nem lévén kezükben sem szabályok, sem bármiféle irányadó alapelvek, kedvük szerint ítélezhettek. Katalin, aki szerette volna megszüntetni ezt a rendezetlenséget, szabályok alapján működő bíróságokat állított fel, és arra törekedett, hogy egységesítse a bíráskodást. Nagylelkűségétől hajtva Moszkvába hívta kiterjedt birodalma összes területének megválasztott küldötteit, hogy tanácskozzon velük a törvényekről, amelyeket kiadni szándékozott. Amikor azok összegyűltek, felolvasták előttük a törvénykönyv megalkotásához írt utasítást, amelyet maga az uralkodónő fogalmazott meg. Ezt az írást, amely oly nagy ismertségre tett szert, lefordították orosz nyelvre, de Katalin leg-

¹⁰³ 1793-ban.

¹⁰⁴ Iván Antonovics (VI. Iván) (1740–1764): Anna Ivanovna cárnő halála után, alig két hónapos korában és Biron herceg régenssége mellett cárnak kiáltották ki. Az Erzsébet által 1741 novemberében végrehajtott palotaforradalom után letartóztatták, és elkülönítették szüleitől.

először is franciául írta le, a saját kezével. Megmutatták nekem a pétervári könyvtárban, és örömmel vettem észre, hogy ez a könyv nem más, mint a halhatatlan Montesquieu szinte hiánytalan kivonata. De a küldöttek gyűlése olyannyira új és nem várt esemény volt, hogy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel a tagjai általában eltávolodtak attól a céltől, amelyet a kormányzat jelölt ki számukra. A vad szamojéd törzs küldöttei olyan véleménynek adtak hangot, amely figyelemre méltó volt naiv őszintesége miatt. „Mi egyszerű emberek vagyunk – mondták –, a szarvasok legeltetésével töltjük életünket; nincs szükségünk törvénykönyvre. Csak előljáróinkra és orosz szomszédainkra vonatkozó törvényeket adjanak nekünk, hogy ne tudjanak minket sanyargatni; ezzel mi elégedettek leszünk, ennél több nem is kell nekünk.” Ugyanakkor az általános vitáról szóló hírek hatására néhány főúr jobbágyai, akiket felbuzdított a szabadság reménye, számos helyen mozgolódni kezdtek. A gyűlést ezért feloszlatták, és az uralkodónő ettől kezdve kénytelen volt egyedül foglalkozni a törvények előkészítésével. Kiadott néhány törvényt, amelyek tárgya az igazságszolgáltatás és a kormányzás volt, de nem tudta véghezvinni azokat a nagy átalakításokat, amelyek sikeréhez a törvényhozó céljaival összhangban levő környezet, szokások, valamint sok más körülmény egybeesése kellett volna. Katalin nemegyszer beszélt nekem a kielégített önérzet büszkeségével két olyan rendeletéről, amelyet igen nagyra értékelt: az egyik a nemesi rend kiváltságlevele, a másik pedig a párbajok betiltása volt. Mindkét rendelkezés célja nemes és erkölcsös volt; de az első nem adott teljes szabadságot a nemességnek, a másodikat pedig gyakran megsértették a point d'honneur¹⁰⁵-ből származó előítéletek miatt.

Pétervár egyik terén Katalin emlékművet emelt Nagy Péternek. A szobornak, a tehetséges Falconnet munkájának talapzatát egy hatalmas gránitszikla alkotta.

Katalin tevékenykedése nem ismert határokat: megalapította az Akadémiát,¹⁰⁶ és a társadalom szükségleteit kielégítő bankokat hozott létre Pétervárott, sőt Szibériában is. Egész Oroszország hálás neki a vasárut előállító gyárakért, a bőrfeldolgozó üzemekért, a sok manufaktúráért, öntödéért és a selyemhernyó Ukrajnában való meghonosításáért. Hogy példát mutasson alattvalóinak józanságból és rettenthetetlenségéből, Oroszországban elsőként adatta be magának a himlő elleni oltást. Rendelkezései alapján miniszterei szinte az összes európai hatalmakkal kereskedelmi szerződést kötöttek. Uralkodása alatt a távoli szibériai Kjahta az orosz–kínai kereskedelem piacává vált.

Pétervárott hadi és tengerészeti tudományokat oktató tanintézeteket alapított, hogy speciális tudással rendelkező tiszteket képezzenek. A görögök számára felállított tanintézet világosan tükrözte az uralkodónő nézeteit és reményeit. Fehéroroszországban menedéket adott a jezsuitáknak, akiket abban az időben az összes keresztény országból kitiltottak. Feltételezte, hogy tevékenységük nyomán gyorsabban terjed el Oroszországban a műveltség, a rend megjelenését pedig veszélytelennek ítélte országában, hiszen kiterjedt területén a legteljesebb vallási türelem uralkodott. Az uralkodónő tengeri expedíciókat indított a Csendes-óceánra, a Jeges-tengerre, Ázsia és Amerika partjaihoz.

¹⁰⁵ Becsület kérdése.

¹⁰⁶ Az orosz nyelv művelésére 1783-ban létrehozott Oroszországi Akadémiáról van szó.

Minden lehetséges módon dicsőségre törekedett, és azt óhajtván, hogy a Parnasszuson is hírnevet szerezzen magának, pihenésre szánt idejében néhány komédiát is írt. Amikor Chappe abbé¹⁰⁷ szibériai utazásáról írt könyvében rosszul utalván megrágalmazta az orosz erkölcsöket és Katalin kormányzását, az uralkodónő *Antidote* című munkájával cáfolta meg a férfit.¹⁰⁸ Nem lehet jóleső érzés nélkül olvasnunk Voltaire-hez és De Ligne-hez írott okos leveleit. Mindenki elcsodálkozott, amikor a büszke uralkodónőnek, aki rajongott a filozófiáért, az a gondolata támadt, hogy Oroszországba hívja D’Alambert-t azért, hogy rábízsa a trónörökös tanítását, és amikor a filozófus lemondott arról a lehetőségről, hogy egy ilyen nebulóra gyakorolt hatás révén terjessze eszméit. Diderot ezzel szemben büszkén érkezett meg Katalin udvarába; Katalin rajongott Diderot eszéért, de elvetette teóriáit, amelyek meglehetősen vonzó eszméket foglaltak magukba, de a gyakorlatban alkalmazhatatlanok voltak. Az uralkodónő, aki maga is szigorúan ügyelt unokái, Alekszandr és Konsztantyin nevelésére, erkölcsnemesítő meséket írt a számukra, és megírta a régi Oroszország rövid történetét is.

Katalin uralkodása idején 300 faluból csinált várost, és a birodalom egész területén rendet teremtett a bíróságokon és a kormányzatban. Udvara kora összes uralkodójának és ismert személyiségének találkozási helye volt. Katalin előtt Pétervár, amely egykor hidegben, fagyban épült, majdnem teljesen ismeretlen volt, és úgy tűnt, mintha Ázsiában helyezkedne el. Katalin uralkodása alatt Oroszország európai hatalommá vált, Pétervár jelentős helyet foglalt el a művelt világ fővárosai között, a cári trón pedig a leghatalmasabb és legjelentősebb trónok sorába emelkedett. Ilyen volt a dicső uralkodónő, akinél követ voltam.

III/25. ADAM CZARTORYSKI VISSZAEMLEKEZÉSEI I. PÁL RÓL

Adam Jerzy Czartoryski herceg (1770–1861) híres orosz és lengyel államférfi volt. 1795-ben lépett orosz szolgálatba, később pedig I. Sándor cár egyik barátja és közeli munkatársa lett. 1804–1806-ban Oroszország külügyminisztere, 1830-ban a lengyel felkelés egyik vezetője volt. A felkelés leverése után Franciaországba emigrált. Szemtanúként, bár nem teljesen elfogulatlanul jellemzi I. Pál uralkodását.

Forrásközlés: Мемуары князя Адама Чарторижского, том I. М., 1912. Сс. 113, 114, 117–118, 126–129, 159–161. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 340–344.

Még sohasem cserélték ki olyan gyorsan füttyszóra az összes díszletet, mint ahogy ez I. Pál trónra lépése alkalmával történt. Nem kellett hozzá egy nap sem, és minden megváltozott: a ruházat, a hajviselet, az emberek külseje, az illendőség szabályai, a foglalkozások. Gallért és nyakkendőt addig az ideig elég pompásakat hordtak, úgyhogy már túlságosan is eltakarták az arc alsó részét; most pillanatok

¹⁰⁷ J. Chappe d’Auteroche abbé (1728–1769): francia tudós, a francia és orosz Tudományos Akadémia tagja. 1768-ban megírta *Voyage en Sibirie* című művét, az egyik legelső Oroszországról szóló francia könyvet, amely alapul szolgált a későbbi hasonló tárgyú írások számára.

¹⁰⁸ II. Katalin szerzősége nem teljesen bizonyított.

alatt kisebbre szabták és megkurtították, s szabadon maradt a sovány nyak és az előugró állkapocs, amit előzőleg nem is lehetett látni. Korábban divatban volt az elegáns, francia módi hajviselet: a kigöndörített haj hátul egészen a vállra hullott. Most simára és fényesre fésülték a haját, két feszesen befont fürttel a fül felett. Porosz módra, s hátul, mindjárt a haj tövénél egy varkoccsal; mindezt bőségesen bepomádézták, bepúdereztek, úgyhogy az egész fehérre festett falra emlékeztetett. Eddig a piperkőcök igyekeztek minél tetszetősebbekké tenni egyenruháikat, és ezért szívesen hordták kigombolva. Most kérlelhetetlen szigorral bevezették az öreg Frigyes korabeli porosz szabású ruhát, aminőt a gatcsinai¹⁰⁹ hadsereg viselt. A díszfelvonulás mindennapi főfoglalkozássá lépett elő, ezeken játszódtak le a legfontosabb események, s hatásuk alatt a császár a nap hátralevő részében elégedett volt vagy dühös, megbocsátó és kegyosztó vagy szigorú, sőt rettenetes...

Kis idő múlva a gatcsinai miniatűr hadsereg ünnepélyesen bevonult Pétervárra. Mintaképpül kellett szolgálnia a gárdabelieknek és az egész orosz hadseregnek. Izgalmas és nyugtalan nap volt ez mind a két nagyherceg számára. Parancsot kaptak, hogy álljanak élére ennek a seregnek, és vezessék a fővárosba. Meg kellett tehát jelenniük a közönség előtt, amely rossz szemmel nézte ezt a sereget, és ami még nehezebb volt, meg kellett nyerniük a császár tetszését. Minden szerencsésen zajlott le...

...A császár azokat a lakosztályokat tartotta fenn magának a Téli Palotában, amelyeket a nagyherceg korábban elfoglalt. Fogadótermét zsúfolásig megtöltötték azok, akik számára szabad volt a bemenet. Úgy jártak oda, mint valami szórakoztató előadásra, hogy egész napokat eltöltsenek ott. Szüntelen mozgás, izgalom, sürgés-forgás uralkodott itt: komornyikok, hadsegédek futkostak magas szárú csizmákban, össze-összeütköztek, az egyik keresett valakit, a másik a császár parancsát vitte. Azok, akiket hívtak, lihegve érkeztek, és nem tudták, mi vár rájuk; a meghívottak az első napokon pár perc elteltével többnyire örömtől sugárzó arccal léptek ki vörös vagy kék szalaggal a vállukon. Láttam, hogy távozott így a cár dolgozószobájából Nyikolaj Zubov gróf a kék lovagi rendszalaggal, amikor a főistállómesteri rangot megkapta, mert elsőnek vitt megbízható hírt Pálnak a trónra lépéséről.¹¹⁰ Egyébként ez a szakadatlan metamorfózisok ideje volt. Akik nagy és tekintélyes emberek voltak Katalin idejében, most jóformán kivétel nélkül eltűntek a feledés homályában és a szürkeségben. Új arcok tűntek fel, és rövid idő alatt hallatlan karriert futottak be. Az összes minisztert kicserélték...

...A császárt határozataiban csak egyetlenegy vágy vezette, hogy akarata hadadéktalanul teljesüljön, még ha olyan intézkedésről volt is szó, amelyet első felgerjedésében és minden megfontolás nélkül adott ki. Az általa keltett rémület mindenkit arra készítetett, hogy remegve és alázatosan meghajtott fővel engedelmeskedjék minden parancsának, még a legváratlanabbaknak és a legfurcsábbaknak is. A díszfelvonulások alkalmával naponként történtek kellemetlen vagy szokatlan jelenetek. Érdemes tiszték és tábornokok jelentéktelen okokból kegyvesztetté váltak, vagy esetleg olyan kitüntetések kaptak, amelyeket normális időben

¹⁰⁹ Gatcsina (Гатчина): Szentpétervártól 45 kilométerre levő település. 1783-ban Pál trónörökös ajándékba kapta anyjától, II. Katalintól. Hamarosan Gatcsina Pál kedvenc tartózkodási helyévé vált.

¹¹⁰ Azaz II. Katalin haláláról.

csak a legmenthetetlenebb hibákkal, illetőleg az államnak tett legnagyobb szolgálattal érdemelhetek volna ki.

A császár megtiltotta, hogy bárki is kerek kalapot hordjon, mert a kerek kalapot a liberalizmus ismertetőjelének tekintette. Ha valaki a díszfelvonulásnál összeverődött tömegben kerek kalapban jelent meg, a hadseregdek nyomban utánavevették magukat a bűnösnek, s az lóhalálában menekült, hogy kikerülje a megbotoztatást a legközelebbi őrszobában. Valóságos vadászat volt ez, amely az utcák hosszú során folytatódott, s a nézők jól mulattak a látványon, miközben azt kívánták, hogy a szerencsétlen menekülőnek bárcsak sikerülne elrejtőznie. Lord Withworth angol követ kénytelen volt sajátos formájú kalapot csináltatni magának, amelyet délelőtti sétái alkalmával a fején viselhetett anélkül, hogy megszegte volna a császár parancsát.

A császár szárnysegéde kíséretében naponként körüljárta a várost szánkán vagy kocsin. Ha a császárral találkozott, minden fogatnak meg kellett állnia: a kocsis, a fullajtár, az inas kötelesek voltak sapkájukat levenni, a fogat tulajdonosai kötelesek voltak haladéktalanul kiszállni, és mélyen meghajolni a császár előtt, aki figyelte, hogy elég tiszteletteljes volt-e a reverencia. Gyakran lehetett látni, ahogy anyák és gyermekeik a félelemtől megdermedten kiléptek a hóba az erős fagy idején, vagy lucskos időben a sárba, és mély meghajlással, remegve üdvözölték az uralkodót. A császárnak úgy rémlett folyton, hogy semmibe sem veszik, mint abban az időben, amikor még csak nagyherceg volt. Mindenkor és mindenütt a hódolat és a félelem jeleit akarta látni, és úgy rémlett neki, hogy sohasem sikerül kielégítő mértékben felkelteni ezeket az érzelmeket az emberekben. Ezért, amikor az utcán sétált vagy kikocsizott, mindenki rendkívül ügyelt arra, hogy kikerülje a félelmetes találkozást az uralkodóval. Közeledtére vagy a szomszédos utcákba futottak, vagy elbújtak a kapuk mögé.

Fenyegette az embereket még egy másik rémes találkozás is, éspedig a borzasztó Arharovval, a rendőrfőnökkel, aki szintén keresztül-kasul járkált a városban, hogy ellenőrizze, minden úgy folyik-e, amiképpen a parancsokban elő volt írva. A szán túlságosan gyors hajtását, ami annyira kedvelt és annyira elterjedt szokás Oroszországban, megtiltották. Ha a rendőrfőnök észrevett egy fogatot, amelyik szerinte megszegte ezt a tilalmat, azonnal megállította, a kocsist megbotoztatta, s a fogatot és a lovakat elég hosszú időre lefoglalta saját használatára, a fogat tulajdonosa pedig gyalog ment haza. Egy alkalommal fivérem maga is átélt ilyen gyors ítélezést. Kiszánkázott, és közben az a szerencsétlenség érte, hogy találkozott a császárral, és alig volt ideje arra, hogy a szánból kiugorjék. A császár mellette elhajtva odakiáltotta: „Betörhette volna a fejét.” Fivérem még jóformán haza sem ért, amikor már a rettenetes Arharov, a rendőrfőnök a császár parancsára elküldött a lovakért és a szánért, egy egész héten át használta, azután pedig visszaküldte.

A császár az udvarnál is ugyanolyan fegyelmet akart bevezetni, mint a díszfelvonulásokon, hogy mindenkit a szertarás szigorú betartására kényszerítsen, s meghatározta, hogyan kell hozzá vagy a császárnéhoz belépni, és hányszor s milyen módon kell meghajolni előttük.

A főszertartásmester durván bánt az udvari emberekkel, mint ahogy az olyan újoncokkal szoktak, akik még nincsenek kellőképpen kiképezve a katonai gya-

korlatokban, és nem tudják, hogy melyik lábbal lépjenek ki, és merre forduljanak. A kézcsoák szertartása közben, amelyre minden kedvező alkalommal újra és újra sor került, vasárnaponként és minden ünnepnapon, mélyen meghajolva, fél térdre ereszkedve kellett állni, és ebben a helyzetben a császár kezére hosszú és ami a fő, hallható csókot kellett nyomni, miközben a császár arcon csókolta az illetőt. Ezt követően ugyanilyen térdhajtással kellett a császárné elé járulni, majd hátrálva távozni, aminek következtében nemegyszer elkerülhetetlenül a lábára léptek azoknak, akik éppen előreigyekeztek. Bármennyire buzgólkodott is a főszertartásmester, a rend nemegyszer felborult emiatt, egészen addig, amíg az udvar meg nem tanulta ezt a manővert, és a császár meg nem elégette a hódolatnak és a félelemnek azt a kifejezését, amelyet ott látott minden arcon, és maga nem vált elnézőbbé.

...Kutajszov gróf¹¹¹ nem egyszerre érte el mindezeket a számottevő föld- és pénzajándékoktól kísért megtiszteltetéseket, amelyek a vége felé egyre fokozódó gyorsasággal árasztották el. Nem is érhetne volna el őket ilyen rövid idő alatt, ha a császárné és Nyelidova¹¹² megtartotta volna a cárra gyakorolt befolyását. A később őket ért csapásnak okát főképp abban kereshetjük, hogy sokak számára lehetetlenné vagy legalábbis nehezzé vált sikereket elérniük mindaddig, amíg a császárnénak és barátnőjének kizárólagos befolyása tartott. Más becsvágyó emberek a császár kegyelt inasához csatlakoztak, hogy kézbe vegyék és felhasználják azt az, úgy sejttem, magnetikus erőt, amelyet urára ki tudott fejteni. Minden valószínűség szerint Rasztopcsin gróf¹¹³ volt az összeesküvés ihletője és lelke. Valamilyen cselszövés eredményeképpen Kutajszovot eltávolították a császár mellől, és Nyelidovval váltották fel, aki unokaöccse volt az arcképpel kitüntetett udvarhölgynek. ...

Rasztopcsint egyenesen Moszkvába menesztette, mert Pál sohasem tudta mérsekelni magát, állandóan eltúlozta minden megjegyzés jelentőségét, mindent elisietett, és úgy túllépte a határt, hogy jobban már nem is lehetett. Rasztopcsin nem tartozott azok közé, akik megbocsátják a hasonló sértéseket, bosszút akart állni bukása okozóján, és szövetségre lépett Kutajszovval. Ki kellett ragadni Pált a Nyelidova iránti rajongásának bűvöletéből, és össze kellett veszíteni feleségével. E célból a császárnak bogarat ültettek a fülébe, hogy gyámság alatt áll, hogy helyette ez a két nő kormányozza az országot, hogy erről mindenki meg van győződve. Bemutattak neki egy nőszemélyt, aki fiatalabb és szebb is volt Nyelidovánál, és elhitették vele, hogy ez nem fog igényt támasztani arra, hogy őt irányíthassa. Törekvéseiket siker koronázta. Pál beleszeretett a lányba, akinek az atyja, Lopuhin moszkvai rendőrfőnök volt Katalin idejében. Lopuhin azonnal hercegi címet kapott és kék szalagot azért, hogy szemet hunyt a császárnak lánya iránti szándékai felett. Rosztopcsint visszahívták, és kinevezték külügyminiszterré. Mindazon méltóságok, akik a császárné pártjához tartoztak, a Kuragin hercegek és rokonaik, élükön az öreg Rapnyin herceggel, elvesztették pozícióikat, és mehettek Moszk-

¹¹¹ I. P. Kutajszov (1759–1834): I. Pál komornyikja, később kegyence.

¹¹² Je. I. Nyelidova (1758–1839): a császárné udvarhölgye, nagy befolyást gyakorolt I. Pálra, híresztelések szerint a szeretője volt.

¹¹³ F. V. Rosztopcsin gróf (1763–1826): ismert orosz államférfi, I. Pál egyik kegyence.

vába. A párt összeomlása teljes volt. Csak fel kellett ébreszteni a császár gyanúját, hogy valaki a császárné pártfogását vagy jóindulatát élvezzi, az ilyen embert megfosztották állásától, és eltávolították az udvartól.

Ettől az időtől kezdve Pált ezerféle gyanú kezdte gyötörni; úgy rémlett neki, hogy fiai nem elég hűségesek hozzá, hogy felesége uralkodni akar helyette. Túlságosan jól sikerült elültetni szívében a bizalmatlanságot a császárnéval szemben, öreg szolgálóival szemben. Ettől az időtől kezdve félelemmel, örökös bizonytalansággal volt tele az élete mindazoknak, akik közel álltak az udvarhoz. Valamennyiük feje felett ott függött a lehetőség, hogy elküldik, vagy sértő módon az egész udvar jelenlétében megdorgálják őket, miközben a császár ennek a kellemetlen feladatnak az elvégzését rendszerint az udvari marsallra bízta. Rémuralomra emlékeztető korszak következett el. Az udvari bálók és ünnepek veszélyes küzdőtérre alakultak át, ahol mindenki kockára tette, hogy elveszíti állását és szabadságát. Ha a császárnak hirtelen az jutott eszébe, hogy valamelyik nő iránt, akit kitüntetett vagy annak hölgy rokonai, vagy barátnői iránt nem tanúsítanak kellő tiszteletet, és ez a császárné álnokságának következménye, azonnal kiadta a parancsot, hogy haladéktalanul távolítsák el az udvartól azt, akire gyanúja esett. Erre ürügyül szolgálhatott akár egy nem eléggé tiszteletteljes meghajlás, akár az, hogy valaki udvariatlanul fordult meg contredanse¹¹⁴ közben, vagy más ehhez fogható cselekedetek. És az ilyen esetek a legszörnyűbb következményekkel jártak azokra nézve, akik a császár gyanúját magukra vonták, vagy elégedetlenségét felkeltették. Pillanat műve volt, hogy haragra gerjedjen, és döntsön, és azon nyomban intézkedése végrehajtását is követelje.

Más uralkodók a harag hirtelen fellobbanásai és a mértéktelenül kegyetlen intézkedés után olykor lehiggadnak, és rendszerint igyekeznek enyhíteni korábbi szigorúságuk következményein. Ez Pál esetében nem így volt. Legtöbbször ha kiadott egy parancsot, amikor valakire megharagudott, bizonyos idő múlva meg gondolta a dolgot, az eredetileg kiszabott büntetést már nem találta kielégítőnek, és azon nyomban irgalmatlanul súlyosbította azt: az eltávolítást tartalmazó parancsot azzal a paranccsal helyettesítette, hogy a vétkes soha többé ne jelenhessék meg az udvarnál, az egyszerű száműzetést szibériai száműzetésre változtatta, és így tovább, és így tovább.

Mindazok, akik az udvarhoz tartoztak vagy megjelentek a császár előtt, állandó félelemben éltek, senki sem lehetett biztos afelől, hogy estére a helyén lesz-e még. Amikor aludni tértek, nem tudták, hogy éjszaka vagy reggel nem jelenik-e meg náluk egy tábori vadász, hogy beültesse őket a kibitkába. Ez volt a beszélgetések, sőt tréfálgatások állandó témája...

¹¹⁴ Contredanse: a francia udvarban divatba jött angol eredetű tánc, amelyben a táncpartnerek egymással szemben helyezkednek el.

III/26. KIÁLTVÁNY ARRÓL, HOGY A PARASZTOKAT VASÁRNAP NEM SZABAD MUNKÁRA KÉNYSZERÍTENI

1797. április 5.

Anyjával, II. Katalinnal ellentétben I. Pál meggyőződéses híve volt a jobbágyrendszer fenn tartásának, egész uralkodása alatt bőkezűen adományozott a földbirtokosoknak állami parasztokat (4 év leforgása alatt 400 ezer főt). 1796 decemberében kelt rendelete kiterjesztette a jobbágyrendszert a Krím, a Kaukázus és Kubán Oroszországhoz csatolt területeire. 1799-ben I. Pál még egyszer megerősítette a földesurak arra vonatkozó jogát, hogy Szibériába száműzhessék parasztjaikat. Komoly vitákat váltott ki az itt közölt rendelet értelmezése. Úgy tűnik, hogy fő célja a vasárnapi munka régóta létező tilalmának a megerősítése; ezt az egyházi előírásoknak is megfelelő tilalmat tartalmazta már az 1649. évi Törvénykönyv X. fejezetének 26. cikkelye is. Ugyanakkor a kiáltványból kiolvasható a paraszti robot korlátozása is, ami a jobbágyi szolgáltatások állami szabályozásaként is értékelhető. Mindenesetre ezt a korlátozó intézkedést általában nem tartották be.

Forrásközlés: Полное собрание законов Российской империи, том 24. СПб., 1830. С. 587. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 345.

Kihirdetjük minden hű alattvalónknak. Isten törvénye, amint azt nekünk a Tízparancsolat tudtul adja, arra oktat, hogy a hetedik nap neki szenteltessék: amiért is a mai, a keresztény hit ünnepe által felmagasztalt napon, amelyen mi méltónak találtattunk arra, hogy a szent felkenetésben részesüljünk, és őseink trónján cárrá koronáztassunk, kötelességünknek tartjuk Teremtőnk és minden jó adományozója iránt egész birodalmunkban érvényt szerezni ezen törvény pontos és feltétlen végrehajtására irányuló akaratunknak, megparancsolva mindeneknek és mindenkinek annak betartását, hogy senki és semmilyen szín alatt se merészkedjék vasárnapokon a parasztokat munkára kényszeríteni, annál is inkább, mert a falusi munkákra a hét megmaradó hat napja, amely általában feles arányban oszlik meg a parasztoknak maguk és földbirtokosok hasznára végzendő munkája között – jó beosztás mellett – elégséges lesz minden gazdasági szükségelt kielégítésére.

III/27. TÖRVÉNY A TRÓNÖRÖKLÉS RENDJÉRŐL

1797. április 5.

Az I. Pál megkoronázásának napján kiadott rendelet felváltotta I. Péter 1722-es, sok trónutódlási bonyodalmat okozó rendeletét, és biztosította a hatalom átadásának biztonságos folytonosságát. Ettől kezdve a mindenkori uralkodó már nem jelölhette ki tetszése szerint örökösét, és nem foszthatta meg az uralkodócsalád tagjait az őket megillető dinasztikus jogoktól.

Forrásközlés: Полное собрание законов Российской империи, том 24. СПб., 1830. С. 587–589. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 345–346.

Mi, Pál, a trón örököse, cárevics és nagyherceg és mi, az ő felesége, Mária nagyhercegnő.

Az Atyának és a Fiúnak és a Szentléleknek nevében.

A mi jóindulatú, közös és kölcsönös megegyezésünk alapján, érett megfontolás után és nyugodt lélekkel hoztuk meg ezt a mi közös intézkedésünket, amelylyel hazánk iránt érzett szeretetünktől indítatva úgy döntöttünk, hogy ha én, Pál meghalok, utódom a természeti jog alapján nagyobbik fiam, Sándor legyen, őt követően pedig az ő férfiivadékai. Ennek a férfiágnak a kihalása után az örökség második fiam családjára száll, ahol azt kell követni, ami idősebb fiam nemzetiségéről mondatott, és így tovább, ha több fiam lenne; azaz az elsőszülöttség elve érvényesüljön.

Fiaim utolsó férfiivadékának halála után az örökség ugyanebben a családban marad, de annak női ágán, aki legutoljára uralkodott, mint amely a trónhoz közelebb áll, hogy így kikerülhetők legyenek az egyik családról a másik családra való áttérésnél jelentkező nehézségek, miközben ugyanezen rendet kell követni, azaz a férfi előzze meg a nőt. De ehelyütt egyszer s mindenkorra meg kell jegyezni, jogát sohasem veszti el az a női személy, akitől a jog közvetlenül átszármazott. Ennek a családnak a kihalása után az örökség idősebb fiam családjára megy át a női ágra, ahol is fentebb említett legutoljára uralkodott fiam családjának legközelebbi nőrokona következik, és nemlétében az a férfi vagy női személy, aki helyén következik, ügyelve arra, hogy a férfi előzze meg a nőt, mint ahogy már fentebb megállapítást nyert; azaz a behelyettesítés elve is érvényesül.

Ezeknek a családoknak a kihalása után az örökség többi fiam női ivadékaira megy át, ugyanezt a rendet követve, azután idősebb lányom családjára férfiágon, és annak kihalta után női ivadékaira, a fiaim női ivadékainál figyelembe vett rendet követve. Idősebb lányom férfi- és női ivadékainak kihalása után az örökség második lányom férfi- és azután női ágára megy át, és így tovább. Itt szabályként fogadandó el, hogy a fiatalabb nővér, bárha vannak is fiai, nem fosztja meg az idősebbet jogától, még ha az nincs is férjnél, hiszen férjhez mehet, és gyermekeket szülhet; a fiatalabb fivér azonban előbb örököl idősebb nővéreinél.

Miután lefektettük az örökösödés szabályait, meg kell világítanunk azok okait. Ezek a következők: az állam ne maradjon örökös nélkül. Az örököst mindig maga a törvény jelölje ki. Ne legyen a legkisebb kétely sem abban a tekintetben, hogy kit illet meg az örökség. Az örökösödés során meg lehessen óvni a családok jogát a természeti jog megsértése nélkül, és ki lehessen kerülni a nehézségeket az egyik családról a másikra való átmenés közben...

III/28. I. PÁL HALÁLA

Az I. Pál által alkalmazott kemény kormányzási módszerek, a nemesség, a gárdatisztek körében kialakult elégedetlenség, valamint a bizonytalanság állandósult érzése kedvező táptalajt szolgáltatott a cárellenes összeesküvésnek. Az összeesküvés egyik vezetője Pétervár katonai főkormányzója, Pahlen gróf volt, és a tervbe bevették az uralkodó fiát, Sándort is. Az 1801. március 11-ről 12-re virradó éjjelen elkövetett cárgyilkosságot igyekeztek eltitkolni: a hivatalos magyarázat szerint I. Pál gutaütés következtében halt meg. A következőkben közölt emlékeztetés szerzője, N. A. Szablukov (1776–1848), az események idején a gárdalovasság ezredese, aki nem tartozott az összeesküvők közé, igyekezett tárgyilagosan leírni I. Pál uralkodását és halálának körülményeit.

Forrásközlés: Записки Н. А. Саблукова. In: Царевбийство 11 марта 1801 года. Записки участников и современников. СПб., 1907. С. 86–89. Magyarul: Olvasókönyv..., I. 354–355.

Március 11-én este az összeesküvők kisebb csoportokra oszlottak szét. A vacsorát Hitrovo ezredesnél, a két Usakov tábornoknál, a (Szemjonovszkojei ezredbeli) Gyepreradovicsnál és másoknál költötték el. Késő este valamennyien közös vacsorára gyűltek össze, amelyen részt vett Bennigsen tábornok és Pahlen gróf. Sok bort ittak, sokan többet is a kelleténél. Beszélnek, hogy a vacsora végén Pahlen így szól: „Urak, ne felejtsetek el, hogy az ember nem ehett rántottát, ha nem töri fel a tojást.”

A szóbeszéd szerint ezen a vacsorán Bibikov ezredes, az Izmajlovói testőrgárdaezred egyik kiváló tisztje, aki az egész arisztokráciával rokonságban állott, mindenki füle hallatára annak a véleményének adott hangot, hogy nincs értelme csak Páltól megszabadulni akarni, hogy Oroszországnak nem lesz könnyebb sora családjának többi tagjai alatt sem, és hogy a legjobb volna valamennyiüktől egyszerre megszabadulni. Figyelmet érdemel, hogy bármennyire felháborító volt is ez a javaslat, ismételten elhangzott 1825-ben, az I. Miklós császár trónra lépését követő összeesküvés idején.

Éjfél tájban az összeesküvésbe bevont ezredek túlnyomó része megindult a palota felé. Elöl mentek a szemjonovisták, és nyomban elfoglalták a palota belső folyosóit és feljáróit.

Az összeesküvők nem sokkal éjfél után keltek fel a vacsorától. A kidolgozott terv értelmében a jelt a palota belső lakosztályaiba és magának a császárnak a szobáiba való behatoláshoz Argamakovnak, a Preobrazsenszkojei ezred gránátos zászlóalja hadsegédének kellett megadnia; az ő kötelessége egyébként az volt, hogy jelentse a császárnak, ha a városban tűzvész pusztított. Argamakov beszaladt az uralkodó lakosztályának előszobájába, ahol kevéssel azelőtt még őr állt – az én svadronomból –, és elkiáltotta magát: „tűz van!”

Ekkor az összeesküvők, szám szerint 180-an megrohanták az ajtókat. Marin, a belső őrség parancsnoka eltávolította a Preobrazsenszkij testőrzászlóalj hű gránátosait, szétszórta őket őrszemekként jobbra-balra, és azokat közülük, akik korábban a testőrgaránátos ezredben szolgáltak, az uralkodó lakosztályának előszobájában állította fel, és ily módon a legfontosabb hely az összeesküvők kezén maradt.

Két ajtónálló huszár bátran védelmezte őrhelyét, de egyiküket leszúrták, a másikat pedig megsebeztek. Az összeesküvők a hálósobába vezető első ajtót nyitva találták, és eleinte azt hitték, hogy a császár megszökött a belső lépcsőn (ami könnyen sikerülhetett volna neki), mint Kutajszov annak idején. De amikor a második ajtóhoz érkeztek, belülről becsukva találták, ami kétségtelenül arra vallott, hogy a császár a hálósobában volt.

Az összeesküvők betörték az ajtót, benyomultak a szobába, de a császárt nem találták ott. Keresni kezdték, de eredményt nem értek el, jöllehet a császárné hálósobájába vezető ajtó szintén belülről volt bezárva. A keresés néhány perce tartott már, amikor belépett Bennigsen tábornok, egy magas termetű, flegmatikus ember. A kandallóhoz lépett, nekitámaszkodott, és ekkor megpillantotta a császárt, aki a kandalló ellenzője mögé bújt el. Bennigsen ujjával rámutatott, és így szól franciául: „Ott van.” Ezután Pált tüstént kiráncigálták rejtekhelyéről.

Platon Zubov herceg, aki mint az összeesküvés szónoka és legfőbb vezetője szerepelt, beszéddel fordult a császárhoz. Pál rendszerint igen idegesen viselkedett, ez alkalommal azonban nem mutatkozott különösen felindultnak, és méltóságát tökéletesen megőrizve azt kérdezte, hogy mi kell nekik, akik itt vannak.

Platon Zubov azt válaszolta, hogy a császár zsarnoksága annyira terhessé vált a nemzetnek, hogy eljöttek a trónról való lemondását követelni.

A császár, akit őszinte vágy töltött el, hogy népének boldogságát biztosítsa, és a birodalom törvényeit és rendeleteit sértetlenül megőrizze, és mindenütt meghonosítsa az igazságszolgáltatást, vitába elegyedett Zubovval. A vita majdnem egy félóraig tartott, s végül viharossá vált. És amikor a császár maga egyre hangosabban beszélt, és erősen gesztikulálni kezdett, az összeesküvők közül azok, akik túlságosan sok pezsgőt ittak, kezdtek türelmetlenkedni. Ekkor Nyikolaj Zubov gróf, istállómeister, egy óriási termetű és nem mindennapi erejű ember, aki tökéletesen részeg volt, Pál kezére ütött, és azt mondta: „Mit ordítasz így!”

A császár erre a sértésre felháborodva tolt el Zubov bal kezét, amire az felkapott egy masszív, aranyból készült dohányszelencét és jobb kézzel teljes erejéből a császár bal halántékára sújtott, aminek következtében az eszméletlenül terült el a padlón. Ebben a pillanatban Zubov francia inasa a császár hasára ugrott, Szkarajtyin, az Izmajlovói ezred egyik tisztje pedig levette a császárnak az ágy fölött függő vállszalagját, és azzal megfojtotta. Így végeztek vele...